МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПОСІБНИК
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПРАВО»

Київ
2022

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ..... 44
1. Конституційне право як основа національного права. 44
1.1. Принципи конституційного права. Людська гідність. Свобода. Рівність і заборона дискримінації. Народний суверенітет. Республіканізм..... 44
1.2. Система джерел конституційного права. 46
1.3. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права. Доктрина дружнього ставлення до міжнародного права. 46
2. Юридична сила конституції. 47
2.1. Сутність конституції. Установча природа конституції..... 47
2.2. Юридичні властивості конституції. Верховенство конституції. Пряма дія конституційних норм. Стабільність конституції. Горизонтальний ефект конституції. 48
2.3. Функції конституції. Реалізація конституції. 49
2.4. Загальна характеристика Конституції України. 49
2.5. Порядок ухвалення й внесення змін до Конституції України. 50
3. Конституціоналізм та конституційний лад України. 50
3.1. Сутність конституціоналізму. 51
3.2. Конституційний лад України та його засади. 52
3.3. Конституційні засади державного суверенітету України. Принцип територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів України. Незалежність України та процеси євроатлантичної і європейської інтеграції. 53
3.4. Обмеження влади правом як засада конституційного ладу України. 54
3.5. Конституційний принцип поділу державної влади. Система стримувань і противаг. 54
3.6. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України. Основні елементи верховенства права. 55
4. Україна як демократична республіка: конституційні засади..... 56
4.1. Сутність демократії. Пряма (безпосередня) та представницька демократія. 56
4.2. Поняття, конституційно-правова регламентація та види референдумів в Україні. Всеукраїнський референдум за народною ініціативою..... 57
4.3. Виборче право. Пасивне і активне виборче право, виборчі цензи. Принципи виборчого права..... 58
4.4. Основні виборчі системи. Особливості виборів Президента України. Особливості виборів народних депутатів України. Особливості місцевих виборів. 59

4.5. Принцип республіканізму у структурі конституційного ладу України. Демократична підзвітність та підконтрольність публічної влади. Форми участі народу в управлінні державними справами. 61
4.6. Сутність місцевого самоврядування. Конституційні гарантії місцевого самоврядування в Україні. Організаційно-правова та фінансово-економічна самостійність місцевого самоврядування. 62
4.7. Система місцевого самоврядування в Україні. Загальна характеристика конституційного статусу органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні. 63
4.8. Предмет відання територіальної громади. Компетенція органів місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в містах зі спеціальним статусом. 64
5. Унітарність української держави в системі засад конституційного ладу. 66
5.1. Принцип унітаризму та його закріплення в Конституції України. 66
5.2. Поняття, система та принципи державно-територіального устрою України. 67
5.3. Конституційний статус Автономної Республіки Крим у складі України як унітарної держави. Порядок ухвалення та внесення змін до Конституції Автономної Республіки Крим. 68
5.4. Конституційний статус органів влади Автономної Республіки Крим. Предмет відання та повноваження органів влади Автономної Республіки Крим. 71
5.5. Особливості юридичного статусу тимчасово окупованих територій України. 72
6. Конституційні засади функціонування національно-культурної сфери в Україні. 74
6.1. Конституційний статус української мови як державної. Правовий статус мов національних меншин та корінних народів. 74
6.2. Особливості конституційного статусу національних меншин та корінних народів в Україні. Поняття національно-культурної автономії. ... 75
7. Конституція України та громадянське суспільство. 77
7.1. Конституційний принцип багатоманітності. Засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: юридичні механізми. Доктрина «демократії, здатної себе захистити». 78
7.2. Поняття та основні види громадських об'єднань. Принципи створення та діяльності громадських об'єднань в Україні. 80
7.3. Конституційний статус політичних партій. Порядок створення політичних партій. Принципи діяльності політичних партій. Заборона політичних партій в Україні. 81
7.4. Держава і церква в Україні. Відділення церкви від держави. Принцип світської держави. 81
8. Конституційний статус особи в Україні. 82

8.1. Принципи конституційного статусу особи. 82
8.2. Природа прав і свобод людини. Сутність прав і свобод людини. Негативні та позитивні обов'язки держави у сфері гарантування прав людини згідно з Конституцією України. 83
8.3. Зміст та обсяг захисту особистих свобод: право на свободу думки й слова, право на доступ до публічної інформації, захист персональних даних, свобода совісті, свобода пересування. Критерії обмеження прав. 85
8.4. Політичні права та участь громадян у вирішенні питань суспільного значення. Свобода мирних зібрань, свобода об'єднань: обсяг захисту та критерії обмеження. Рівність доступу громадян до публічної служби. 87
8.5. Економічні права: обсяг захисту та критерії обмеження. Право власності, заборона свавільного вилучення власності. Право на свободу підприємницької діяльності, обмеження монополізму і захист конкуренції. Право на працю та на гідну оплату праці. 90
8.6. Соціальні права: зміст та гарантії. Право на соціальне забезпечення, право на охорону здоров'я, право на освіту. 91
8.7. Конституційні обмеження у здійсненні конституційних прав та свобод людини в Україні. Критерії легітимності обмеження прав людини: трискладовий тест, значення принципу пропорційності. 92
8.8. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови і порядок введення та припинення дії. 93
8.9. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб. 95
8.10. Загальна характеристика конституційних обов'язків людини та громадянина в Україні. 96
8.11. Поняття та принципи громадянства України. 96
8.12. Набуття громадянства України: підстави та умови. Обставини, що виключають прийняття до громадянства України. Припинення громадянства України. 97
8.13. Конституційний статус іноземців та осіб без громадянства. Особливості конституційного статусу біженця. 99
9. Законодавча влада в Україні: конституційна характеристика..... 101
9.1. Конституційна природа парламенту. Верховна Рада України як парламент: виборний, представницький, колегіальний, періодично-змінний, законодавчий орган. 101
9.2. Функції Верховної Ради України: представницька, законодавча, контрольна. Роль парламенту у внесенні змін до Конституції України. Роль парламенту в формуванні інших органів державної влади. 102
9.3. Конституційний склад і структура Верховної Ради України. Комітети, тимчасові слідчі та тимчасові спеціальні комісії парламенту. Повноважність та кворум у засіданнях Верховної Ради України. 103

9.4. Предмет відання та повноваження Верховної Ради України. Предметна сфера закону. Парламентські процедури: установчі, законодавчі, процедури здійснення парламентського контролю. 104
9.5. Політичне структурування Верховної Ради України. Парламентська фракція. Коаліція депутатських фракцій. 105
9.6. Парламентські процедури: установча, законодавча, процедури здійснення парламентського контролю. 105
9.7. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю - Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати. 106
9.8. Конституційний статус народного депутата України та юридичні гарантії його діяльності. Природа депутатського мандата. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України. Права народного депутата України. 107
10. Конституційний статус президента України. 110
10.1. Президент України як глава держави. Роль та місце Президента України в системі органів державної влади. 110
10.2. Представницький мандат Президента України. Порядок обрання та вимоги до кандидата на пост Президента України. Порядок вступу на пост Президента України. Недоторканність Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Процедура усунення Президента України з поста у порядку імпічменту. . 110
10.3. Повноваження Президента України. Акти Президента України. Контрасигнація актів Президента України. 112
10.4. Конституційний статус Ради національної безпеки та оборони України. Роль Ради національної безпеки та оборони України у забезпеченні захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України. 113
11. Виконавча влада в Україні: конституційна характеристика. 114
11.1. Місце виконавчої влади в механізмі державної влади. Система органів виконавчої влади в Україні. 114
11.2. Порядок формування і склад Кабінету Міністрів України. Демократична підзвітність і підконтрольність Кабінету Міністрів України. Солідарна відповідальність уряду та відповідальність міністрів. 115
11.3. Предмет відання та повноваження Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України. 116
12. Судова влада в Україні. 118
12.1. Конституційні засади правосуддя. 118
12.2. Система судів. Засади спеціалізації у системі судів. 118
12.3. Конституційний статус судді. Гарантії незалежності суддів. Підстави та порядок припинення повноважень суддів і звільнення суддів. 119

12.4. Конституційний статус Вищої ради правосуддя. Органи суддівського самоврядування. 121
12.5. Конституційний статус прокуратури. Роль адвокатури в системі юридичного захисту прав людини. 122
13. Правовий захист конституції..... 123
13.1. Правовий захист Конституції: особливості української моделі. 123
13.2. Поняття, види та моделі конституційного контролю. 125
13.3. Предмет відання та повноваження Конституційного Суду України. Самообмеження юрисдикції Конституційного Суду України та доктрина політичного питання. 127
13.4. Склад і порядок формування Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України. 129
13.5. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду. 130
13.6. Поняття й характеристика стадій конституційного судочинства. Учасники конституційного провадження. 132
13.7. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України. Види, порядок ухвалення та виконання актів Конституційного Суду України. Особливості юридичної сили рішень Конституційного Суду України з конституційних скарг. 133
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ..... 135
1. Адміністративне право як галузь публічного права. 135
1.1. Предмет адміністративного права. Відмежування адміністративного права від інших галузей права. 135
1.2. Система адміністративного права (загальне і особливе адміністративне право; інститути адміністративного права). 136
1.3. Джерела адміністративного права. 136
1.4. Принципи адміністративного права. 137
2. Суб'єкти адміністративного права. 137
2.1. Поняття та система суб'єктів публічного адміністрування. 137
2.2 Правовий статус і система органів виконавчої влади. 137
2.3. Правовий статус і види суб'єктів місцевого самоврядування. 138
2.4. Приватна особа як суб'єкт адміністративного права. Окремі суб'єктивні публічні права та їх реалізація (право на участь в ухваленні рішень, право на звернення, право на доступ до публічної інформації). ... 138
2.5. Особливості неурядової організації як суб'єкта адміністративного права. Засади правового статусу окремих видів неурядових організацій. . 139
3. Інструменти публічного адміністрування. 140
3.1. Сутність та види інструментів публічного адміністрування. 140
3.2. Нормативний акт як інструмент публічного адміністрування. 140
3.3. Адміністративний акт як інструмент публічного адміністрування..... 140

3.4. Адміністративний договір як інструмент публічного адміністрування . 141
3.5. Адміністративний розсуд у публічному адмініструванні: поняття та умови застосування. 141
4. Адміністративна процедура. адміністративні послуги. 142
4.1. Сутність та види адміністративної процедури. 142
4.2. Принципи адміністративної процедури. 143
4.3. Учасники адміністративної процедури. 145
4.4. Стадії адміністративної процедури, їх зміст. 145
4.5. Поняття, ознаки, види адміністративних послуг. Суб'єкти відносин надання адміністративних послуг. 146
4.6. Порядок надання адміністративних послуг. 146
5. Захист прав приватної особи у сфері публічного адміністрування. 147
5.1. Інструменти захисту прав приватних осіб у сфері публічного адміністрування. 147
5.2. Адміністративне оскарження. 148
5.3. Інші інструменти захисту прав особи (перегляд рішення суб'єктом публічного адміністрування, який його ухвалив, за ініціативою особи; захист особи з ініціативи суб'єкта публічного адміністрування; відшкодування шкоди суб'єктом публічного адміністрування; адміністративна юстиція). 149
6. Службове право. 150
6.1. Правове регулювання публічної служби. Види публічної служби. Державна служба та служба в органах місцевого самоврядування як основні різновиди публічної служби. 150
6.2. Правовий статус державного службовця. 152
6.3. Правовий статус службовця в органі місцевого самоврядування. 153
6.4. Запобігання корупційним проявам у публічній службі. 154
7. Адміністративне деліктне право. 160
7.1. Адміністративне правопорушення (проступок) і адміністративна відповідальність. Законодавчі акти, що регулюють відносини адміністративної відповідальності. 160
7.2. Юридичний склад адміністративного проступку (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона). Особливості юридичного складу адміністративного проступку, зафіксованого в автоматичному режимі. 161
7.3. Заходи адміністративної відповідальності. Система й види адміністративних стягнень. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб за вчинення адміністративних проступків. Загальні правила накладення адміністративних стягнень. 162
7.4. Провадження в справі про адміністративний проступок. Оскарження й перегляд постанови в справі про адміністративний проступок. Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення. 163

8. Адміністративне судочинство в Україні. 164
8.1. Загальні положення адміністративного судочинства. Завдання адміністративного судочинства. 164
8.2. Звернення до адміністративного суду. Розгляд адміністративних справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження. Особливості розгляду типових та зразкових справ. 177
8.3. Судові рішення в адміністративних справах. Звернення судового рішення до виконання. Судовий контроль за виконанням судового рішення. Перегляд судового рішення в адміністративній справі. 178
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ..... 181
1. Цивільне право в системі права України. 181
1.1. Поняття та предмет цивільного права як галузі права. 181
1.2. Принципи цивільного права. 181
1.3. Система цивільного права. 182
2. Джерела цивільного права України. 182
2.1. Цивільне законодавство України: поняття та структура. 182
2.2. Договір як джерело цивільного права. Акти цивільного законодавства й договір. 183
2.3. Звичай як джерело цивільного права. Звичаї ділового обороту. 184
2.4. Міжнародні договори як джерела цивільного права. 184
3. Цивільні правовідносини. 185
3.1. Поняття та елементи цивільних правовідносин. 185
3.2. Класифікація цивільних правовідносин. 185
3.3. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. 186
4. Фізичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин. 186
4.1. Поняття фізичної особи. 187
4.2. Цивільна правоздатність фізичної особи. 187
4.3. Цивільна дієздатність фізичної особи: поняття, види. 188
4.4. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. Визнання фізичної особи недієздатною. 188
4.5. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Визнання фізичної особи зниклою безвісті. Оголошення фізичної особи померлою. 189
4.6. Опіка та піклування над фізичною особою. 191
5. Юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин. 192
5.1. Поняття та ознаки юридичної особи. 192
5.2. Види та організаційно-правові форми юридичних осіб. 193
5.3. Порядок створення юридичної особи. Установчі документи юридичних осіб. 194
5.4. Правосуб'єктність юридичної особи та порядок її реалізації. 194
5.5. Припинення юридичної особи. 195
5.6. Підприємницькі товариства: поняття та види. 195
5.7. Непідприємницькі товариства: поняття та види. 196
6. Об'єкти цивільних прав..... 198

6.1. Поняття об’єктів цивільних прав та їх оборотоздатність. 198
6.2. Речі як об’єкти цивільних прав: поняття, класифікація..... 198
6.3. Гроші як об’єкти цивільних прав. Валютні цінності. 199
6.4. Майно, майнові права. Підприємство як єдиний майновий комплекс..... 200
6.5. Інформація як об’єкт цивільних правовідносин. 201
6.6. Цінні папери як об’єкти цивільних прав. 201
6.7. Нематеріальні блага як об’єкти цивільних прав. 202
7. Правочини. 203
7.1. Поняття та види правочинів..... 203
7.2. Загальні вимоги, додержання яких є необхідними для чинності правочину..... 204
7.3. Форма правочину та правові наслідки її недодержання. 204
7.4. Недійсні правочини, їх юридична природа та види. 205
7.5. Загальні правові наслідки недійсності правочину. Правові наслідки недійсності окремих частин правочину. 206
7.6. Правові наслідки вчинення недійсних правочинів..... 206
8. Представництво в цивільному праві. 207
8.1. Поняття та підстави представництва. 207
8.2. Повноваження представника. Правові наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень представником. 208
8.3. Види представництва..... 208
8.4. Довіреність: поняття, види, форма..... 208
8.5. Припинення представництва за довіреністю. 210
9. Строки та терміни в цивільному праві. Позовні давність. 210
9.1. Поняття та види строків і термінів у цивільному праві. 210
9.2. Способи визначення строків і термінів. Порядок обчислення строків. 211
9.3. Поняття та види позовної давності. 212
9.4. Початок перебігу позовної давності. 212
9.5. Зупинення та переривання перебігу позовної давності. 213
9.6. Наслідки спливу позовної давності..... 213
9.7. Вимоги, на які позовна давність не поширюється. 214
10. Особисті немайнові права фізичної особи..... 214
10.1. Поняття та зміст особистого немайнового права. 214
10.2. Види особистих немайнових прав..... 215
10.3. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи. 215
10.4. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. 216
10.5. Захист особистих немайнових прав. 216
11. Право власності. Загальні положення. 217
11.1. Поняття та зміст права власності. 217
11.2. Об’єкти та суб’єкти права власності..... 218

11.3. Здійснення права власності. 218
11.4. Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна 219
12. Набуття та припинення права власності. 220
12.1. Підстави набуття права власності: загальна характеристика. 220
12.2. Набуття права власності на новостворене майно та об'єкти незавершеного будівництва; на перероблену річ; за договором; на безхазяйну річ; на знахідку; на бездоглядну домашню тварину; на скарб; за набувальною давністю. 220
12.3. Підстави припинення права власності: загальна характеристика. 222
12.4. Відмова від права власності. Припинення права власності особи на майно, яке не може їй належати. Реквізиція. Конфіскація. 223
13. Право спільної власності. 224
13.1. Поняття і види права спільної власності. 224
13.2. Право спільної часткової власності: поняття, суб'єкти, підстави виникнення. Визначення часток у праві спільної часткової власності. 225
13.3. Здійснення права спільної часткової власності. 226
13.4. Право переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності. 226
13.5. Припинення права спільної часткової власності. 227
13.6. Право спільної сумісної власності: поняття, суб'єкти, підстави виникнення 228
13.7. Здійснення права спільної сумісної власності. 228
13.8. Припинення права спільної сумісної власності. 228
14. Захист права власності. 229
14.1. Засади захисту права власності. 229
14.2. Віндикаційний позов. 230
14.3. Негаторний позов. 230
14.4. Визнання права власності. 231
14.5. Інші способи захисту права власності. 232
15. Речові права на чуже майно. 232
15.1. Загальна характеристика речових прав на чуже майно. 233
15.2. Право володіння чужим майном. 233
15.3. Право користування чужим майном (сервітут). 235
15.4. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (Емфітевзис). 236
15.5. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій). 237
16. Право інтелектуальної власності: загальні положення. 239
16.1. Поняття права інтелектуальної власності. 239
16.2. Об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності. 239
16.3. Підстави виникнення (набуття) та зміст права інтелектуальної власності. 240
16.4. Захист права інтелектуальної власності. 242

17. Авторське право та суміжні права. 243
17.1. Поняття та об’єкти авторського права. 244
17.2. Суб’єкти авторського права. Співавторство. 245
17.3. Виникнення авторського права. 245
17.4. Особисті немайнові права автора. 246
17.5. Майнові права інтелектуальної власності на твір, строки їх чинності. 247
17.6. Випадки правомірного використання твору без згоди автора. 248
17.7. Поняття та об’єкти суміжних прав. 249
17.8. Суб’єкти суміжних прав. 250
17.9. Виникнення суміжних прав. 250
17.10. Майнові права інтелектуальної власності на об’єкт суміжних прав, строки їх чинності. 251
17.11. Захист авторського права і суміжних прав. 252
18. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. 254
18.1. Поняття та ознаки винаходу, корисної моделі, промислового зразка. 254
18.2. Суб’єкти права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. 257
18.3. Засвідчення набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. 259
18.4. Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Строки їх чинності. 260
18.5. Припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. 261
19. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування, торговельну марку. 261
20. Загальні положення про зобов’язання. 263
20.1. Поняття зобов’язання та підстави його виникнення. 264
20.2. Сторони та треті особи у зобов’язанні. Заміна сторін у зобов’язанні. 265
20.3. Виконання зобов’язання. 267
21. Забезпечення виконання зобов’язання. 268
21.1. Загальні положення про забезпечення виконання зобов’язання. 268
21.2. Неустойка. Правові наслідки сплати (передання) неустойки. 268
21.3. Порука. Правові наслідки порушення зобов’язання, забезпеченого порукою. 269
21.4. Гарантія. Правові наслідки порушення зобов’язання, забезпеченого гарантією. 271
21.5. Завдаток. Правові наслідки порушення або припинення зобов’язання, забезпеченого завдатком. 272

21.6. Застава: поняття, предмет, види, підстави виникнення і припинення. Правові наслідки невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою. 273
21.7. Притримання. 274
21.8. Довірча власність: поняття, об'єкт, підстави виникнення і припинення. 275
22. Припинення зобов'язання. 277
22.1. Припинення зобов'язання виконанням. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання. 277
22.2. Припинення зобов'язання переданням відступного. 278
22.3. Припинення зобов'язання зарахуванням. 279
22.4. Припинення зобов'язання за домовленістю сторін. Новація. Прощення боргу. 279
22.5. Припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі. 280
22.6. Припинення зобов'язання смертю фізичної особи, ліквідацією юридичної особи. 280
23. Порушення зобов'язання. Цивільно-правова відповідальність. 281
23.1. Поняття порушення зобов'язання. 281
23.2. Правові наслідки порушення зобов'язання. 281
23.3. Поняття та ознаки цивільно-правової відповідальності. 282
23.4. Види цивільно-правової відповідальності. 282
23.5. Форми цивільно-правової відповідальності. 283
23.6. Умови цивільно-правової відповідальності. 283
23.7. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. 283
24. Загальні положення про договір. 284
24.1. Поняття та види договору. 284
24.2. Свобода договору та її межі. 285
24.3. Зміст договору. 285
24.4. Укладення договору. 286
24.5. Зміна або розірвання договору. 286
25. Договір купівлі-продажу: загальні положення. 287
25.1. Поняття та юридична характеристика договору купівлі-продажу, його види. 287
25.2. Сторони договору купівлі-продажу, їхні права та обов'язки. 287
25.3. Істотні умови договору купівлі-продажу. Предмет договору. Ціна товару. 288
26. Окремі види договору купівлі-продажу. 289
26.1. Договір роздрібної купівлі-продажу 289
26.2. Договір поставки. 290
26.3. Договір міни (бартеру). 290
27. Договір дарування. 291
27.1. Поняття та юридична характеристика договору дарування, його види. 291

27.2. Сторони договору дарування, їхні права та обов’язки. 291
27.3. Предмет договору дарування. Прийняття дарунка. 292
27.4. Розірвання договору дарування. 292
27.5. Договір про пожертву. 293
28. Договори ренти та довічного утримання (догляду). 293
28.1. Поняття та юридична характеристика договору ренти. 293
28.2. Сторони договору ренти. 294
28.3 Передання майна під виплату ренти. Форма і розмір ренти, строк її виплати. 294
28.4. Розірвання договору ренти. 295
28.5. Поняття та юридична характеристика договору довічного утримання (догляду). 295
28.6. Сторони договору довічного утримання (догляду). Обов’язки набувача за договором довічного утримання (догляду). 295
28.7. Припинення договору довічного утримання (догляду). 296
29. Договір найму (оренди). 296
29.1. Поняття та юридична характеристика договору найму (оренди). 296
29.2. Сторони договору найму (оренди), їхні права та обов’язки. 297
29.3. Істотні умови договору найму (оренди). Предмет договору найму (оренди). Плата за користування майном. Строк договору найму (оренди). 297
29.4. Припинення договору найму (оренди). 298
30. Окремі види договору найму (оренди). 299
30.1. Договір прокату. 299
30.2. Договір найму (оренди) земельної ділянки. 299
30.3. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди. 300
30.4. Договір найму (оренди) транспортного засобу. 301
30.5. Договір лізингу. 302
31. Договір найму (оренди) житла 303
31.1. Поняття та юридична характеристика договору найму (оренди) житла. 303
31.2. Сторони договору найму (оренди) житла, їхні права та обов’язки. Особи, які постійно проживають із наймачем. Тимчасові мешканці. 303
31.3. Істотні умови договору найму (оренди) житла. Предмет договору найму (оренди) житла. Плата за користування житлом. Строк договору найму (оренди) житла. 304
31.4. Розірвання договору найму оренди житла. 304
32. Договір позички. 305
32.1. Поняття та юридична характеристика договору позички. 305
32.2. Сторони договору позички, їхні права та обов’язки. 305
32.3. Розірвання договору позички. 306
33. Договір підряду. 306
33.1. Поняття та юридична характеристика договору підряду, його види. 307

33.2. Сторони договору підряду, їхні права та обов'язки. Генеральний підрядник і субпідрядник. 307
33.3. Істотні умови договору підряду. Предмет договору підряду. Ціна роботи. Строк виконання роботи. 308
34. Окремі види договору підряду..... 309
34.1. Договір побутового підряду..... 309
34.2. Договір будівельного підряду..... 309
34.3. Договір підряду на проектні та пошукові роботи. 310
35. Договір про надання послуг: загальні положення. 311
35.1. Поняття та юридична характеристика договору про надання послуг. 311
35.2. Виконання договору про надання послуг..... 311
35.3. Плата за договором про надання послуг. 311
35.4. Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг. 312
36. Договори в сфері надання транспортних послуг. 312
36.1. Поняття та юридична характеристика договору про перевезення вантажу. 312
36.2. Сторони договору перевезення вантажу, їхні права та обов'язки. 313
36.3. Поняття та юридична характеристика договору перевезення пасажира та багажу. 313
36.4. Сторони договору перевезення пасажира та багажу, їхні права та обов'язки. 314
36.5. Договір чартеру (фрахтування). 314
36.6. Договір транспортного експедирування..... 315
37. Договір зберігання. 315
37.1. Поняття та юридична характеристика договору зберігання, його види..... 315
37.2. Сторони договору зберігання, їхні права та обов'язки. Професійний зберігач. 316
37.3. Відповідальність зберігача за втрату (нестачу) чи пошкодження речі. 316
37.4. Зберігання на товарному складі. 317
37.5. Спеціальні види зберігання..... 317
37.6. Договір охорони. 319
38. Договір страхування. 320
38.1. Поняття та юридична характеристика договору страхування. 320
38.2. Сторони договору страхування, їхні права та обов'язки. 320
38.3. Істотні умови договору страхування. 321
38.4. Відмова від здійснення страхової виплати. 321
38.5. Припинення договору страхування..... 322
39. Договір доручення. Договір комісії. Договір управління майном. 323
39.1. Поняття та юридична характеристика договору доручення. 323
39.2. Сторони договору доручення, їхні права та обов'язки. 323

39.3. Припинення договору доручення. 324
39.4. Поняття та юридична характеристика договору комісії. 324
39.5. Сторони договору комісії, їхні права та обов'язки. 324
39.6. Поняття та юридична характеристика договору управління майном. 325
39.7. Істотні умови договору управління майном. 325
39.8. Сторони договору управління майном, їхні пправа та обов'язки. 326
39.9. Припинення договору управління майном. 326
40. Договір позики. кредитний договір. 327
40.1. Поняття та юридична характеристика договору позики. 327
40.2. Сторони договору позики, їхні права та обов'язки. 328
40.3. Поняття та юридична характеристика кредитного договору. 328
40.4. Сторони кредитного договору, їхні права та обов'язки. 329
40.5. Проценти за кредитним договором. 329
41. Договір банківського вкладу. договір банківського рахунку. 330
41.1. Поняття та юридична характеристика договору банківського вкладу (депозиту). 330
41.2. Сторони договору банківського вкладу (депозиту) , їхні права та обов'язки. 331
41.3. Проценти на банківський вклад. 332
41.4. Поняття та юридична характеристика договору банківського рахунка. 332
41.5. Сторони договору банківського рахунка, їхні права та обов'язки. 333
41.6. Розірвання договору банківського рахунка. 333
42. Договір факторингу. 334
42.1. Поняття та юридична характеристика договору факторингу. 334
42.2. Предмет договору факторингу. 334
42.3. Сторони договору факторингу, їхні права та обов'язки. 335
43. Договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. 336
43.1. Загальна характеристика договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, їх види. 336
43.2. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності. . 336
43.3. Ліцензійний договір. 337
43.4. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності. 338
43.5. Договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності. 339
43.6. Договір комерційної концесії. 339
44. Договір про спільну діяльність. 340
44.1. Загальна характеристика договору про спільну діяльність. 341
44.2. Договір простого товариства. 341
45. Недоговірні зобов'язання. 342
45.1. Поняття та види недоговірних зобов'язань. 342

45.2. Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу. 343
45.3. Публічна обіцянка нагороди за результатами конкурсу..... 343
45.4. Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення..... 344
45.5. Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи. 345
45.6. Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи..... 346
45.7. Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. 346
45.8. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду..... 347
45.9. Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду..... 348
45.10. Способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого. Врахування вини потерпілого і матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоду, при вирішенні питання про відшкодування шкоди..... 349
45.11. Відшкодування шкоди, завданої при здійсненні особою у разі здійснення нею права на самозахист та в стані крайньої необхідності. 349
45.12. Відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою. Відшкодування шкоди, завданої органами публічної влади, їх службовими чи посадовими особами..... 350
45.13. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. 351
45.14. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними фізичними особами, фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена, та фізичними особами, які не усвідомлювали значення своїх дій та (або) не могли керувати ними. 351
45.15. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки..... 353
45.16. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. 354
45.17. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)..... 354
46. Загальні положення про спадкування. 356
46.1. Поняття спадкування. Підстави спадкування. 356
46.2. Спадщина, її склад. Права та обов'язки, які не входять складу спадщини..... 356
46.3. Час і місце відкриття спадщини. 357
46.4. Спадкоємці. Право на спадкування. Усунення від права на спадкування. 357
46.5. Поняття заповіту. Види заповітів. Право на заповіт. 358
46.6. Право на обов'язкову частку у спадщині. 358
46.7. Зміст заповіту. Заповідальний відказ. Покладення на спадкоємця інших обов'язків..... 359

46.8. Форма заповіту. Посвідчення заповіту. 359
46.9. Право заповідача на скасування та зміну заповіту. Недійсність заповіту. 360
46.10. Черговість спадкування за законом. 361
46.11. Спадкування за правом представлення. 362
47. Здійснення права на спадкування. виконання заповіту. Оформлення права на спадщину. 363
47.1. Прийняття спадщини. Строки для прийняття спадщини. 363
47.2. Право на відмову від прийняття спадщини. Правові наслідки відмови від прийняття спадщини. 363
47.3. Перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія). 364
47.4. Відумерлість спадщини. 364
47.5. Поділ та перерозподіл спадщини між спадкоємцями. 365
47.6. Виконання заповіту. 365
47.7. Оформлення права на спадщину. 366
48. Спадковий договір. 366
48.1. Поняття спадкового договору. Сторони у спадковому договорі. 367
48.2. Особливості спадкового договору з участю подружжя. 367
48.3. Забезпечення виконання спадкового договору. 367
ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ 368
1. Загальні положення цивільного процесуального права. 368
1.1. Поняття та предмет цивільного процесуального права, як галузі права. 368
1.2. Система цивільного процесуального права. 368
1.3. Цивільне процесуальне законодавство. 369
1.4. Поняття, завдання, види та стадії цивільного судочинства. 370
2. Принципи цивільного судочинства. 372
2.1. Поняття та система принципів цивільного судочинства. 372
2.2. Характеристика окремих принципів цивільного судочинства: верховенство права та законодавство відповідно до якого суд вирішує справи; гласність судового процесу; відкритість інформації щодо справи; змагальність сторін; диспозитивність цивільного судочинства; пропорційність у цивільному судочинстві; забезпечення права на перегляд справи та оскарження судового рішення; обов'язковість судових рішень. 373
3. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин. 375
3.1. Визначення складу суду. Склад суду. 375
3.2. Підстави для відводу (самовідводу судді). Порядок вирішення заявленого відводу (самовідводу). Наслідки відводу суду (судді). 377
4. Учасники справи. 379
4.1. Склад учасників справи. Процесуальні права та обов'язки учасників справи. Неприпустимість зловживання процесуальними правами. 379

4.2. Цивільна процесуальна правоздатність. Цивільна процесуальна дієздатність. 380
4.3. Сторони в цивільному процесі, їхні спеціальні процесуальні права та обов'язки..... 381
4.4. Процесуальна співучасть. 382
4.5. Залучення до участі в справі співвідповідача. Заміна неналежного відповідача. 383
4.6. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. 384
4.7. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. 384
4.8. Процесуальне правонаступництво. 385
4.9. Участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. 386
5. Представники..... 387
5.1. Поняття й види представництва в цивільному процесі. 387
5.2. Особи, які можуть бути представниками. Особи, які не можуть бути представниками. 388
5.3. Повноваження представника в суді. Документи, що підтверджують повноваження представників..... 389
6. Інші учасники судового процесу. 390
6.1. Склад інших учасників судового процесу..... 390
6.2. Цивільний процесуальний статус інших учасників судового процесу. 391
7. Цивільна юрисдикція. 393
7.1. Поняття та види цивільної юрисдикції. 393
7.2. Предметна та суб'єктна юрисдикція. 393
7.3. Інстанційна юрисдикція. 394
7.4. Територіальна юрисдикція (підсудність). 395
8. Докази та доказування. 395
8.1. Поняття доказів. Належність, допустимість, достовірність, достатність доказів..... 395
8.2. Засоби доказування: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів, показання свідків. 396
8.3. Обов'язок доказування та подання доказів. Витребування доказів. 398
8.4. Предмет доказування. Підстави звільнення від доказування. 399
8.5. Оцінки доказів. 400
8.6. Забезпечення доказів. 400
9. Процесуальні строки. 401
9.1. Поняття процесуальних строків та їх види. 401
9.2. Обчислення процесуальних строків. Початок перебігу й закінчення процесуальних строків. Наслідки пропущення процесуальних строків. 402
9.3. Зупинення, поновлення та продовження процесуальних строків. 402
10. Судові виклики і повідомлення. 403

10.1. Поняття та види судових повісток. 403
10.2. Порядок вручення судових повісток..... 404
11. Судові витрати. 404
11.1. Поняття та види судових витрат. 404
11.2. Попереднє визначення суми судових витрат. Забезпечення та попередня оплата судових витрат. 405
11.3. Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати. 407
11.4. Розподіл судових витрат між сторонами. 407
12. Заходи процесуального примусу. 408
12.1. Поняття та види заходів процесуального примусу. 408
12.2. Підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу. . 408
13. Позовне провадження. 410
13.1. Поняття позову. Види позовів. 410
13.2. Підстави забезпечення позову. Види забезпечення позову. Зустрічне забезпечення..... 411
13.3. Заяви по суті справи, їх види. 412
13.4. Позовна заява, її зміст і форма. Пред'явлення позову. 412
13.5. Залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви, відмова у відкритті провадження у справі. 413
13.6. Відкриття провадження у справі. 414
13.7. Підготовче провадження. 415
13.8. Захист відповідача від пред'явленого позову. Відзив, заперечення та зустрічний позов. 416
13.9. Врегулювання спору за участю судді. 417
13.10. Відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем. Мирова угода сторін. 418
13.11. Завдання та строки розгляду справи по суті. 419
13.12. Відкриття розгляду справи по суті. 420
13.13. З'ясування обставин справи та дослідження доказів. 420
13.14. Судові дебати та ухвалення рішення. 421
13.15. Фіксування судового процесу. 422
13.16. Зупинення та закриття провадження у справі. Залишення позову без розгляду. 423
13.17. Поняття та види судових рішень. Законність і обґрунтованість судового рішення. 424
13.18. Порядок ухвалення судових рішень. Проголошення судового рішення. 425
13.19. Набрання рішенням суду законної сили. 426
13.20. Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження. 426
13.21. Умови та порядок проведення заочного розгляду справи. 427
14. Наказне провадження 428
14.1. Судовий наказ. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ..... 428

14.2. Порядок розгляду заяв про видачу судового наказу. 429
14.3. Підстави для відмови у видачі судового наказу. 430
14.4. Скасування судового наказу. 430
14.5. Набрання судовим наказом законної сили та видача його стягувачеві. 431
15. Окреме провадження. 431
15.1. Поняття та сутність окремого провадження. 432
15.2. Справи, що розглядаються в порядку окремого провадження. 432
15.3. Порядок розгляду справ окремого провадження. 433
16. Перегляд судових рішень. 433
16.1. Поняття та сутність апеляційного провадження. Суди апеляційної інстанції. 434
16.2. Право апеляційного оскарження. 435
16.3. Строк на апеляційне оскарження. 436
16.4. Форма і зміст апеляційної скарги, порядок її подання. 437
16.5. Відкриття апеляційного провадження. 438
16.6. Апеляційний розгляд. 439
16.7. Повноваження суду апеляційної інстанції. 440
16.8. Постанова суду апеляційної інстанції. 441
16.9. Поняття та сутність касаційного провадження. Суд касаційної інстанції. 442
16.10. Право касаційного оскарження. 443
16.11. Строк на касаційне оскарження. 444
16.12. Форма і зміст касаційної скарги, порядок її подання. 445
16.13. Відкриття касаційного провадження. 446
16.14. Касаційний розгляд. 447
16.15. Повноваження суду касаційної інстанції. 449
16.16. Постанова суду касаційної інстанції. 450
16.17. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. 451
17. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб). Судовий контроль за виконанням судових рішень. 452
17.1. Негайне виконання судових рішень. 452
17.2. Звернення судових рішень до виконання. 453
17.3. Відстрочення та розстрочення виконання. Зміна чи встановлення способу і порядку виконання. 454
17.4. Зупинення виконання судового рішення. 454
17.5. Поворот виконання рішення, постанови. 455
17.6. Судовий контроль за виконанням судових рішень. 455
18. Відновлення втраченого судового провадження. 456
18.1. Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження. 456
18.2. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження... 457

19. Визнання та виконання рішень іноземних судів. Судові доручення про надання правової допомоги..... 458
19.1. Умови визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню. 458
19.2. Порядок подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Розгляд клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду підстави для відмови у його задоволенні. 458
19.3. Умови визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню..... 459
19.4. Порядок подання клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, його розгляд. 459
19.5. Звернення до суду України із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави. 460
19.6. Виконання в Україні судових доручень іноземних судів. 461
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ 463
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА 463
1. Загальні засади кримінального права України. 463
1.1. Кримінальне право України як окрема галузь права: поняття, особливості, співвідношення з іншими галузями. Принципи кримінального права України (загальні, міжгалузеві, галузеві). Принцип nullum crimen sine lege та його реалізація в кримінальному праві України. 463
1.2. Джерела кримінального права. Система джерел сучасного кримінального права України. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року як основне джерело кримінального права України. Особливості нормативних приписів Загальної та Особливої частин КК України. 468
1.3. Чинність закону України про кримінальну відповідальність у часі: поняття, основні принципи. Особливості набрання та втрати чинності законом України про кримінальну відповідальність. Визначення часу вчинення кримінального правопорушення за КК України. Особливості визначення часу вчинення окремих різновидів кримінальних правопорушень (триваючих та продовжуваних, тих, які вчиняються (можуть вчинятися) кількома діяннями, з матеріальним складом). Зворотна дія закону України про кримінальну відповідальність у часі. Особливості та межі зворотної дії у часі окремих різновидів законів України про кримінальну відповідальність. 470
1.4. Чинність закону України про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб: поняття та основні принципи (територіальний, громадянства, реальний, універсальний). Місце вчинення кримінального правопорушення. Особливості визначення

місця вчинення окремих різновидів кримінальних правопорушень за КК України..... 471
2. Поняття, ознаки та види (за ступенем тяжкості) кримінальних правопорушень за кримінальним правом України. Малозначність діяння та її юридичне значення за КК України. 471
3. Об'єкт кримінального правопорушення..... 472
3.1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення та його ознаки. 472
3.2. Поняття, ознаки та основні різновиди потерпілого від кримінального правопорушення. 475
4. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення. 478
4.1. Ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та їх юридичне значення. 478
4.2. Суспільно небезпечне діяння. Поняття та форми суспільно небезпечного діяння. Особливості відображення діяння в статтях Особливої частини КК України. Дія як активна форма суспільно небезпечного діяння. Бездіяльність як пасивна форма суспільно небезпечного діяння. Особливості бездіяльності та їх вплив на кримінальну відповідальність особи. Юридичне значення непереборної сили, фізичного або психічного примусу за КК України. 479
4.3. Суспільно небезпечні наслідки. Поняття суспільно небезпечних наслідків. Види суспільно небезпечних наслідків за КК України. 484
4.4. Причинний зв'язок між діянням та наслідками. Поняття причинного зв'язку. Особливості змісту причинного зв'язку в кримінальному праві. 484
4.5. Час, місце, обстановка, знаряддя, засоби, спосіб вчинення кримінального правопорушення та їх кримінально-правове значення..... 490
5. Суб'єкт кримінального правопорушення. 492
5.1. Поняття, ознаки та види суб'єкта кримінального правопорушення. ... 492
5.2. Вік, із якого може наставати кримінальна відповідальність. Особливості встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. 492
5.3. Осудність та неосудність. Обмежена осудність. Поняття та критерії осудності. Поняття та критерії неосудності. Юридичне значення неосудності. Поняття та критерії обмеженої осудності. Юридичне значення обмеженої осудності..... 493
5.4. Вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Види стану сп'яніння, передбачені КК України. Юридичне значення вчинення кримінального правопорушення в стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. 494
6. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення. 495
6.1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Вина та її форми. Прямий умисел. Непрямий умисел.

Відмінність прямого від непрямого умислу. Визначений та невизначений умисел. Кримінально протиправна самовпевненість. Відмінність кримінально протиправної самовпевненості від непрямого умислу. Кримінально протиправна недбалість. Казус (випадок): поняття, значення, відмінність від кримінально протиправної недбалості. 495
6.2. Складна (подвійна, змішана) вина. Особливості змісту складної (подвійної, змішаної) вини у складах кримінальних правопорушень, передбачених КК України. 496
6.3. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Мотив вчинення. Мета вчинення. Емоційний стан особи. 497
6.4. Помилка та її юридичне значення. Поняття та види помилки у кримінальному праві. Юридична помилка, її основні різновиди та значення. Фактична помилка, її основні різновиди та значення. 497
7. Стадії кримінального правопорушення. 498
7.1. Поняття, ознаки та види стадій кримінального правопорушення за КК України..... 498
7.2. Особливості визначення моменту закінчення окремих складів кримінального правопорушення. 499
7.3. Відмінність готування від виявлення наміру вчинити кримінальне правопорушення. Кваліфікація готування до кримінального правопорушення. 500
7.4. Замах на кримінальне правопорушення. Відмінність замаху від готування до кримінального правопорушення. Кваліфікація замаху на кримінальне правопорушення. 500
7.5. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця. Відмінність добровільної відмови від дійового каяття. 500
8. Співучасть у кримінальному правопорушенні за КК України. 501
8.1. Поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні за КК України..... 502
8.2. Види співучасників кримінального правопорушення за КК України. Виконавець (співвиконавець). Організатор. Підбурювач. Пособник..... 502
8.3. Окремі форми співучасті у кримінальному правопорушенні, передбачені в Загальній частині КК України. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою. Вчинення кримінального правопорушення організованою групою. Вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією. 503
8.4. Підстава (підстави) та межі кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Особливості підстави (підстав) кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Особливості та межі кримінальної відповідальності

окремих видів співучасників кримінального правопорушення, передбачені КК України. Особливості та межі кримінальної відповідальності учасників організованої групи чи злочинної організації, передбачені КК України. Спеціальні питання кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення, передбачені КК України. 504
8.5. Добровільна відмова співучасників. Особливості добровільної відмови окремих видів співучасників, передбачені КК України. Кримінально-правова оцінка діянь окремих співучасників за наявності добровільної відмови. 505
9. Причетність до кримінального правопорушення. 506
9.1. Поняття причетності до кримінального правопорушення. 506
9.2. Форми (види) Причетності до кримінального правопорушення. 508
10. Множинність кримінальних правопорушень. 511
10.1. Поняття множинності кримінальних правопорушень. Юридичні ознаки множинності. Основні форми множинності, передбачені КК України. 511
10.2. Одиничне кримінальне правопорушення як елемент множинності кримінальних правопорушень. Поняття та основні різновиди одиничних кримінальних правопорушень. Продовжуване кримінальне правопорушення. Триваюче кримінальне правопорушення. Кримінальне правопорушення, склад якого передбачає альтернативні діяння. Складне (складене) кримінальне правопорушення. 511
10.3. Сукупність кримінальних правопорушень. Поняття, ознаки та види сукупності кримінальних правопорушень. Окремі прояви множинності кримінальних правопорушень, що віднесені до їх сукупності теорією кримінального права та вітчизняною правозастосовною практикою. Відмінність сукупності кримінальних правопорушень від конкуренції норм у кримінальному праві. Особливості кваліфікації сукупності кримінальних правопорушень. 512
10.4. Повторність кримінальних правопорушень. Поняття, ознаки та види повторності кримінальних правопорушень за КК України. Відмінність повторності кримінальних правопорушень від продовжуваного кримінального правопорушення. Особливості кваліфікації повторності кримінальних правопорушень. 515
10.5. Рецидив кримінальних правопорушень. Поняття, ознаки та види рецидиву кримінальних правопорушень за КК України. Співвідношення рецидиву і повторності кримінальних правопорушень. Особливості кваліфікації рецидиву кримінальних правопорушень. 517
11. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. 518
11.1. Поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Систематизація (класифікація) обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, в теорії кримінального права. 518

11.2. Характеристика окремих обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, передбачених КК України. Необхідна оборона. Уявна оборона. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Крайня необхідність. Фізичний або психічний примус. Виконання наказу або розпорядження. Діяння, пов'язане з ризиком. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації. 519
12. Заходи кримінально-правового характеру: загальні положення. 523
12.1. Поняття заходів кримінально-правового характеру. Систематизація заходів кримінально-правового характеру в теорії кримінального права. Особливості регламентації заходів кримінально-правового характеру у КК України. 523
12.2. Заходи кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності особи. Заходи кримінально-правового характеру поза межами кримінальної відповідальності особи. Заходи кримінально-правового характеру, які можуть поєднуватись із кримінальною відповідальністю особи або застосовуватись самостійно. 524
13. Звільнення від кримінальної відповідальності. 525
13.1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Відмінність звільнення від кримінальної відповідальності від її виключення. Особливості регламентації звільнення від кримінальної відповідальності в кримінальному праві України. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, що містять ознаки корупційних кримінальних правопорушень. Систематизація (класифікація) окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права. 525
13.2. Характеристика окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених КК України. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх..... 527
14. Покарання та його види. 530
14.1. Поняття та ознаки покарання за КК України. Поняття та ознаки покарання за КК України. Мета (цілі) покарання за КК України. Співвідношення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру. 530
14.2. Система видів покарань. Основні характеристики системи видів покарань за КК України. Види покарань, передбачені КК України.

Характеристика окремих видів покарань за КК України. Види та особливості покарань, які можуть призначатись неповнолітнім. 532
14.3. Основні та додаткові покарання. Основні покарання. Додаткові покарання. Покарання, які можуть призначатись і як основні, і як додаткові. Особливості призначення основних та додаткових покарань. .. 538
15. Призначення покарання. 539
15.1. Загальні засади призначення покарання. Поняття загальних засад призначення покарання. Загальні засади призначення покарання, передбачені КК України Характеристика окремих загальних засад призначення покарання за КК України. Обставини, які пом'якшують покарання. Обставини, які обтяжують покарання. 540
15.2. Спеціальні засади (правила) призначення покарання за КК України. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Призначення покарання за сукупністю вироків. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. Особливості призначення покарання неповнолітнім. 547
16. Звільнення від покарання та його відбування. 553
16.1. Поняття та ознаки звільнення від покарання та його відбування. Відмінність звільнення від покарання та його відбування від звільнення від кримінальної відповідальності. Різновиди звільнення від покарання та його відбування, передбачені КК України. Особливості звільнення від покарання та його відбування за корупційні кримінальні правопорушення. Систематизація (класифікація) окремих різновидів звільнення від покарання та його відбування в теорії кримінального права. 553
16.2. Характеристика окремих різновидів звільнення від покарання та його відбування, передбачених КК України. Звільнення від покарання у зв'язку зі втратою особою суспільної небезпечності. Звільнення від відбування покарання з випробуванням. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Звільнення від покарання за хворобою. Звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію. Звільнення від відбування покарання на підставі указу про помилування. Особливості звільнення

від покарання та його відбування, передбачені КК України щодо неповнолітніх..... 555
17. Судимість. 562
17.1. Поняття та ознаки судимості. Загально-правові та кримінально-правові наслідки судимості в правовій системі України. Особи, які відповідно до КК України визнаються такими, що не мають судимості.... 563
17.2. Погашення судимості за КК України. Зняття судимості за КК України. Особливості погашення та зняття судимості, передбачені КК України щодо неповнолітніх. 565
18. Примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру. 567
18.1. Примусові заходи медичного характеру за КК України. Примусові заходи медичного характеру за КК України. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру. Види примусових заходів медичного характеру. 567
18.2. Примусове лікування за КК України. Поняття примусового лікування. Підстави та умови застосування примусового лікування. Відмінність примусового лікування від примусових заходів медичного характеру. 569
18.3. Примусові заходи виховного характеру за КК України. Умови та підстави застосування примусових заходів виховного характеру до особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Умови застосування примусових заходів виховного характеру до особи, що не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Види примусових заходів виховного характеру. 570
19. Спеціальна конфіскація..... 572
19.1. Поняття та юридична природа спеціальної конфіскації як окремого заходу в кримінальному праві. Відмінність спеціальної конфіскації від конфіскації майна як виду покарання. 572
19.2. Підстави застосування спеціальної конфіскації за КК України. Майно, яке відповідно до КК України підлягає спеціальній конфіскації... 573
20. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб..... 574
20.1. Поняття та юридична природа заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Особливості заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за КК України. 575
20.2. Підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за КК України..... 575
20.3. Юридичні особи, до яких відповідно до КК України застосовуються заходи кримінально-правового характеру. 580
20.4. Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру за КК України..... 583
20.5. Види заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб. 584

20.6. Особливості застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, передбаченні КК України. 587
Особлива частина..... 588
1. Основні різновиди норм та наскрізні юридичні поняття і юридичні конструкції Особливої частини КК України..... 589
1.1. Основні різновиди норм Особливої частини КК України. Норми, що визначають ознаки певних видів кримінальних правопорушень та (або) окремих їх різновидів, та особливості їх змісту. Норми, що визначають межі караності за певні види кримінальних правопорушень та (або) окремі їх різновиди, та особливості їх змісту. Норми, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності за певні види кримінальних правопорушень (окремі їх різновиди), та особливості їх змісту. 589
1.2. Наскрізні юридичні поняття і юридичні конструкції Особливої частини КК. Наскрізні юридичні поняття та юридичні конструкції Особливої частини КК: корупційні кримінальні правопорушення; близькі родичі, близькі особи, члени сім'ї; малолітній, неповнолітній, дитина; насильство; насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я особи; насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я особи; втручання; перешкоджання; знищення; пошкодження; примушування; погроза; тяжкі наслідки; загибель людей. Особливості змісту наведених юридичних понять та юридичних конструкцій в окремих статтях Особливої частини КК України. 591
2. Злочини проти основ національної безпеки України. 597
2.1. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: окремі різновиди злочину, особливості їх окремих форм. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочину. Державна зрада: загальні ознаки складу злочину, особливості окремих форм. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки посягання на життя державного чи громадського діяча. Диверсія: загальні ознаки складу злочину, особливості окремих форм. 597
2.2. Особливості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за окремі види злочинів проти основ національної безпеки України. 597
3. Кримінальні правопорушення проти особи. 603
3.1. Кримінальні правопорушення проти життя особи. Поняття та види вбивства за КК України. Кваліфіковані види умисного вбивства: зміст окремих обтяжуючих обставин, особливості кваліфікації. Привілейовані види умисного вбивства. Вбивство через необережність, співвідношення з кримінальними правопорушеннями, склади яких передбачають загибель людини (людей). Доведення до самогубства. 603
3.2. Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи. Поняття і види тілесних ушкоджень. Умисне тяжке тілесне ушкодження:

особливості складів кримінального правопорушення, кваліфікація у разі поєднання з вчиненням інших кримінальних правопорушень. Розлад здоров'я як ознака окремих видів тілесних ушкоджень. Втрата працездатності як ознака окремих видів тілесних ушкоджень. Співвідношення катування, умисного заподіяння тілесних ушкоджень та нанесення побоїв. Домашнє насильство: особливості об'єкта та об'єктивної сторони, співвідношення з іншими кримінальними правопорушеннями проти здоров'я особи. Розмежування складів кримінальних правопорушень – залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. 608
3.3. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи. Захоплення заручників: ознаки основного та кваліфікованих складів, співвідношення з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. Торгівля людьми: особливості змісту окремих ознак складів кримінального правопорушення 613
3.4. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зґвалтування: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Сексуальне насильство: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення, співвідношення з іншими видами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Примушування до вступу в статевий зв'язок: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. 616
4. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина..... 618
4.1. Порушення таємниці голосування: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів кримінального правопорушення. Порушення недоторканності житла: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Грубе порушення законодавства про працю: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Порушення авторського права й суміжних прав: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. 618
5. Кримінальні правопорушення проти власності. 625
5.1. Корисливі посягання на власність. Загальні ознаки кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним оберненням чужого майна на користь винуватої особи чи третіх осіб («розкрадання»). Момент визнання кримінального правопорушення закінченим у складах окремих корисливих посяганьна власність. Крадіжка: ознаки основного

і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Грабіж: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Розбій: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Вимагання: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Розмежування розбою, насильницького грабежу та вимагання. Шахрайство: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Привласнення, розтрата та заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Кількісні характеристики в складах корисливих посягань на власність. Кваліфікуючі ознак «повторно», «проникнення в житло, інше приміщення чи сховище»: особливості кримінально-правового змісту у складах окремих корисливих посягань на власність. Особливості кваліфікації розбою і вимагання при конкуренції кримінально-правових норм та за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями. 625
5.2. Некорисливі посягання на власність. 634
6. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки. 635
6.1. Створення злочинної організації: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочину, особливості спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності. Бандитизм: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених у складі банди чи злочинної організації. Кримінальні правопорушення терористичної спрямованості: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, особливості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням встановленого порядку обігу зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин: об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. 636
7. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту. 641
7.1. Об'єктивні ознаки у складах кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту (крім водного та повітряного транспорту). Суб'єктивні ознаки у складах кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту (крім водного та повітряного транспорту). 641
8. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності. 643
8.1. Масові заворушення: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Хуліганство: ознаки основного і

кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Відмінність хуліганства, вчиненого групою осіб, від групового порушення громадського порядку. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. 643
9. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення. 646
9.1. Поняття наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, їх місце у складах відповідних кримінальних правопорушень. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки у складах кримінальних правопорушень, предметом яких є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори..... 646
10. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. 649
10.1. Погроза або насильство щодо особи, члена її сім'ї або близького родича у зв'язку зі здійсненням цією особою державної, громадської, службової чи професійної діяльності: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень. Підкуп працівника підприємства, установи чи організації: ознаки основного і кваліфікованих складів кримінального правопорушення. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів: об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень. 649
11. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. 653
11.1. Зміст понять «зловживання владою», «зловживання службовим становищем», «зловживання повноваженнями» у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Розмежування з іншими кримінальними правопорушеннями, що вчиняються з використанням повноважень за займаною посадою: службового становища, влади, повноважень та вчиняються службовою особою і особою, яка не є службовою. Наслідки у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Предмет службового підроблення. Поняття неправомірної вигоди у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. 653
КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ..... 664
1. Загальні положення кримінального процесуального права. 664

1.1. Кримінальне процесуальне законодавство: поняття та система. Джерела кримінального процесуального права. 664
1.2. Поняття та завдання кримінального провадження. 664
1.3. Кримінальні процесуальні функції: поняття та види. 665
2. Засади кримінального провадження. 665
3. Суд та учасники кримінального провадження. 666
3.1. Суд у кримінальному провадженні: склад суду; юридичний статус судді, слідчого судді, присяжного. Законний склад суду. Підсудність в кримінальному провадженні. 667
3.2. Учасники кримінального провадження: поняття й класифікація. 668
3.3. Сторона обвинувачення 668
3.4. Сторона захисту. 669
3.5. Потерпілий та його представник. 670
3.6. Інші учасники кримінального провадження. 671
3.7. Відводи та порядок їх вирішення. 672
3.8. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні. 673
4. Докази та доказування у кримінальному провадженні. 675
4.1. Поняття доказів та їх класифікація. 675
4.2. Види процесуальних джерел доказів. 676
4.3. Поняття доказування та його структура. 676
4.4. Предмет, межі та суб’єкти доказування. 677
5. Процесуальні документи, строки та витрати. 678
5.1. Поняття та види процесуальних документів. 678
5.2. Поняття та порядок обчислення процесуальних строків. 679
5.3. Види процесуальних витрат та їх розподіл. 680
6. Заходи забезпечення кримінального провадження. 680
6.1. Мета та види заходів забезпечення кримінального провадження. 680
6.2. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. 681
6.3. Підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження. 682
6.4. Мета та підстави застосування запобіжних заходів. Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу. 682
6.5. Види запобіжних заходів. Порядок застосування запобіжних заходів. 683
6.6. Порядок продовження строку застосування запобіжного заходу, зміни та скасування запобіжних заходів. 684
7. Досудове розслідування. 685
7.1. Поняття та форми досудового розслідування. 685
7.2. Загальні положення досудового розслідування: початок досудового розслідування; поняття та види підслідності; строки досудового розслідування та порядок їх продовження; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; недопустимість

розголошення відомостей досудового розслідування; об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування; розгляд клопотань під час досудового розслідування. 685
7.3. Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень. 690
8. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. 691
8.1. Поняття слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та їх система. 691
8.2. Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. 691
8.3. Види слідчих (розшукових) дій та процесуальний порядок їх проведення. 692
8.4. Види негласних слідчих (розшукових) дій та процесуальний порядок їх проведення. 695
9. Повідомлення про підозру. 695
9.1. Випадки повідомлення про підозру. 695
9.2. Порядок повідомлення про підозру. Зміна повідомлення про підозру. 696
10. Зупинення та закінчення досудового розслідування. 697
10.1. Підстави та порядок зупинення досудового розслідування. Відновлення досудового розслідування. 697
10.2. Форми закінчення досудового розслідування. 698
11. Судове провадження у першій інстанції. 699
11.1. Підготовче провадження. 699
11.2. Загальні положення судового розгляду. 699
11.3. Межі судового розгляду. 700
11.4. Процедура судового розгляду. 700
11.5. Особливі порядки провадження в суді першої інстанції. 701
12. Судові рішення. 702
12.1. Види судових рішень та вимоги до них 702
12.2. Порядок ухвалення та проголошення судових рішень. Окрема думка судді 704
13. Провадження в суді апеляційної інстанції. 705
13.1. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. 705
13.2. Право на апеляційне оскарження, процесуальний порядок і строки апеляційного оскарження. 706
13.3. Форма та зміст апеляційної скарги. залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або відмова у відкритті провадження. 707
13.4. Наслідки подання апеляційної скарги. підготовка до апеляційного розгляду. 709
13.5. Заперечення на апеляційну скаргу. Відмова від апеляційної скарги, зміна і доповнення апеляційної скарги під час апеляційного провадження. 710

13.6. Межі перегляду судом апеляційної інстанції. апеляційний розгляд.. 711
13.7. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги. 712
13.8. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції. 713
13.9. Судові рішення суду апеляційної інстанції. 714
14. Провадження з виконання судових рішень. 714
14.1. Набрання законної сили судовим рішенням, та його наслідки. 714
14.2. Питання, які вирішуються судом під час та після виконання вироків, порядок їх вирішення. 718
15. Провадження в суді касаційної інстанції. 721
15.1. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку. 721
15.2. Право на касаційне оскарження, процесуальний порядок і строки касаційного оскарження. 721
15.3. Вимоги до касаційної скарги. Залишення касаційної скарги без руху або її повернення. 722
15.4. Межі перегляду судом касаційної інстанції. Касаційний розгляд. 722
15.5. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги. 723
15.6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судови касаційної інстанції. 723
15.7. Підстави та порядок передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду. 723
15.8. Судові рішення суду касаційної інстанції. 724
16. Особливі порядки кримінального провадження. 724
16.1. Кримінальне провадження на підставі угод. 725
16.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. 725
16.3. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб. 726
16.4. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх. 727
16.5. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. 728
16.6. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. 729
16.7. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. 730
16.8. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. 731
МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО 733

1. Поняття, правова природа та сфера дії сучасного міжнародного публічного права. 733
1.1. Сфера дії міжнародного публічного права та його характерні особливості. 733
1.2. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного публічного права. 734
1.3. Функції міжнародного публічного права. 734
2. Норми міжнародного публічного права. 735
2.1. Поняття та характерні риси норм міжнародного публічного права. 735
2.2. Види норм міжнародного публічного права та їх класифікація. 736
2.3. Ієрархія норм міжнародного публічного права. 736
2.4. Кодифікація норм міжнародного публічного права. 737
3. Основні принципи міжнародного публічного права. 737
3.1. Поняття основних принципів міжнародного публічного права. 738
3.2. Функції основних принципів міжнародного публічного права. 738
3.3. Природа й ознаки основних принципів міжнародного публічного права. 739
3.4. Класифікація та зміст основних принципів міжнародного публічного права. 740
4. Джерела міжнародного публічного права. 741
4.1. Поняття та види джерел міжнародного публічного права. 742
4.2. Міжнародний договір. 742
4.3. Міжнародний звичай. 743
4.4. Загальні принципи права. 743
4.5. Рішення міжнародних міжурядових організацій. 744
4.6. «М'яке» міжнародне право. 744
4.7. Рішення міжнародних судових органів. 745
4.8. Односторонні акти держав. 745
5. Співвідношення міжнародного публічного права і національного права. 747
5.1. Теорії співвідношення міжнародного публічного права і національного права. 747
5.2. Імплементація норм міжнародного публічного права. 748
5.3. Застосування норм міжнародного публічного права в національному правопорядку України. 749
6. Суб'єкти міжнародного публічного права. 750
6.1. Зміст інституту міжнародної правосуб'єктності. 750
6.2. Поняття суб'єкта міжнародного публічного права. 751
6.3. Держава як суб'єкт міжнародного публічного права. 752
6.4. Види і форми визнання. 753
6.5. Визнання нових держав та урядів. 754
6.6. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій. 755
6.7. Питання міжнародної правосуб'єктності фізичних осіб. 756

7. Правонаступництво у міжнародному публічному праві. 757
7.1. Поняття, підстави та об'єкт дії норм правонаступництва. 757
7.2. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. 758
7.3. Правонаступництво держав щодо державної власності, архівів та боргів. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. 760
7.4. Врегулювання проблем правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР та правонаступництво України. 761
8. Відповідальність за міжнародним публічним правом..... 762
8.1. Поняття, правова природа та підстави для виникнення відповідальності за міжнародним публічним правом. 762
8.2. Протиправні діяння в міжнародному публічному праві та їх класифікація. 766
8.3. Обставини, що звільняють від відповідальності в міжнародному публічному праві. 768
8.4. Суб'єкти відповідальності в міжнародному публічному праві. 769
8.5. Види та форми відповідальності в міжнародному публічному праві. . 770
8.6. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. 773
8.7. Статті про відповідальність міжнародних організацій 2011 р. 774
8.8. Відповідальність за правомірну діяльність. 776
8.9. Міжнародно-правові зобов'язання erga omnes суб'єкта міжнародного права перед іншими державами та міжнародним співтовариством. 777
8.10. Умови правомірності та механізм застосування санкцій за міжнародним публічним правом. 778
8.11. Поняття, підстави, умови правомірності та механізм застосування контрзаходів. 780
8.12. Санкції щодо Російської Федерації та персональні спеціальні обмежувальні заходи, спрямовані на припинення агресії РФ проти України. 782
9. Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві та перспективи його застосування до порушень міжнародно-правових зобов'язань..... 782
9.1. Поняття естоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань. ... 782
9.2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум). 784
10. Населення в міжнародному публічному праві. 784
10.1. Поняття й основні категорії населення. 784
10.2. Питання громадянства в міжнародному публічному праві. Справа Ноттебома 1955 р. (Міжнародний Суд ООН). 785

10.3. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства та осіб з множинним громадянством. 786
10.4. Гаазька конвенція, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство, 1930 р. та Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р. 788
10.5. Європейська конвенція про громадянство 1997 р. 788
10.6. Конвенція про статус апатридів 1954 р. та Конвенція про скорочення без громадянства 1961 р. 789
10.7. Правовий статус біженців. Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців. 790
10.8. Право притулку. 791
11. Міжнародне гуманітарне право. 793
11.1. Джерела та принципи міжнародного гуманітарного права. 793
11.2. Кваліфікація збройних конфліктів та сфера застосування міжнародного гуманітарного права. 796
11.3. Міжнародні збройні конфлікти та їх правове регулювання. 798
11.4. Неміжнародні збройні конфлікти (збройні конфлікти неміжнародного характеру) та їх правове регулювання. 799
11.5. Учасники збройного конфлікту. 800
11.6. Засоби та методи ведення війни. 804
11.7. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р. та додаткові протоколи до неї. 805
11.8. Правовий режим окупації. Гаазька конвенція та Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. 808
11.9. Кваліфікація збройного конфлікту на території України (від 2014 р. до цього часу). 809
12. Міжнародне кримінальне право. 811
12.1. Джерела та принципи міжнародного кримінального права. 811
12.2. Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом. 812
12.3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. 817
12.4. Юрисдикційні питання у міжнародному кримінальному праві та міжнародний кримінальний процес. 820
12.5. Міжнародні кримінальні судові установи. 821
12.6. Римський статут Міжнародного кримінального суду. 822
12.7. Умови ратифікації Римського статуту Україною. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001. 823

12.8. Попереднє розслідування ситуації в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду. Питання кваліфікації збройного конфлікту в Криму і на Сході України та визначення сторін конфлікту.... 825
12.9. Форми та напрямки міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю..... 825
12.10. Правова допомога та екстрадиція. 826
13. Територія в міжнародному публічному праві. 828
13.1. Поняття та види територій у міжнародному публічному праві..... 828
13.2. Поняття територіального верховенства, правова природа, склад та підстави зміни державної території. 830
13.3. Державні кордони та їх правовий режим. 831
13.4. Територіальні спори та претензії..... 832
13.5. Території з особливим правовим режимом. 833
13.6. Правовий режим Антарктики. 834
14. Міжнародне морське право..... 835
14.1. Джерела та принципи міжнародного морського права..... 835
14.2. Класифікація та юридичний статус морських просторів згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 р. 837
14.3. Правовий статус і режим внутрішніх вод, територіального морі, прилеглої зони, виключної економічної зони, континентального шельфу, архіпелажних вод, відкритого моря, Міжнародного району морського дна, міжнародних проток та міжнародних каналів згідно з Конвенцією ООН з морського дна 1982 р. 839
14.4. Правовий режим Антарктики. 855
15. Право міжнародних договорів. 856
15.1. Джерела та принципи права міжнародних договорів. 856
15.2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. .. 857
15.3. Сторони в міжнародних договорах. 859
15.4. Укладання договору..... 860
15.5. Дія та дійсність міжнародного договору. 863
15.6. Тлумачення міжнародного договору. 864
15.7. Припинення міжнародного договору. 865
16. Право зовнішніх зносин. 867
16.1. Поняття, джерела та принципи права зовнішніх зносин. 867
16.2. Органи зовнішніх зносин держави та їх система. 868
16.3. Дипломатичне право. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. 870
16.4. Консульське право. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. 874
16.5. Право спеціальних місій. Конвенція про спеціальні місії 1969 р. 875
16.6. Дипломатичне право міжнародних організацій. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. 876
17. Право міжнародних організацій..... 878

17.1. Поняття, джерела та принципи права міжнародних організацій. 878
17.2. Поняття, ознаки та класифікація міжнародних міжурядових організацій. 880
17.3. Організація Об'єднаних Націй. Статут ООН 1945 р. 881
17.4. Регіональні міжнародні міжурядові організації. 882
17.5. Міжнародні неурядові організації. 883
18. Мирне вирішення міжнародних спорів. 885
18.1. Джерела та принципи права мирного вирішення міжнародних спорів. 885
18.2. Поняття міжнародного спору та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів. 886
18.3. Міжнародний Суд ООН. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду ООН. 887
18.4. Регіональні й спеціальні міжнародні судові установи 889
18.5. Міжнародні арбітражні (третейські) суди 890
18.6. Вирішення міжнародних спорів у рамках міжнародних організацій. 892
19. Право міжнародної безпеки. 894
19.1. Джерела та принципи права міжнародної безпеки. 895
19.2. Засади колективної безпеки за міжнародним правом. 898
19.3. Засади здійснення миротворчих операцій за міжнародним правом... 900
19.4. Роззброєння та обмеження озброєнь. 903
19.5. Невоєнні аспекти міжнародної безпеки. 907
20. Міжнародне економічне право. 908
20.1. Джерела та принципи міжнародного економічного права. 908
20.2. Міжнародні економічні організації. 913
20.3. Юрисдикційні імунітети держави та їх власності. Європейська конвенція про імунітет держав 1972 р. 916
20.4. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій у сфері міжнародних економічних відносин за міжнародним правом. 917
20.5. Вирішення міжнародних економічних спорів. Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами інших держав 1965 р. Сеульська конвенція 1985 р. про заснування Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій. 919
20.6. Право Світової організації торгівлі. Угода про заснування Світової організації торгівлі 1994 р. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 р. 920
21. Міжнародне екологічне право. 921
21.1. Джерела та принципи міжнародного екологічного права. 921
21.2. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті 1991 р. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 р. 923
Міжнародний захист прав людини 925

1. Загальні положення про права людини. 925
1.1. Природа та сутність прав людини. 925
1.2. Класифікація прав людини..... 927
1.3. Універсальність прав людини. 929
1.4. Захист прав людини в діяльності Ліги Нації. 930
2. Захист прав людини в рамках ООН. 931
2.1. Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р. 931
2.2. Рада ООН з прав людини. 932
2.3. Верховний Комісар ООН з прав людини. 933
2.4. Процедура 1503. 934
2.5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет з прав людини. 935
2.6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Комітет з економічних, соціальних та культурних прав. 937
2.7. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок. 939
2.8. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Комітет з прав дитини. 940
2.9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. Комітет проти катувань. 941
2.10. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. Комітет по ліквідації расової дискримінації. 942
2.11. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р. Комітет з прав осіб з інвалідністю..... 943
3. Захист прав людини в Європі. 944
3.1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: принципи тлумачення, особливості застосування в національному правопорядку. 944
3.2. Юрисдикція Європейського суду з прав людини. 946
3.3. Процедура звернення до Європейського суду з прав людини. 947
3.4. Особливості розгляду Європейським судом з прав людини міждержавних скарг. Рішення про прийнятність у справі «Україна проти Російської Федерації» (щодо Криму) № 20298/2021 р. 949
3.5. Консультативні повноваження Європейського суду з прав людини. .. 950
3.6. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. 950
3.7. Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. 951
3.8. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. 952
3.9. Захист прав людини в Європейському Союзі. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 р. 953

3.10. Діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин)..... 954
4. Інші регіональні системи захисту прав людини. 955
4.1. Міжамериканська система захисту прав людини. 955
4.2. Африканська система захисту прав людини. 957
4.3. Арабська система захисту прав людини. 959
4.4. Захист прав людини в рамках АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії). 959
5. Право на життя. 961
5.1. Обсяг та складові права на життя. 961
5.2. Зобов'язання держави щодо права на життя. 962
5.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на життя (справа «Макканн та інші проти Сполученого Королівства» (McCannandOthers v. UnitedKingdom), № 18984/91, рішення Великої палати 1995 р.). 963
6. Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. 964
6.1. Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. 964
6.2. Зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. 966
6.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (справа «Каверзін проти України», № 23893/03, 2012 р.). 967
7. Право на свободу та особисту недоторканність. 968
7.1. Обсяг та складові права на свободу та особисту недоторканність. 968
7.2. Зобов'язання держави щодо права на свободу та особисту недоторканність. 969
7.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу та особисту недоторканність (справа «Харченко проти України», № 40107/02, 2011 р.). 970
8. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. 971
8.1. Обсяг та складові права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. 971
8.2. Зобов'язання держави щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. 972
8.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до приватного життя (справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S and Marper v. United Kingdom), №№ 30562/04, 30566/04, рішення Великої палати 2008 р.; справа «Гуменюк та інші проти України», № 11423/19, 2021 р.). 972

8.4. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (справа «Савіни проти України», № 39948/06, 2008 р.; справа «М.Р. і Д.Р. проти України», № 63551/13, 2018 р.). 973
8.5. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до житла (справа «Німіц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany), № 13710/88, 1992 р.; справа «Кривіцька та Кривіцький проти України», № 30856/03, 2011 р.). 974
8.6. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до кореспонденції (справа «Роман Захаров проти Росії» (RomanZakharov v. Russia), № 47143/06, рішення Великої палати 2015 р.)..... 976
9. Свобода думки, совісті і релігії. 977
9.1. Обсяг та складові права на свободу думки, совісті і релігії. 977
9.2. Зобов'язання держави щодо права на свободу думки, совісті і релігії. 978
9.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії (справа «Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece) № 14307/88, 1993 р.). 979
10. Свобода вираження поглядів. 980
10.1. Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів. 980
10.2. Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів. . 981
10.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу вираження поглядів (справа «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria), № 9815/82, 1986 р.; справа «Швидка проти України», № 17888/12, 2014 р.). 981
11. Свобода зібрань та об'єднання. 985
11.1. Обсяг та складові права на свободу зібрань та об'єднання. 985
11.2. Зобов'язання держави щодо права на свободу зібрань та об'єднання. 987
11.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу зібрань та об'єднання (справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України», № 48408/12, 2014 р.). 987
12. Право на власність. 989
12.1. Обсяг та складові права на власність. 989
12.2. Зобов'язання держави щодо права на власність. 990
12.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на власність (справа «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), №№ 7151/75, 7152/75, 1982 р.; справа «Лоізіду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey), № 15318/89, рішення Великої палати 1996 р.). 991
13. Заборона дискримінації. 992
13.1. Обсяг та складові заборони дискримінації. 993
13.2. Зобов'язання держави щодо заборони дискримінації. 993

13.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації (справа «Пічкур проти України», № 10441/06, 2013 р.; справа «D.H. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic), № 57325/00, рішення Великої палати 2007 р.). 995
14. Право на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту. 997
14.1. Обсяг та складові права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту. 997
14.2. Зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту. 999
14.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту (справа «Олександр Волков проти України», № 21722/11, рішення Великої палати 2013 р.; справа «Бурмич та інші проти України», №№ 46852/13, 47786/13, 54125/13, рішення Великої палати 2017 р.). 1000
15. Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації. 1005
15.1. Правомірне обмеження прав людини. 1005
15.2. Відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини за надзвичайних станів..... 1006
16. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. 1009
16.1. Застосування міжнародних стандартів прав людини у період збройних конфліктів. 1009
16.2. Захист поранених і хворих у діючих арміях. 1011
16.3. Захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. 1012
16.4. Захист військовополонених. 1014
16.5. Захист цивільного населення під час війни. Захист жінок та дітей під час війни..... 1016

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1. Конституційне право як основа національного права.

1.1. Принципи конституційного права. Людська гідність. Свобода. Рівність і заборона дискримінації. Народний суверенітет. Республіканізм.

Принципи конституційного права – це засадничі ідеї та ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання.

Принципи конституційного права умовно можна поділити на загальні і спеціальні. Загальні принципи конституційного права – це найбільш узагальнені керівні засади, ідеї, а іноді й завдання цієї галузі права. До загальних принципів конституційного права слід віднести принципи публічності, універсальності, науковості, системності та ін.

Принцип публічності конституційного права означає, що ця галузь права має своїм завданням передусім регулювання суспільних відносин, пов’язаних зі здійсненням публічної влади. Принцип універсальності конституційного права передбачає, що ця галузь права регулює широке коло найважливіших суспільних відносин політичного, економічного, соціального та культурного характеру. Принцип науковості конституційного права полягає в належному теоретичному обґрунтуванні всіх конституційно-правових явищ, наявності розвиненої конституційно-правової науки, яка своєчасно й ефективно забезпечує потреби конституційної практики. Системність конституційного права полягає в тому, що складові елементи конституційного права представляють собою найбільш цілісну й комплексну правову систему.

Спеціальні принципи конституційного права – це керівні засади, ідеї, що виражають сутність і зміст окремих основних інститутів цієї галузі права.

Виходячи з системи основних інститутів конституційного права, слід розрізняти принципи основ конституційного ладу; конституційно-правового статусу людини; принципи форм безпосередньої демократії; принципи організації і діяльності органів державної влади; принципи місцевого самоврядування тощо.

Людська гідність – це сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги і для усвідомлення своєї суспільної цінності. Людська гідність як прояв внутрішньої сутності людини й одна з основних її моральних цінностей є основою природного права.

Людська гідність розглядається як така базова цінність, крізь призму якої повинні сприйматись інші загальнолюдські і правові цінності, такі як свобода, справедливість і рівність. Поняття невід’ємної, вродженої людської гідності є основним поняттям концепції прав людини, що походить із самої сутності людства.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Наведене положення стисло відтворює зміст

концептуальних засад преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має обумовлюватись відповідність приписів Конституції України міжнародним стандартам прав людини.

Свобода – це можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки.

Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. проголосила: всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (ст. 1); всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом; усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує Загальну декларацію прав людини, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7).

Конституція України гарантує рівність (ч. 4 ст. 13, ст.ст. 21, 24, ч. 3, 5 ст. 36, ч. 2 ст. 43, ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 52, п. 5 ст. 116, п. 2 ч. 3 ст. 129).

Дискримінація – це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, яка має на меті або наслідком знищення чи применшення визнання, використання або здійснення всіма особами на рівних умовах усіх прав і свобод.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 14 закріпила заборону дискримінації. Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід'ємної та неподільної влади самостійно й незалежно від будь-яких інших соціальних сил. Тобто народний суверенітет означає право всього народу бути верховним у справі формування і здійснення влади. Це означає також здатність народу бути єдиним джерелом влади.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ є спільнотою, що складається з пов'язаних спільним громадянством індивідів, які мають первинні щодо держави права. Народу в такому розумінні властива історична, психологічна, культурна та територіальна єдність. Народ, який становить населення Україні, є спільнотою не етнічною, а політичною.

Республіканізм – політично-правова доктрина та ідеологія правління країною як республікою з акцентом на свободу і громадянську гідність, здійснюване громадянами. Республіканізм завжди протистоїть аристократії, монархії, олігархії і диктатурі.

1.2. Система джерел конституційного права.

Система джерел конституційного права є системою різнопорядкових, взаємодіючих і пов'язаних між собою доктринальними (ідеологічно-правовими), предметними, функціональними, структурними й іншими юридичними зв'язками груп джерел відповідної галузі права, які втілюють і юридично закріплюють волю народу, держави та територіальних громад.

Система джерел конституційного права України передусім представлена Конституцією України, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами конституційного змісту.

Конституція України – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття та внесення до нього змін і доповнень.

Закони України – це нормативно-правові акти, що ухвалюються Верховною Радою України, мають вищу юридичну силу щодо інших джерел конституційного права (за винятком Конституції) і регулюють найважливіші комплекси суспільних відносин у сфері конституційного права. Конституція України у ст. 92 передбачає коло питань, що визначаються виключно законами України (права та свободи людини і громадянина; громадянство; правосуб'єктність громадян; статус іноземців та осіб без громадянства; права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов тощо).

Наступним видам джерел конституційного права України є підзаконні нормативно-правові акти конституційного змісту. Такі акти є нормативно-правовими актами суб'єктів нормотворення і приймаються (видаються) на основі конституції і законів України, міжнародних договорів України та спрямовані на їх реалізацію.

Підзаконними нормативно-правовими актами є: 1) постанови Верховної Ради України; 2) укази Президента України; 3) постанови Кабінету Міністрів України; 4) накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, накази їх територіальних органів та ін.

Не всі підзаконні нормативно-правові акти є джерелами конституційного права, а лише ті, що регулюють конституційні правовідносини.

1.3. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права. Доктрина дружнього ставлення до міжнародного права.

Міжнародне право є частиною національного права. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Міжнародне право має перевагу над національним правом. Такий висновок можемо зробити з аналізу Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, Закону України «Про міжнародні договори України» тощо. В такий спосіб в Україні було забезпечено один із основних принципів

міжнародного права – принци верховенства міжнародного над внутрішньодержавним правом.

Співвідношення національного та міжнародного права проявляється у тому, що: а) міжнародне право є одним із джерел національного права і «пронизує» переважну більшість галузей права; б) міжнародне право стає частиною національного права шляхом спільного розвитку цих структур в правовій системі окремої країни.

Принцип дружного ставлення до міжнародного права у діяльності Конституційного Суду України означає використання юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень задля підвищення рівня їх демократичної легітимації. З іншого боку, це означає юридичне запозичення юридичних конструкцій, які сприяють покращенню захисту прав людини, удосконаленню цього механізму у світлі практики Європейського суду з прав людини. До того ж існує загальний контекст здійснення такого запозичення досвіду ЄСПЛ Конституційним Судом України у рамках співробітництва міжнародних асоціацій конституційних судів.

Таким чином, принцип дружнього ставлення до міжнародного права слід віднести до спеціальних принципів застосування Конституційним Судом України рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності. Отже, принцип дружнього ставлення до міжнародного права – це звернення Конституційного Суду України під час здійснення інтерпретаційної діяльності до міжнародно-правових норм.

2. Юридична сила конституції.

2.1. Сутність конституції. Установча природа конституції.

Сутність конституції полягає у тому, що вона покликана, насамперед, обмежити державну владу. Конституція – це свого роду хартія, що обмежує владу в рамках держави та владу держави в рамках суспільства. Існує думка, що конституційна держава – це держава, де влада не лише організована, а й юридично обмежена. Сукупність обмежень державної влади і становить конституцію держави. Уявлення про рамки обмежень державної влади змінювалися на різних етапах конституційного розвитку держав, проте, в цілому залишалося не змінним визнання необхідності таких обмежень державної влади конституцією, як найважливіша ознака конституції і конституціоналізму. Відповідно до сучасної світової конституційної доктрини, посилити конституціоналізм, означає посилити ефективність обмежень державної влади конституцією.

Історія конституційного розвитку різних держав світу свідчить про те, що зазвичай, прийняття конституції є результатом досягнення компромісу між суспільно-політичними силами, що протиборствують, у таких важливих питаннях, якими є: визначення меж втручання держави в життя суспільства та людини; форма організації і здійснення державної влади; обсяг прав і свобод особи та їх гарантованість. Сутність конституції і полягає в тому, що вона

проявляє, відображає досягнення такого компромісу, предметом якого є зазначені питання. В юридичній науці й практиці конституція розглядається як основний закон держави, який регламентує найважливіші суспільні відносини. До них належать засади конституційного ладу, правового становища особи, державного устрою, організації та діяльності органів державної влади тощо.

Установча природа конституції полягає у її здатності засновувати державні і суспільні інституції, наділяти певних суб'єктів (органів, організацій, фізичних осіб) відповідними правами та обов'язками, чітко окреслювати їхню компетенцію.

2.2. Юридичні властивості конституції. Верховенство конституції. Пряма дія конституційних норм. Стабільність конституції. Горизонтальний ефект конституції.

Конституцію характеризують окремі властивості:

1. Верховенство конституції, яке визначається її особливим місцем у системі законодавства, безумовною необхідністю для законів і підзаконних актів відповідати конституційним приписам.

2. Програмність. Крім закріплення існуючих суспільних відносин, конституція може визначати основні цілі розвитку держави та суспільства, а також шляхи досягнення цих цілей, тобто містити в собі програму дальшого розвитку країни, сформульовану в найзагальніших рисах. Такі програмні положення, як правило, викладені в преамбулах конституцій. Вони є й у преамбулі Конституції України.

3. Нормативність, яка характеризує конституції як єдиний юридичний документ, що складається із загальнообов'язкових правил (норм), що визначають основи діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, політичних партій, поведінку громадян та інших суб'єктів.

4. Стабільність – покликана підкреслити стійкість визначених у Конституції суспільних відносин і означає, що закріплені в ній принципові положення мають діяти протягом більш-менш тривалого часу. Але суттєва частина її приписів може змінюватися відповідно до потреб розвитку суспільства й держави (наприклад, адміністративно-територіальний поділ, норми представництва в законодавчих органах).

Демократичні конституції вирізняються тим, що їх норми є нормами прямої дії, тобто застосовуються безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Так, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції України).

Основні права є об'єктивними нормами, що встановлюють ціннісний правопорядок, що являє собою фундаментальний конституційний лад в усіх галузях права, в чому і проявляється горизонтальний ефект конституційних прав на поточне законодавство. Такий горизонтальний ефект Конституції

пов’язаний з тим, що фундаментальні права і свободи людини потребують конкретизації в поточному законодавстві, а в деяких випадках – у ході здійснення конституційної юрисдикції.

2.3. Функції конституції. Реалізація конституції.

Функції конституції відображають її вплив на суспільні відносини. Ці функції розкривають сутність конституції, її внутрішній зміст стосовно тих завдань, які стоять перед суспільством і державою на певних етапах їхнього розвитку.

Виділяють соціальні функції конституції та правові функції конституції. Серед соціальних функцій конституції виокремлюють: політичну; ідеологічну; програмну; інформаційну. Серед правових функцій конституції виокремлюють: установчу; регулятивну; інтеграційну; охоронну.

Серед соціальних функцій основною є політична функція. Серед правових функцій основною є установча.

Політична функція полягає в тому, що конституція є важливим політичним документом. Здійснюючи політичну функцію, конституція визначає і закріплює належність влади в країні, напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави, форму правління, форму державного устрою та політичний режим тощо. Здійснюючи ідеологічну функцію, конституція формує певний тип суспільної свідомості, важливою складовою якої є правосвідомість.

Однією з найважливіших серед правових функцій є установча функція конституції. За допомогою реалізації цієї функції конституція здійснює первинне правове регулювання найважливіших соціальних і правових інститутів суспільства. Через установчі норми конституції засновуються органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо.

Конституція буде відповідати своїй природі та функціональному призначенню лише тоді, коли поділ влади та гарантії прав і свобод будуть адекватно відображені в її тексті й належним чином реалізовуватимуться на практиці. Згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Тому конституція повинна закріплювати таку систему і організацію поділу державної влади, яка повною мірою забезпечуватиме належну їх реалізацію.

2.4. Загальна характеристика Конституції України.

Конституція України складається з преамбули, розділів та перехідних положень. В Конституції України регламентуються такі основоположні питання як: загальні засади конституційного ладу України – її суспільного і державного ладу;основи правового статусу людини в Україні, обсяг її прав, свобод та обов’язків, гарантії реалізації особою прав і свобод; форми безпосередньої демократії; форма правління, форма державного устрою, політичний режим; структура державної влади в Україні, система органів державної влади; система органів місцевого самоврядування; територіальний устрій України.

Практика життєдіяльності нашого суспільства і держави утвердила Конституцію України у якості Основного Закону України, основи всієї правової системи держави. Це означає, що Конституція України маючи найвищу юридичну силу щодо всіх нормативно-правових актів держави, є основою всієї національної правової системи. На нормах Конституції базуються всі Закони України, всі інші нормативно-правові акти, які приймаються і видаються органами державної влади та місцевого самоврядування.

2.5. Порядок ухвалення й внесення змін до Конституції України.

Право подавати законопроекти про внесення змін до Конституції України надається Президентові України або не менш як третині народних депутатів (тобто 150) від конституційного складу Верховної Ради України (ст. 154 Конституції України).

Не можуть бути внесені зміни до Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану, адже тоді практично неможливо забезпечити нормальне і спокійне обговорення та оцінку змін Основного Закону держави.

З метою забезпечення стабільності Конституції України не прийнятий Верховною Радою законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий для повторного розгляду в парламенті не раніше, ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

З цією ж метою Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Найскладнішою є процедура внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України». Законопроект про внесення змін до зазначених розділів може подати Президент України або не менш як дві третини конституційного складу Верховної Ради України (не менш як 300 народних депутатів). Якщо після обговорення такого законопроекту за його прийняття проголосує не менш як дві третини конституційного складу Верховної Ради України, Президент України призначає всеукраїнський референдум, результати якого остаточно визначають прийняття чи відхилення запропонованих змін до Конституції.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції України з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання.

Поданий законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що запропоновані зміни не передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, не спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

3. Конституціоналізм та конституційний лад України.

3.1. Сутність конституціоналізму.

«Юридична енциклопедія» визначає, що «конституціоналізм» (франц. constitutionnalisme, від лат. constitutio – устрій, установлення, положення) – доктринальне поняття, вживане як в юридичній науці, так і в суспільних науках у цілому. Виділяють кілька аспектів цього поняття. Передусім конституціоналізм трактують як політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції. Його розглядають як певне інтелектуальне узагальнення, притаманне розвитку політико-правової думки в конкретній країні і як персоніфіковану концепцію (концепції) сформульовану окремими видатними авторами (наприклад, в Україні – конституціоналізм М.П. Драгоманова, конституціоналізм М.С. Грушевського, конституціоналізм С.С. Дністрянського тощо). Водночас конституціоналізм нерідко узагальнено сприймається як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей.

Виходячи із викладеного можна стверджувати, що не існує єдиного розуміння конституціоналізму, адже навіть із викладеного стає зрозумілим, що конституціоналізм розглядають як:

- політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції;
- певне інтелектуальне узагальнення, притаманне розвитку політико-правової думки в конкретній країні;
- персоніфіковану концепцію (концепції) сформульовану окремими видатними авторами;
- суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей.

До того ж, необхідно взяти до уваги, що іноді конституціоналізм ототожнюють з деякими ознаками політичної системи в цілому, з конституційними методами управління державними справами. Таке тлумачення конституціоналізму має історичну традицію пов'язану з практикою обмеження абсолютної монархії у період буржуазних революцій. Адже саме починаючи із 18 ст. у Європі поняття конституціоналізму стали трактувати як державне правління, обмежене конституцією – актом найвищої юридичної сили, оскільки остання обов'язково відтворювала концепції природних прав людини, народного суверенітету і поділу влади.

Конституціоналізм, у вузькому розумінні, розглядають як власне конституційну норму, як практику відповідного регулювання суспільних відносин.

Отже, виходячи із викладеного, а також враховуючи сучасні тенденції праворозуміння, можна стверджувати, що конституціоналізм можна розглядати щонайменше, як юридичну практику (політико-правову категорію) та юридичну теорію (доктринальне вчення).

Конституціоналізм, як юридична практика (політико-правова категорія) – це суспільно-політичний режим за якого основи суспільних, соціальних, правових відносини між суспільством, державою та людиною визначаються розгалуженою системою, демократичного, гуманістичного та прогресивного

конституційного законодавства, що є основою для формування усіх інших нормативно-правових актів, політичної, економічної, ідеологічної та правової системи суспільства у цілому.

Конституціоналізм, як юридична теорія (доктринальне вчення) – це сучасна, міжнародна система науково обґрунтованих концепцій, доктрин, ідей, поглядів та переконань про порядок розробки, прийняття, набуття чинності, реалізацію та охорону конституції та конституційного законодавства, їх місце та роль у житті суспільства, держави та окремої особи. Саме з приводу цього, другого, розуміння конституціоналізму стверджують існування теорії конституціоналізму.

3.2. Конституційний лад України та його засади.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє зробити висновок, що в поняття конституційного ладу вкладається різне значення. Так, конституційний лад визначається:

- по-перше, як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних та соціальних відносин, які встановлюються та захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;
- по-друге, як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в конституції;
- по-третє, як такий стан даних відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці і правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв’язків між людиною, громадянським суспільством і державою.

При цьому, під конституційною державою розуміється держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Засади конституційного ладу – це система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

Конституція України закріплює такі засади конституційного ладу:

- народовладдя (народний суверенітет);
- державний суверенітет і незалежність України;
- республіканську форму правління, яка відповідає вимогам демократії та поділу влад;
- унітарний устрій України;
- визнання людини як найвищої соціальної цінності, утвердження і забезпечення її прав і свобод;
- соціальний захист людини;
- статус української мови як державної;
- поділ влад;

- гарантованість місцевого самоврядування;
- політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність;
- вищу юридичну силу Конституції України і пряму дію її норм;
- рівність усіх суб'єктів права власності перед законом тощо.

3.3. Конституційні засади державного суверенітету України. Принцип територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів України. Незалежність України та процеси євроатлантичної і європейської інтеграції.

Конституційні засади державного суверенітету України – це система конституційних вихідних принципів, які закріплюють властивість Української держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати свої функції як всередині держави, так і у відносинах з іншими державами.

Суверенітет як якісна ознака держави має відношення до питання її існування – наявності правосуб'єктності, а права держави – до питання обсягу її правоздатності, що виникає саме в зв'язку із наявністю суверенітету. Отже, суверенітет є обов'язковою умовою правосуб'єктності держави. Він випливає із суверенітету народу, оскільки народ є творцем та носієм державного суверенітету, волевиявлення народу породжує державну владу.

Конституція України (ст. 2) встановлює, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Відповідно до ч. 2 ст. 102 Конституції України Президент України є гарантом державного суверенітету. Виконання цієї основоположної функції Президента України здійснюється через реалізую цілого комплексу повноважень Президента України, закріплених в ст. 106 Конституції України.

Варто наголосити, що збереження територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави та справою всього Українського народу (ч. 1 ст. 17), а питання про зміну території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом (ст. 73). Згідно зі ч.3 ст. 2 Конституції України її територія у межах існуючого кордону є цілісною (насильницький поділ держави заборонений, жодна частина державної території України не може проголосити себе незалежною від суверенної влади держави) і недоторканною (інші держави зобов'язані утримуватись від будь-яких зазіхань на територію суверенної Української держави).

Разом з тим, державний суверенітет України, захист її територіальної цілісності нині, в тому числі, обумовлює її євроатлантичну і європейську інтеграції. Зокрема, до повноважень Верховної Ради України віднесено реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 85 Конституції України). Окрім того, Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ч. 3 ст. 102 Конституції України). Водночас Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави

на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 116 Конституції України).

3.4. Обмеження влади правом як засада конституційного ладу України.

Засади конституційного ладу – це система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

Однією із фундаментальних засад Української держави є її обмеженість правом. Стаття 1 Конституції України встановлює, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Отже, на підставі наведеного вище можна стверджувати, що Основний Закон України закріпив саме напрям на побудову конституційної держави.

При цьому, сучасна конституційна держава характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Обмеження державної влади правом виходить із сучасної концепції прав людини, з точки зору якої права людини – це вимога до держави вчинити або утриматися від вчинення певних дій; засіб боротьби зі зловживанням державних органів. В свою чергу, права людини знаходять своє закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях. Регламентація прав людини, особливо міжнародно-правовими стандартами є вагомим засобом боротьби зі зловживаннями державної влади. Адже, політико-правове явище абсолютної (необмеженої) державної влади є неприйнятним і небезпечним.

3.5. Конституційний принцип поділу державної влади. Система стримувань і противаг.

Конституція України (ст. 6) закріплює, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. При цьому органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Основу конституційного принципу поділу державної влади складають дві ідеї. Перша – організаційна, полягає у тому, щоб уникнути надмірної концентрації державної влади і забезпечити незалежність кожної її гілки від інших. Друга ідея полягає в тому, що якщо складові державного організму є абсолютно незалежними один від одного, виникає небезпека зловживання владою. З метою уникнення цього кожній гілці влади надаються відповідні засоби контролю за іншими – так звані стримування і противаги. З юридичної точки зору поділ влади, як принцип організації і функціонування вищої державної влади, втілюється, таким чином, у двох конструкціях: 1) розподілі компетенції між органами державної влади, що складають гілки влади; 2) встановленні механізму взаємних стримувань і противаг між ними.

Система стримувань і противаг є способом організації взаємодії вищих органів державної влади, що передбачає функціонування цілісної системи взаємопов'язаних конституційно-правових і політико-правових інститутів, які забезпечують взаємодію, взаємозалежність, взаємопроникнення повноважень гілок державної влади з метою їх урівноваження, взаємного стримування та створення дієвого механізму запобігання узурпації державної влади, що своєю чергою гарантує дотримання основних прав і свобод людей, а також забезпечує стабільність та ефективність механізму державної влади.

Система стримувань і противаг може функціонувати лише за умови демократичного політичного режиму. Відповідно, реалізувати систему стримувань і противаг у недемократичних політико-правових режимах (тоталітарному, авторитарному тощо) неможливо у зв'язку з використанням неправових засобів здійснення влади та відсутністю реальних механізмів забезпечення прав і свобод людини.

3.6. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України. Основні елементи верховенства права.

Стаття 8 Конституції України встановлює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

При цьому, концепція «the ruleo flaw» («верховенство права») присутня як на національному, так і на міжнародному рівнях. Найважливішими документами у цьому аспекті є міжнародні договори. Для прикладу, в документах Ради Європи найважливіші посилання на верховенство права містяться у преамбулі Статуту Ради Європи, яка наголошує на «відданості» держав членів «духовним та моральним цінностям, що є спільною спадщиною їхніх народів та справжнім джерелом свободи особи, політичної свободи і верховенства права - принципів, що становлять підвалини кожної правдивої демократії». У преамбулі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини зазначається, що «уряди європейських країн… є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права».

У рамках Організації Об'єднаних Націй поняття «верховенство права» включене до преамбули Загальної декларації прав людини (1948). За період (2002–2004 рр.) підготовлено дві доповіді щодо розкриття змісту принципу верховенства права. Проте, вказані доповіді по різному акцентують увагу на головних структурних елементах принципу верховенства права, демонструючи багатоаспектність підходів до цієї важливої юридичної категорії.

У першій доповіді щодо розкриття змісту принципу верховенства права наголошується на таких елементах:

1) як незалежна судова система;
2) незалежні установи захисту прав людини;
3) визначені та обмежені повноваження влади;
4) справедливі та прозорі вибори.

У другій доповіді розкриття змісту принципу верховенства права сконцентровано (у більш класичний спосіб) на таких елементах:

1) якість законодавства;
2) ієрархічна вищість закону;
3) рівність перед законом;
4) відповідальність перед законом;
5) юридична визначеність, процесуальна та судова прозорість;
6) уникнення свавілля, поділ влади та ін.

4. Україна як демократична республіка: конституційні засади.

4.1. Сутність демократії. Пряма (безпосередня) та представницька демократія.

У сучасній мові слово «демократія» має кілька значень. Його перше, основне значення пов'язане з етимологією, походженням цього терміну. «Демократія» перекладається з давньогрецького як влада народу або, використовуючи тлумачення цього терміну зроблене американським президентом Лінкольном, – «правління народу, обране народом і для народу».

Похідним від етимологічного розуміння демократії є її більш широке друге трактування як форми устрою будь-якої організації, заснованої на рівноправній участі її членів в управлінні та прийнятті рішень більшістю. В даному випадку говориться про партійну, профспілкову, виробничу демократії. Демократія, в широкому значенні може існувати всюди, де є організація, влада та управління.

У третьому значенні демократія розглядається як заснований на певній системі цінностей ідеал суспільного устрою та відповідний йому світогляд. До числа складових цього ідеалу належать такі цінності: воля, рівність, права людини, народний суверенітет та ін.

У четвертому значенні демократія розглядається як соціальний і політичний рух за народовладдя, здійснення демократичних цілей та ідеалів.

Отже, демократія (грец. demokratij – народовладдя, від demos – народ і kratij – влада) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства. Демократія вимагає, щоб влада цілком належала народові. Він здійснює її безпосередньо шляхом прямої участі у вирішенні державних і громадських справ через референдуми, плебісцити, демонстрації, мітинги, збори громадян, народні ініціативи тощо (пряма або безпосередня демократія) або через обраних ним представників у представницькі органи державної влади і місцевого самоврядування (представницька демократія).

4.2. Поняття, конституційно-правова регламентація та види референдумів в Україні. Всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

Референдум (лат. referendum - те, що має бути повідомлене) – важлива форма безпосередньої демократії, що являє собою голосування громадян шляхом якого приймається рішення з будь-яких питань державного або самоврядного характеру (за винятком тих, котрі згідно з законом не можуть бути винесені на референдум), що обов'язкове для виконання органами, організаціями і громадянами, щодо яких це рішення має імперативний характер. Основна відмінність референдуму від виборів, процедура яких також передбачає голосування, полягає в об'єкті та меті волевиявлення виборців. Так, якщо при виборах таким об'єктом є кандидат або список кандидатів, то об'єктом референдуму може стати конституція, закон, законопроект, будь-яке питання зовнішньої чи внутрішньої політики.

Правова регламентація питань організації і проведення референдумів в Україні здійснюється Конституцією України (статті 72-74), Законом України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 року за № 1135-IX. Окремі питання організації місцевих референдумів регламентуються також Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.

За юридичною силою рішення, прийнятого референдумом вони поділяються на: 1) консультативні – проводиться з метою виявлення позиції громадян з питання, вирішення якого залишається за органом державної влади або органом місцевого самоврядування; 2) імперативний - його рішення мають вищий, обов'язковий, конкретний і остаточний характер.

За територією проведення референдуму розрізняють: 1)загальнодержавний – проводиться на всій території держави; 2) місцевий – проводиться на території адміністративно-територіальної одиниці.

За способом проведення референдуму виділяють: 1) обов'язковий референдум – проводиться з питання, яке згідно з законом може бути вирішене виключно шляхом референдуму; 2) факультативний – проводиться з питання, яке згідно з законом може бути вирішене як шляхом референдуму, так і в інший спосіб.

Варто зауважити, що Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою, якщо його ініційовано з додержанням встановлених Конституцією України вимог щодо організації і порядку проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, а також щодо предмета і питання референдуму. При цьому, всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як 3 мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення всеукраїнського референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по 100 тисяч підписів у кожній області. Проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою здійснюється указом Президента України.

4.3. Виборче право. Пасивне і активне виборче право, виборчі цензи. Принципи виборчого права.

Виборче право в юридичній літературі інтерпретується в двох значеннях – об'єктивному і суб'єктивному.

Об'єктивне виборче право – це один із головних конституційно-правових інститутів, який складають норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких та інших виборних органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування).

Суб'єктивне виборче право – це закріплене Конституцією України (ст. 38) і гарантоване державою право громадянина України вільно обирати та бути обраним до виборних органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування).

При цьому можна виділити активне (право обирати) і пасивне (право бути обраним) виборче право.

При цьому, виборчий ценз (лат. Census від лат. censeo — роблю перепис, опис) — встановлені в конституції або законах умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах.

Для прикладу, народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Депутатом, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України. Депутатом, сільським, селищним, міським головою не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Принципи виборчого права – це умови його визнання і здійснення, які разом забезпечують реальний характер волевиявлення народу, легітимність виборних органів публічної влади. Конституція України (ст. 71) закріпила такі принципи суб'єктивного виборчого права: принцип вільних виборів; принципи загального, рівного і прямого виборчого права; принцип таємного голосування. При цьому слід зазначити, що Конституція України закріплює принципи виборчого права як універсальні, вони стосуються всіх видів виборів, а їх проголошення як конституційної основи виборчої системи свідчить про справді

демократичний характер формування виборних органів державної влади і органів місцевого самоврядування України та є вагомою передумовою демократизму конституційного ладу, свідченням реального народовладдя.

4.4. Основні виборчі системи. Особливості виборів Президента України. Особливості виборів народних депутатів України. Особливості місцевих виборів.

Виборча система – це певний спосіб розподілу мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. При цьому виділяють три основні види виборчих системи, які відрізняються порядком встановлення результатів голосування:

- система більшості – мажоритарна;
- система пропорційного представництва – пропорційна;
- змішана система – пропорційно-мажоритарна.

Мажоритарна (лат. majorite – більшість) – система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) від округу одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а всі інші кандидати вважаються необраними. Тут головним суб'єктом виборів є особа (кандидат).

Залежно від способу встановлення переможця виділяють:

1) мажоритарну систему абсолютної більшості, під час застосування якої переможцем стає той кандидат, який набрав більше як 50 % голосів виборців (діє своєрідна формула – 50 % + 1 голос). У разі, коли жоден з кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів, проводиться другий тур виборів, в якому беруть участь два чи більше кандидати, що набрали найбільше голосів виборців, або ж подолали встановлену законом межу голосів;

2) мажоритарну систему відносної більшості, під час застосування якої переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів по відношенню до інших кандидатів, але не обов'язково більше половини;

3) мажоритарну систему кваліфікованої більшості, під застосування якої кандидату потрібно набрати встановлену законом кваліфіковану більшість (як правило, 2/3 чи 3/4) голосів виборців. Застосовується дуже рідко через високу не результативність.

Пропорційна (лат. proportionalis – співрозмірний) – система, за якої депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно до кількості голосів виборців, отриманих кожною з них у межах виборчого округу. Під час застосування цієї системи округи завжди багатомандатні. За можливості впливу виборця на розташування кандидатів у списку розрізняють такі види пропорційної системи:

1) із жорсткими списками (виборець голосує за партію загалом і не може вплинути на розташування кандидатів);

2) з напівжорсткими списками (передбачає для виборця можливість голосувати як за список загалом, так і віддавати перевагу певному кандидату);

3) з преференціями (виборець не лише голосує за список, але і віддає голоси кандидатам із списку у порядку їх привабливості для виборця).

Змішана виборча система – така процедура проведення виборів, яка включає елементи як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем.

В Україні застосовуються різні виборчі системи. При виборах Президента України – мажоритарна система абсолютної більшості. Зокрема, обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні (ст. 127 Виборчого кодексу України 19 грудня 2019 року № 396-IX).

Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій (ст. 133 Виборчого кодексу України 19 грудня 2019 року № 396-IX). Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у народні депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано п’ять і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу.

Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. У кожному такому окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади. Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному сільському, селищному, міському виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією села, селища, міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією сільської, селищної, міської територіальної громади. Вибори міського (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному міському виборчому окрузі, що збігається з територією міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської територіальної громади(ст. 192 Виборчого кодексу України 19 грудня 2019 року № 396-IX).

4.5. Принцип республіканізму у структурі конституційного ладу України. Демократична підзвітність та підконтрольність публічної влади. Форми участі народу в управлінні державними справами.

Стаття 5 Конституції України встановлює, що Україна є республікою.

Республіка (лат. res./publica від res – справа, publicus – суспільний, всенародний) – форма правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються громадянами на певний строк, або формуються представницькими установами. Переважна більшість держав світу сьогодні мають республіканську форму правління.

Конституційній теорії та сучасній практиці державного будівництва відомі три основні види республік: парламентська, президентська та змішана. Вони розрізняються порядком обрання президента, статусом та порядком формування уряду, характером відповідальності уряду тощо.

Ефективність функціонування публічної влади (державної і муніципальної) багато залежить від дієвості демократичного контролю за її діяльністю.

Механізм підконтрольності в умовах демократії – звичайний засіб демократичного обмеження публічної влади. Механізми підконтрольності публічної влади можуть бути різними: конституційні обов’язки публічної влади перед суспільством, підконтрольність одних органів публічної влади перед іншими тощо. В свою чергу підзвітність – відносини між наділеними публічною владою і тими, хто таку владу їм надав, у яких останні мають право утримувати перших у межах певного набору стандартів, оцінювати, наскільки повно вони виконують свої обов’язки в світлі цих стандартів, накладати санкції, якщо буде встановлено їх невиконання. Наділені публічною владою суб’єкти зобов’язані звітувати і обговорювати результати свої дій у межах своїх повноважень.

Вищими формами безпосереднього участі народу в управлінні державними справами є вибори і референдуми, на основі яких забезпечується формування інтересів у суспільстві, узгодження й координування цих інтересів, прояв волі народу як через формування представницьких органів держави та органів самоврядування і прийняття ними відповідних рішень, насамперед у формі законів, так і через прийняття рішень безпосередньо громадянами.

Окрім провідних форм реалізації безпосереднього народовладдя – виборів, референдумів, Конституцією та законами України надається можливість здійснення народного волевиявлення і через інші форми безпосередньої демократії, зокрема дорадчі опитування, народні обговорення, мітинги, походи, демонстрації, загальні збори, громадські слухання, місцеві ініціативи тощо.

Отже, характерними рисами безпосередньої демократії обов’язково мають виступати: 1) пряме волевиявлення народу, тобто участь громадян у прийнятті рішень, здійсненні влади від його імені; 2) прийняття рішення обов’язкового, імперативного характеру.

Пряме народовладдя – це система форм безпосереднього вільного волевиявлення народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні

шляхом прямої його участі у встановленні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування і безпосередньому прийнятті владних рішень з передбачених Конституцією та законами України питань. Безпосередня (пряма) демократія – це пряме здійснення влади народом у загальнодержавному або місцевих масштабах (народне волевиявлення). Найважливішими формами безпосередньої демократії є вибори та референдум.

Представницька демократія – це здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

4.6. Сутність місцевого самоврядування. Конституційні гарантії місцевого самоврядування в Україні. Організаційно-правова та фінансово-економічна самостійність місцевого самоврядування.

Європейська хартія про місцеве самоврядування, прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 року, дає загальне визначення місцевого самоврядування, що фактично стало універсальним і прийняте всіма демократичними державами.

Під місцевим самоврядуванням Європейська хартія про місцеве самоврядування розуміє право і реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. Згідно з Європейською хартією це право здійснюється як виборними та виконавчими органами, так і безпосередньо територіальною громадою шляхом використання різних форм прямої демократії.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 2).

Конституційні гарантії місцевого самоврядування в Україні – це закріплена Основним Законом України система конституційних умов і принципів, які забезпечують реалізацію права на місцеве самоврядування в Україні. До таких, для прикладу, належить: а) стаття 7 Конституції України, яка встановлює, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування; б) стаття 145 Конституції України, що передбачає - права місцевого самоврядування в Україні захищаються в судовому порядку тощо.

Організаційно-правова самостійність місцевого самоврядування полягає в тому, що органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділяються законодавством України власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Більше того органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. При цьому, матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і

нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради.

Разом з тим, місцеві бюджети є самостійними, вони не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти. Сільська, селищна, міська, районна в місті (у разі її створення) рада може наділяти частиною своїх повноважень органи самоорганізації населення, передавати їм відповідні кошти, а також матеріально-технічні та інші ресурси, необхідні для здійснення цих повноважень, здійснює контроль за їх виконанням. Сільські, селищні, міські, районні у містах, районні, обласні ради мають печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, рахунки в установах банків України.

4.7. Система місцевого самоврядування в Україні. Загальна характеристика конституційного статусу органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 5) до елементів системи місцевого самоврядування відносить:

1) територіальну громаду;
2) сільську, селищну, міську ради;
3) сільського, селищного, міського голову;
4) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
5) районні в місті ради, які створюються в містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради;
6) районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
7) органи самоорганізації населення.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову. Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом.

Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в

їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, цим та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Представницькі органи місцевого самоврядування, сільські, селищні, міські голови, виконавчі органи місцевого самоврядування діють за принципом розподілу повноважень у порядку і межах, визначених цим та іншими законами.

Порядок формування та організація діяльності рад визначаються Конституцією України, законами України, а також статутами територіальних громад.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади - також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об’єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста. Сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових місцевих виборах, визначається Конституцією України. Сільський, селищний, міський голова очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях.

4.8. Предмет відання територіальної громади. Компетенція органів місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в містах зі спеціальним статусом.

Територіальна громада – жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр.

Право членів територіальної громади брати участь у здійсненні місцевого самоврядування реалізується в таких формах: 1) місцеві референдуми; 2) вибори депутатів місцевої ради та передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування (місцеві вибори); 3) загальні збори громадян за місцем проживання; 4) колективні та індивідуальні звернення; 5) громадські слухання; 6) місцеві ініціативи; 7) участь у роботі органів місцевого

самоврядування та робота на виборних посадах місцевого самоврядування; 8) інші форми, що не заборонені законом.

Право територіальної громади на місцеве самоврядування реалізується нею як безпосередньо, так і через систему органів муніципальної влади та їх посадових осіб.

Зокрема, сільські, селищні, міські ради правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені Конституцією України, цим та іншими законами до їх відання. При цьому, виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання як: 1) затвердження регламенту ради; 2) утворення і ліквідація постійних та інших комісій ради, затвердження та зміна їх складу, обрання голів комісій;3) утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу; внесення змін до складу виконавчого комітету та його розпуск; 4) обрання на посаду та звільнення з посади секретаря ради; 5) затвердження за пропозицією сільського, селищного, міського голови структури виконавчих органів ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів; 6) утворення за поданням сільського, селищного, міського голови інших виконавчих органів ради; 7) утворення старостинських округів, затвердження Положення про старосту, затвердження на посаду та звільнення з посади старости тощо.

В свою чергу до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: 1) підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм; 2) забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 3) забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі тощо.

Вагоме місце в реалізації права на місцеве самоврядування в Україні займає сільський, селищний, міський голова. Зокрема, він: 1) забезпечує здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території, додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади; 2) організує роботу відповідної ради та її виконавчого комітету; 3) підписує рішення ради та її виконавчого комітету; 4) вносить на розгляд ради пропозицію щодо кандидатури на посаду секретаря ради; 5) вносить на розгляд ради пропозиції про кількісний і персональний склад виконавчого комітету відповідної ради; 6) скликає сесії ради, вносить пропозиції та формує порядок денний сесій ради і головує на пленарних засіданнях ради тощо.

Варто зауважити, що відповідно до ст. 133 Конституції України міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами

України. Зокрема, особливості здійснення місцевого самоврядування в м. Києві визначаються Законом України «Про столицю України - місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV.

5. Унітарність української держави в системі засад конституційного ладу.

5.1. Принцип унітаризму та його закріплення в Конституції України.

Унітаризм (від лат. unitas - єдність, єдине ціле) є однією з форм державного устрою, сутність якого полягає в способі адміністративно-територіальної організації держави, зокрема передбачає відмову від федералізації і утворення самостійних територіально організованих суб'єктів політичних відносин (суб'єктів федерації); в організації державної влади та її управлінських функцій як єдиної, цілісної системи з вертикально-ієрархічною підпорядкованістю місцевих органів виконавчої влади центральним. Принцип унітаризму визначає структурну організацію держави з унітарною формою державно-територіального устрою.

Унітарна держава виникає і розвивається на основі принципу унітаризму. В Україні принцип унітаризму закріплено в ст. 2 Основного Закону держави. Де зазначено, що Україна є унітарною державою, суверенітет якої поширюється на всю її територію.

Унітарна держава – це цілісна держава, адміністративно-територіальні утворення якої не мають політичної самостійності. Вона характеризується цілою низкою загальновідомих, важливих ознак, таких як: єдина конституція, законодавство, єдина система централізованої державної влади, юрисдикція якої поширюється на всю територію держави, єдина судова система, армія, єдине громадянство, загальна податкова та кредитна політика, здійснення зовнішніх зносин центральними органами, які офіційно представляють державу на міжнародній арені, власна грошова одиниця, державні символи, столиця й інші атрибути державності.

Відповідно до ч.3 ст. 2 Конституції України, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Тобто адміністративно-територіальні одиниці відзначаються внутрішньою єдністю, перебувають між собою в нерозривному зв'язку й не мають ознак характерних для федеративних держав.

Для унітарної держави властиве поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

За формою унітарні держави бувають прості й складні. У простих унітарних державах поділ їх територій здійснюється тільки на адміністративно-територіальні одиниці. Для складних унітарних держав є характерним наявність автономних утворень. Саме такою є Україна, до системи адміністративно-територіального устрою якої входить Автономна Республіка Крим.

5.2. Поняття, система та принципи державно-територіального устрою України.

Територіальний устрій будь-якої держави - це обумовлена географічними, історичними, політичними, економічними та іншими чинниками організація території держави з її внутрішнім поділом на певні територіальні одиниці, форми взаємовідносин центральної влади з місцевими органами. Територіальний устрій важливий для здійснення різних державних функцій і сприяє збалансованому розвитку всієї території.

Територія України поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які складають систему адміністративно-територіального устрою України.

В науковій літературі під системою адміністративно-територіального устрою України вбачають внутрішньо узгоджену сукупність усіх адміністративно-територіальних одиниць державно організованого суспільства.

Адміністративно-територіальна одиниця - це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (Рішення Конституційного Суду України від 13.07.2001р.№11-рп/2001).

Систему адміністративно-територіального устрою згідно з ч.1 ст. 133 Конституції України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Відповідно до ч.2 ст.133 Основного Закону держави до складу України входить 24 області. Територія областей поділяється на райони, а райони на селища і села.

Особливе місце в системі адміністративно-територіального устрою займають міста Київ та Севастополь. У державно-правовому значенні місто Київ як столиця України визначається політичним та адміністративним центром держави. Спеціальний статус міста визначений Законом України «Про столицю України - місто-герой Київ» від 15.01.1999р.

Сутність територіального устрою України відбивається в його принципах - основних засадах, керівних ідеях відповідно до яких й будується система територіальної організації держави.

Умовно принципи можна поділити на загальні та спеціальні. Як правило до загальних відносяться принцип народовладдя, законності, рівноправності, публічності, стабільності, відповідності нормам міжнародного права, гуманізму.

Маючи досить високий рівень абстрагування, узагальнення - виникає необхідність їх деталізації через спеціальні принципи, а саме правової самостійності, організаційної самостійності, матеріально-фінансової самостійності, наступності, доцільності, ефективності, взаємної відповідальності тощо. Відповідно до ст.132 Конституції України особлива увага приділяється таким конституційним принципам як: єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів.

Принцип єдності та цілісності державної території виходить із засад конституційного ладу України. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст. 2 Конституції України). Утворення у складі України територіальних одиниць із ознаками державності чи вихід таких одиниць зі складу України не допускається.

Принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади передбачає оптимальне співвідношення між централізацією влади і децентралізацією функцій державного регулювання самоврядних територій.

Принцип збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій полягає в забезпеченні рівномірного розвитку всієї території України.

5.3. Конституційний статус Автономної Республіки Крим у складі України як унітарної держави. Порядок ухвалення та внесення змін до Конституції Автономної Республіки Крим.

Як свідчить світовий досвід, досить поширеною практикою державного устрою є наявність в унітарних державах автономних утворень. Термін «автономія», у найбільш загальному своєму значенні, означає певну міру самостійності, якою наділено частину щодо цілого. У державно-правовому аспекті автономія (від грец. autonomia - самоуправління, незалежність) має особливий зміст і характеризується більшим рівнем самоврядності автономної частини державної території, порівняно з іншими адміністративно-територіальними одиницями, більшим обсягом повноважень її органів публічної влади щодо управління місцевими справами з підпорядкуванням (безпосереднім чи опосередкованим) центральним органам державної влади.

Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим (далі АРК) включає такі основні елементи: принципи, функції та повноваження органів публічної влади АРК, гарантії статусу Автономної Республіки Крим. Принципи як основоположні ідеї, які визначають особливості правового статусу АРК в складі України,відображаються у Конституції України та Законі України «Про затвердження Конституції АРК». До основних принципів можна віднести: унітаризм, народовладдя, єдність і цілісність державної території, законність, поєднання загальнодержавних інтересів та інтересів АРК.

Функції як основні напрями діяльності органів публічної влади АРК, а повноваження як сукупність їх прав та обов’язків закріплені в Конституції України та деталізовані в Конституції АРК. Зокрема, ст. 134, 138 Конституції України окреслюють питання віднесені до відання Автономна Республіка Крим.

До основних гарантій конституційно-правового статусу АРК можна віднести: правову, фінансову, організаційну, майнову самостійність у межах визначених Конституцією України, що дозволяє забезпечувати належне здійснення повноважень АРК.

Автономна Республіка Крим має особливий конституційно-правовий статус, основи якого закріплені в розд. X Конституції України, в законах України «Про затвердження Конституції АРК» від 23.12.1998р., «Про Верховну Раду АРК» від 10.02.1998р., «Про статус депутата Верховної Ради АРК» від 22.12.2006р., «Про Раду міністрів АРК» від 16.06.2011р., «Про Представництво Президента України в АРК» від 02.03.2000р., «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014р. Важливе значення мають і Рішення Конституційного Суду України. Зокрема, Рішення (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим) від 27.02.2001р.; Рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч.3 ст.5, ч. 7 ст. 6 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» від 21.12.2001р.; щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 16.01.2003р.; Рішення про офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 20.05. 2004р.; щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 3 Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 18.09.2008р.; Рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 14.03.2014р.; щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20.03.2014р.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014р. Україна згідно з Конституцією України є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України та міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави України та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Тимчасово окупована територія України - є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України та міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Датою початку тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя є 20 лютого 2014 року.

Саме Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначається

статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлюється особливий правовий режим на цій території, визначаються особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Автономна Республіка Крим відповідно до ст. 135 Конституції України має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України. Наявність Конституції АРК є істотною ознакою особливого конституційно-правового статусу АРК й особливою відмінністю цього автономного утворення від інших адміністративно-територіальних одиниць. За юридичною силою, правовою природою, змістом, порядком ухвалення і внесення змін Конституція АРК суттєво відрізняється від Конституції України, хоч і діють ці акти під назвою «Конституція». Конституція України - це Основний Закон Держави суверенної й незалежної, дія якої поширюється на всю її територію. Конституція АРК - правовий акт адміністративно-територіальної одиниці, з особливим правовим статусом, дія якого поширюється лише в межах автономії.

Конституція АРК була прийнята на другій сесії Верховної Ради АРК 21 жовтня 1998р. і затверджена Законом України «Про затвердження Конституції АРК» від 23.12.1998р.

У Рішенні (щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим») від 16.01.2003 р. Конституційний Суд України зазначив, що Конституція України, встановлюючи вимогу щодо затвердження Конституції Автономної Республіки Крим Верховною Радою України не менш як половиною від її конституційного складу, безпосередньо не визначає форму правового акта, який закріпив би це затвердження. Верховна Рада України акт затвердження Конституції Автономної Республіки Крим визначила саме у формі закону України, а не постанови. Це відповідає конституційним засадам демократичної, правової держави, якою проголошено Україну (стаття 1 Конституції України), і є логічним продовженням формування законодавчої бази щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України.

У системі нормативно-правових актів Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» за юридичною силою займає таке саме місце, як і інші закони України, зокрема «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України - місто-герой Київ». Після Конституції України, що має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8 Конституції України), закони в ієрархії нормативно-правових актів посідають провідне місце. Згідно з положенням статті 2 Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» Конституція Автономної Республіки Крим набирає чинності одночасно з набранням чинності цим Законом. Тобто

Конституція Автономної Республіки Крим органічно пов’язана із Законом про її затвердження. Конституція Автономної Республіки Крим, що затверджена Законом України, порівняно з нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим має вищу юридичну силу.

Зміни і доповнення до Конституції АРК приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим більшістю голосів депутатів від їх загального складу, які набирають чинності після затвердження їх Верховною Радою України не менш як половиною від її конституційного складу та опублікування. Це випливає з аналізу ст. 85, 135 Конституції України.

5.4. Конституційний статус органів влади Автономної Республіки Крим. Предмет відання та повноваження органів влади Автономної Республіки Крим.

Органи влади Автономної Республіки Крим - це специфічні органи влади територіальної автономії, вони не є органами державної влади і не є органами місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 136 Конституції України представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п’ять років. Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. В Автономній Республіці Крим діє й Представництво Президента України, статус якого визначається законом України (ст.139 Конституції України). Судова влада відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим є представницьким органом Автономної Республіки Крим і здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах своєї компетенції, вирішує питання економічного, соціального, культурного та іншого розвитку автономії.

До компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим належить: прийняття Конституції Автономної Республіки Крим та подання її на затвердження Верховної Ради України, нормативно-правових актів, внесення в установленому порядку змін і доповнень до них, роз’яснення порядку їх застосування; визначення порядку і забезпечення контролю за виконанням Конституції Автономної Республіки Крим і нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим в межах її компетенції; визначення порядку управління майном, яке належить Автономній Республіці Крим; визначення порядку управління майном, яке знаходиться на балансі Верховної Ради Автономної Республіки Крим; затвердження бюджету Автономної Республіки Крим і внесення змін до нього, контроль за його виконанням та інші повноваження віднесені до її відання Конституцією України і законами України, а також ті, що віднесені до її відання Конституцією Автономної Республіки Крим і нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Щодо питань, які мають нормативно-правовий характер, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, приймає постанови. З питань організаційно-розпорядчого характеру - рішення.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим є виконавчим органом Автономної Республіки Крим і здійснює виконавчі функції та повноваження в межах своєї компетенції(ст. 1 Конституції АРК). Рада міністрів Автономної Республіки Крим має специфічний правовий статус, оскільки здійснює виконавчі функції та повноваження з питань, віднесених до самостійного відання Автономної Республіки Крим, а також здійснює державні виконавчі функції, делеговані відповідно до Конституції України. Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює виконавчі функції і повноваження з питань визначених ст. 38 Конституції АРК. У межах своєї компетенції Рада міністрів Автономної Республіки Крим видає постанови, які мають нормативно-правовий характер і розпорядження з організаційно-розпорядчих та інших питань.

Відповідно до Конституції України функціонує Представництво Президента України в АРК. Це державний орган, який утворюється з метою сприяння виконанню в Автономній Республіці Крим повноважень, покладених на Президента України. Представництво утворюється Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується. Повноваження Представництва Президента України в АРК визначені в роз. 2 Закону України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим» від 02.03.2000 р. Відповідно до Указу Президента України від 17.10.2019р. «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» затверджена структура Представництва Президента України в АРК та гранична чисельність працівників у кількості 45 штатних одиниць.

Правосуддя в АРК відповідно до Конституції України здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України. У разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається в порядку, передбаченому ч.7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Організація і діяльність органів прокуратури в Автономній Республіці Крим визначаються Конституцією України і законами України.

5.5. Особливості юридичного статусу тимчасово окупованих територій України.

Тимчасово окупована Російською Федерацією територія України - є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Тимчасово окупованою територією визначається: сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об’єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях; внутрішні морські

води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України, надра, під зазначеними територіями, і повітряний простір над ними.

Датою початку тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій України є 19 лютого 2014 року. Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законами України. Встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України.

За державою Україна, територіальними громадами сіл, селищ, міст, розташованих на тимчасово окупованій території, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного права зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходяться на тимчасово окупованій території.

На тимчасово окупованій території поширюється особливий правовий режим перетину адміністративної межі та лінії зіткнення між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина.

Правовий статус тимчасово окупованої території, а також правовий режим на тимчасово окупованій території визначаються Конституцією України, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р., Законом України «Про прикордонний контроль» від 05.11.2009 р., яким визначено особливості здійснення прикордонного контролю на території України. Регулюється правовий статус тимчасово окупованої території й окремими статтями Кримінального Кодексу України (ст. 332-1, 438), Кримінально-процесуального Кодексу України, Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст.

202, 204-2) іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

6. Конституційні засади функціонування національно-культурної сфери в Україні.

6.1. Конституційний статус української мови як державної. Правовий статус мов національних меншин та корінних народів.

Офіційний статус державної мови. Державною мовою вважається визнана Конституцією або чинним законодавством основна мова держави. Згідно з ч. 1 ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Це покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). Відповідно до чинних законів питання застосування української мови визначено щодо розгляду звернень громадян; діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи і організації (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; оформлення митних документів тощо. Володіння державною мовою є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України.

В той же час держава гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України та корінних народів, що закріплено в положенням ч. 3 ст. 10 Основного Закону.

Мови національних меншин України - мови, поширені серед населення України, крім державної мови (української) та мови корінних народів України (кримськотатарська, кримчацька, караїмська).

Ст. 11 Конституції України покладає на державу обов'язок сприянню розвитку мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Неприпустимість привілеїв чи обмежень, в тому числі і за мовними ознаками, закріплена в ч. 2 ст. 24 Конституції України. Окрім цього ч. 5 ст. 53 Конституції України закріплює положення, згідно з якими, громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Положення

ст. 53 Основного Закону є основою для вирішення актуальних проблем, щодо застосування мов національних меншин в Україні.

Мовне питання національних меншин та корінних народів також деталізовано в положеннях Законів України: «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Вищезазначені гарантії права на вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин та корінних народів відповідає змістові міжнародних договорів України. Так наприклад, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року, ратифікована Україною 9 грудня 1997 року, зобов'язує держави створити у себе необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість розвивати свою мову (пункт 1 статті 5 Конвенції).

6.2. Особливості конституційного статусу національних меншин та корінних народів в Україні. Поняття національно-культурної автономії.

Правовий статус національних меншин та корінних народів в Україні регулюється Конституцією України, Декларацією прав національностей України, Законом «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України».

Національними меншинами в Україні є групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Корінний народ України - автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

Держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин та корінних народів України, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальновизнаних прав людини.

Конституційно-правовий статус національних меншин – це сукупність юридичних факторів, які визначають місце та роль національних меншин щодо титульної нації. Правовий статус національних меншин характеризується принципами їх статусу (принцип поваги, рівноправності, недопустимості дискримінації, невід'ємності прав), основними правами та обов'язками, а також гарантіями захисту їх прав.

Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні

товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству, право на національне прізвище, ім'я, по батькові. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Ст. 1 Декларації ООН «Про права корінних народів» зазначає, що корінні народи мають право колективно та індивідуально на повне володіння всіма правами людини і основоположними свободами, визначеними у Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та інших міжнародних нормах в галузі прав людини.

Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Саме такі положення містяться у ч. 1 ст. 1 Декларації прав національностей України.

Корінні народи мають право на самовизначення у складі України та політичний статус у межах Конституції та законів України. Вони мають колективне та індивідуальне право на повне володіння всіма правами людини та основоположними свободами. Корінні народи України мають право на рівний правовий захист. Будь-яка їх дискримінація при реалізації ними своїх прав забороняється. Заперечення етнічної приналежності чи етнічної самобутності корінних народів України забороняється.

Корінні народи України визначають власну національну символіку та порядок її застосування з дотриманням законів України. Вони мають право відроджувати, використовувати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свої історію, мови, традиції, писемність і літературу, відновлювати та зберігати об'єкти матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

Кім того, корінні народи мають право створювати представницькі органи тобто відповідні представницькі інститути, що створюються корінними народами і відповідно до Конституції та законів України наділяються правом представляти корінні народи та приймати рішення від їх імені.

Національно-культурна автономія - форма самоорганізації етнічних груп для збереження та розвитку їх самобутньої культури і забезпечення відповідних прав. На відміну від національно-територіальної автономії національно-культурна автономія встановлюється не на певній території компактного проживання етнічної групи, а як екстериторіальна форма, пов'язана з дисперсним розселенням етнічного масиву. Національно-культурна автономія реалізується через такі організаційні форми, як етнокультурні товариства, центри, земляцтва, громади, ради та об'єднання.

Національно-культурна автономія - це форма самовизначення національних меншин, яка полягає в гарантованому державою праві на вільний вибір способів збереження самобутності осіб, пов'язаних єдиною етнічною, культурною, мовною та релігійними ознаками, що є основним принципом регулювання міжнаціональних відносин у державі.

Питання реалізації національно-культурної автономії в Україні регулюються Конституцією, Законом «Про національні меншини в Україні» за 1992 рік. У статті 6 цього Закону закріплено положення про те, що держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національно-культурні товариства, розвиток національних культур, традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, ЗМІ, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку ін. діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Пам'ятки історії та культури національних меншин на території України охороняються законом. В Україні діє понад 450 громад, об'єднань етнокультурного характеру.

7. Конституція України та громадянське суспільство.

Ч. 1 ст. 15 Конституції України закріплює загальні принципи громадянського суспільства, згідно з якими суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Положення цієї ж статті забороняє цензуру, гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Основним Законом та законами України. Також законодавець закріплює заборону, щодо визнання державою будь-якої ідеології, як обов'язкової.

Громадянське суспільство в практичному, майже юридичному сенсі, - це декларованеКонституцією України, - все те загальне, що властиве всім людям, щоб потім дати їм свободу бути різними. У цьому, власне, і полягає один із найбільш важливих обов'язків держави - забезпечити свободу та безпеку цієї плюралістичної системи. Іншою мовою, це суспільство вільних людей, свобода котрих захищена державою через Конституцію.

Метою Конституції України є побудова вільного демократичного суспільства, у центрі якого - людина, її інтереси і права, її охоронюване законом гідне життя. Це суспільство, котре звільнилось від догм і жахіть тоталітаризму, вижило диктат партійної ідеології. Це те суспільство, у якому сама людина виступає стрижнем економічного, соціального та політичного життя. Конституція України прописує умови самостійності громадянського суспільства, яка виявляється в діяльності політичних партій, рухів, групових інтересів, в екстремальній активності населення.

Громадянське суспільство – це поняття, що позначає сукупність неполітичних відносин в суспільстві: економічних, соціальних, моральних,релігійних, національних та інших. Громадянське суспільство –

сфера самореалізації вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, огороджених відповідними законами від прямого втручання та довільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влад.

7.1. Конституційний принцип багатоманітності. Засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: юридичні механізми. Доктрина «демократії, здатної себе захистити».

Положення ч. 1 ст. 15 Конституції України проголошує, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Конституційний принцип політичної багатоманітності опосередковує функціонування інституту багатопартійності, який є невід'ємною частиною суспільного життя України.

Зміст політичної багатоманітності:

відповідно до ч. 4 ст. 15 Конституції України держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України; 2) ч. 1 ст. 36 Основного Закону закріплює конституційне право за громадянами держави на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей; 3) ч. 2 ст. 36 Конституції України закріплює право участі політичних партій у виборах; 4) в ч. 4 ст. 36 Конституції України законодавець закріпив заборону примушення до вступу в будь-яке об'єднання громадян; 5) ч. 4 ст. 37 Конституції України закріплює норму, яка наголошує, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється виключно в судовому порядку.

Економічна багатоманітність – це реальне право різних суб'єктів (окремих осіб та їх об'єднань) безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати та втілювати в практику суспільних відносин ідеї, теорії, погляди щодо різних аспектів життя держави і суспільства.

Зміст економічної багатоманітності:

1) держава закріплює в Основному Законі можливість рівноправного існування різних форм власності (державної, комунальної, колективної, приватної) і різних форм господарювання; 2) відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України на державу покладений обов'язок забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності є рівні перед законом; 3) ч. 3 ст. 36 закріплює право за громадянами на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів; 4) в ч. 1 ст.42 Основного Закону законодавець визнає право за кожним на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; 5) держава забезпечує захист

конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, не допускає неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції (ч. 3 ст. 42 Конституції України).

Ідеологічна багатоманітність - це реальне право різних суб'єктів (окремих осіб та їх об'єднань) безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати та втілювати у практику суспільних відносин ідеї, теорії, погляди щодо різних аспектів життя держави і суспільства.

Зміст ідеологічної багатоманітності:

1) ч. 2 ст. 15 Конституції України закріплює заборону для держави визнавати будь-яку ідеологію обов'язковою; 2) норми ч. 3 цієї ж статті забороняють цензуру; в ч. 1 ст. 35 Конституції України законодавець закріплює за кожним право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Ч. 1 ст. 2 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» визнає комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років в Україні злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Положення ч. 2 ст. 2 вищевказаного Закону визначає націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим в Україні злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з расових, етнічних мотивів, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим, спираючись на встановлені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом 1945-1946 років факти, засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Концепція «демократії, здатної себе захистити» (войовничої демократії) (militantdemocracy, wehrhafte/streitbareDemokratie) спрямована на боротьбу з радикальними політичними партіями, тероризмом, проти зловживань демократією.

7.2. Поняття та основні види громадських об'єднань. Принципи створення та діяльності громадських об'єднань в Україні.

Громадське об'єднання - це добровільне об'єднання фізичних і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій є:

- профспілки;
- організації осіб з обмеженнями;
- ветеранські, молодіжні, дитячі організації;
- наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні, правові, екологічні та інші добровільні товариства;
- творчі спілки;
- різноманітні земляцтва;

Відповідно до статті 3 Закону України «Про громадські об'єднання» громадські об'єднання утворюються і діють на принципах: добровільності;самоврядності;вільного вибору території діяльності;рівності перед законом;відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);прозорості, відкритості та публічності.

Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому.

Самоврядність передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом.

Вільного вибору території діяльності - це право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом.

Рівності перед законом передбачає, що громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та/або статусу такого об'єднання.

Відсутності майнового інтересу їх членів (учасників)передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи).

Прозорості, **відкритості та публічності,** що передбачає право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, у тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення

та здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ. Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету (цілі) та діяльність.

7.3. Конституційний статус політичних партій. Порядок створення політичних партій. Принципи діяльності політичних партій. Заборона політичних партій в Україні.

Ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» наголошує, що політична партія це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Ст. 10 вищезазначеного закону містить процедуру створення політичних партій, що являє собою певну ланку етапів, яку необхідно пройти, щоб політична партія була зареєстрована у реєстрі.

Політична партія створюється групою громадян України у складі не менш як 100 осіб. Рішення про створення політичної партії приймається на установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії, що оформлюється протоколом, який підписують головуючий та секретар.

Принципи належної роботи політичних партій:

- Прозорість
- Системність
- Інформування
- Комунікація
- Партійнадисципліна

Відповідно до ст. ст. 37 Конституції України та 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: ліквідацію незалежності України; зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; порушення суверенітету і територіальної цілісності України; підрив безпеки держави; незаконне захоплення державної влади; пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; посягання на права і свободи людини; посягання на здоров'я населення.

7.4. Держава і церква в Україні. Відділення церкви від держави. Принцип світської держави.

Ст. 35 Конституції України закріплює право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні визнаються відокремленими від держави, а школа - від Церкви. В статті робиться акцент нате, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань.

Важливим є положення ч. 4 ст. 35 Конституції про можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою по релігійним переконанням громадянина.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплює право на свободу совісті, рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, відокремлення Церкви(релігійних організацій) від держави, що включає положення про невтручання Церкви в політику, а саме: «релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів»

Світська держава - держава з устроєм, де релігія відокремлена від неї, і яка регулюється на основі громадянських, а не релігійних норм; рішення державних органів не можуть мати релігійного обґрунтування. Законодавство світської держави може відповідати (повністю або частково) релігійним нормам; «Світськість» визначається не наявністю суперечностей з релігійними установами, а свободою від таких. Наприклад, заборона абортів є світським рішенням, якщо це обґрунтовується загальногуманістичними міркуваннями (а точніше - медико-біологічною доцільністю), а не релігійними передумовами.

У світській державі кожна людина має право розраховувати на те, що вона зможе жити, не звертаючись до релігійних інститутів. Наприклад, укладення шлюбів і здійснення правосуддя є в ньому прерогативою держави. У світській державі послідовники всіх конфесій рівні перед законом.

8. Конституційний статус особи в Україні.

8.1. Принципи конституційного статусу особи.

Правовий статус особи – це юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві, яке характеризує зв'язки особистості з державою та державно організованим суспільством. Такі зв'язки виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства, між різними категоріями людей і державою та регулюються практично всіма галузями національного права України.

В теорії права визначається, що структура правового статусу особи складається з наступних елементів: правосуб'єктність; конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; громадянство; конституційна система прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

До основних принципів конституційного статусу особи відносять:

- принцип невідчужуваності та непорушності прав і свобод (ч. 2, ст. 21 Конституції України);
- принцип невичерпності прав і свобод (ст. 22 Конституції України);
- принцип рівності людей у своїх правах (ч. 1 ст. 21 Конституції України);
- принцип єдності прав, свобод і обов'язків;
- принцип гарантованості прав і свобод.

Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина – це вихідні засади, на основі яких визначаються зміст і умови реалізації прав, свобод та обов'язків особи. До них відносяться принципи: свободи людини; рівності людей у своїй гідності та правах; невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини; гарантованості прав, свобод і обов'язків людини і громадянина; невичерпності конституційного переліку прав і свобод людини і громадянина; рівності конституційних прав і свобод громадян України та рівності їх перед законом; єдності прав людини та її обов'язків перед суспільством. Вони закріплені в ст.ст. 21-24 Конституції України.

Відповідно до ст. 21 Конституції України,усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Ст. 22 наголошує, що усі права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. В ст. 23 Основного Закону закріплено право за кожною людиною на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Ст. 24 закріплює рівність у конституційних правах і свободах та рівності перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

8.2. Природа прав і свобод людини. Сутність прав і свобод людини. Негативні та позитивні обов'язки держави у сфері гарантування прав людини згідно з Конституцією України.

Природно-історичне обґрунтування людських прав і свобод людини у сучасній світовій політичній думці явно переважає. Поняття прав людини вживається широко і вузько. В широкому значенні права людини охоплюють весь спектр, найширший комплекс прав і свобод особи, їх різноманітні види. У вузькому значенні розуміються тільки ті права, що не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх конституційно-правового закріплення і державних кордонів. Це рівність усіх людей перед законом, право на свободу пересування та вибору місця проживання, право на життя і тілесну недоторканність, повага людської гідності, свобода від довільного, незаконного арешту або затримання, свобода віри і совісті, право батьків на виховання дітей, право на опір гнобителям.

Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, вони позатериторіальні і позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту.

Сутнісний зміст права полягає у наявності його носія (суб'єкта) необхідних елементів, які дали змогу йому реалізувати свої домагання щодо предмета суб'єктивного публічного права; воно також полягає у недопустимості довільного втручання у здійснення належного особі суб'єктивного публічного права з боку публічної влади чи третіх осіб, які би мали наслідком для його носія такі істотні перепони або взагалі унеможливлювали досягнення цілей, які складають його предмет (матеріальні чи духовні блага, охоронюваний інтерес).

Конституція України розрізняє також поняття «права людини» і «права громадянина». У першому випадку йдеться про права, пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком. Людина (як суб'єкт прав і свобод) у цьому розумінні виступає переважно як фізична особа. До цього виду прав належать: право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності людини (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканість житла (ст. 30); право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32) тощо.

Щодо прав громадянина, то вони пов'язані з сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є. Прикладом прав громадянина, встановлених у Конституції України, є право громадян нашої держави на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на участь у проведенні мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Права людини мають порівняно з правами громадянина домінантне значення. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій або іншій державі, а права громадянина - лише на тих осіб, які є громадянами певної країни.

Отже, відповідно до Конституції України основне право громадян – це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, які встановлені державою і закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах.

В Конституції України передбачаються наступні групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні. Вони, насамперед, викладаються в розділі 2 Конституції України.

Зобов'язання держави в галузі прав людини - це невтручання держави у сферу індивідуальної свободи, поваги до прав людини, їх забезпечення, захист та сприяння їх реалізації, а також вживання державою усіх можливих заходів для уникнення порушень прав людини, захист від таких порушень, застосування санкцій за їх скоєння та належна компенсація особам, які постраждали. Дані конституційно-правові норми є невід'ємною складовою міжнародних стандартів прав людини, а виконання вищезазначених норм стає предметом розгляду міжнародних судових чи «квазісудових» установ.

Визнання, дотримання і захист прав та свобод людини і громадянина є загальним обов'язком держави. Загальні обов'язки держави кореспондує право громадян вимагати від держави реалізацію відповідних заходів у сфері конституційних прав і свобод. Можна сміливо стверджувати, що в наш час не існує жодного права людини, яке при відсутності будь-яких позитивних дій з боку держави можна було б вважати повністю гарантованим

Типи зобов'язань держави:

Зобов'язання поважати права людини - утримання державних органів, підприємств, установ від порушень прав людини при виконанні своїх повноважень.

Зобов'язання захищати права людини - захист носіїв прав людини від протиправного втручання третіх осіб під час їх реалізації, а також застосування санкцій щодо правопорушників.

Зобов'язання забезпечувати здійснення прав людини - активні дії з боку держави метою яких є сприяння реалізацій прав людини в повному обсязі, досягнення їх кінцевого результату.

Зобов'язання держави в сфері прав людини класифікуються на позитивні та негативні обов'язки:

Негативні права людини, зазвичай передбачають негативні зобов'язання держави та її представників утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження. Загальні визначення прав людини виходять з того, що негативні права людини визначають негативний аспект свободи та охороняють людину від небажаного, надмірного втручання з боку держави у сферу її особистих прав і свобод. Зазвичай до таких відносять більшість громадянських та політичних прав (свободу думки, слова, право на життя, віросповідання, право на недискримінацію, право не піддаватися тортурам, право на мирні зібрання та об'єднання тощо).

Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини - це обов'язки держави, які вимагають від національних органів влади застосовувати необхідні засоби для гарантування прав людини. Ці засоби можуть бути юридичними, якщо на державу покладається обов'язок накласти санкції на осіб, які порушують Європейську конвенцію, або встановити юридичні правила для здійснення певного роду діяльності чи регламентації поведінки певних категорій осіб. Позитивні зобов'язання держави можуть включати й практичні засоби. Так само вони є методологічним підґрунтям сучасного аналізу цієї проблематики та входять до усталеного категоріального апарату західної теоретичної та практичної юриспруденції.

8.3. Зміст та обсяг захисту особистих свобод: право на свободу думки й слова, право на доступ до публічної інформації, захист персональних даних, свобода совісті, свобода пересування. Критерії обмеження прав.

Конституція України розрізняє права людини і її свободи. Свобода людини, загалом, є первинним поняттям у системі прав людини й громадянина. У широкому розумінні свобода характеризує загальний стан людини, її

соціальний статус. У вужчому, правовому тлумаченні свобода є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, мають назву суб'єктивних прав людини.

Свободу людини характеризують такі основні риси:

- люди вільні від свого народження, й ніхто не має права порушувати їхні природні права, до того ж саме держава у демократичному суспільстві є головним гарантом свободи людини;
- людина вільна робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством;
- люди мають рівні можливості, що закріплені правом.

Право на свободу слова й думки є одним із найважливіших невідчужуваних прав людини. Держава, ступінь розвитку та застосування цього права визначають ступінь відкритості, гуманізації та демократичності суспільства, можливостей громадянського суспільства.

Право доступу до публічної інформації. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації», кожна людина має право на:

- знання під час збору інформації, але й перед її використанням, яка інформація про неї та з якою метою збирається, як, ким і з якою метою вона використовується, передається чи поширюється, за винятком випадків, коли цього вимагає закон;
- доступ до інформації про них, яка збирається та зберігається;
- запити на виправлення недостовірної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, їх збирання, використання чи зберігання здійснюються з порушенням закону;
- ознайомлення з рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів;
- компенсацію у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, встановлених законодавством.

Захист персональних даних. В Україні захист персональних даних обмежується створенням обробки персональних даних, що включає: створення внутрішньої документації на персональні дані, створення організаційної системи захисту персональних даних, здійснення заходів технічного захисту, основна функція цих етапів визначається спеціальними регулюючими органами.

Свобода совісті як право людини на самовизначення стосовно релігії необхідна високо збалансована правова політика, заснована на наступності та здійсненні українських правових традицій у ставленні держави та суспільства до віри, релігії та духовності, які складають основу українського національного менталітету, а з іншого боку - опис сучасної реальності, пов'язаної з радикальними змінами, що відбуваються в суспільстві та державі в контексті глобалізації.

Право на свободу пересування - це основна свобода будь-якого демократичного суспільства. У ст. 33 Конституції України визначено, що

кожному, хто на правових підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, крім законних обмежень.

У ст.64 Основного Закону зазначено: «Конституційні права і свободи людний і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків,, передбачених Конституцією України». В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Здійснення права на свободу думки й слова може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособове чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежено законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Свободу пересування відповідно до закону може бути обмежено:

у прикордонній смузі;

на територіях військових об'єктів;

у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом;

на приватних земельних ділянках;

на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан;

на тимчасово окупованих територіях.

8.4. Політичні права та участь громадян у вирішенні питань суспільного значення. Свобода мирних зібрань, свобода об'єднань: обсяг захисту та критерії обмеження. Рівність доступу громадян до публічної служби.

Політичні права - можливості людини і громадянина брати участь у громадському і державному житті, вносить пропозиції про поліпшення роботи

державних органів, їх службових осіб і об'єднань громадян, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо приймати участь в різних об'єднаннях громадян.

До цієї групи прав відносяться:

а) брати участь в управлінні державними і громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування;

б) обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах;

в) направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

г) утворювати і брати участь в роботі об'єднань громадян (політичних партіях та громадських організаціях);

д) збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

д) вибирати і бути обраним в державні органи і в органи місцевого самоврядування;

е) мати громадянство

Відповідно до ч.4 ст.15 Конституції України держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Це означає, що на конституційному та законодавчому рівнях можуть встановлюватися певні обмеження, умови реалізації права громадян на свободу політичної діяльності. Така діяльність громадян провадиться шляхом їх участі у політичному житті суспільства, зокрема через право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

За суб'єктним складом можна виділити такі організаційні форми участі громадян України в управлінні державними справами: **індивідуальна, колективна.**

Як зазначалось, у здійсненні функцій управління державними справами громадяни беруть участь шляхом об'єднання в політичні партії і громадські організації та безпосередньо через участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, виборах до органів державної влади і місцевого самоврядування. У зв`язку з цим розрізняють дві наступні форми політичної участі громадян: 1) «безпосередню» та 2) у складі об`єднань громадян, тобто через інститути громадянського суспільства («організаційна», «опосередкована»).

Це організаційні форми участі громадян в управлінні, які можна точніше назвати **індивідуальною** (особистою, одноособовою) та **колективною**.

Одні з політичних прав можуть бути реалізовані лише індивідуально (участь у всенародних референдумах, виборах народних депутатів України, Президента України), інші - лише при об'єднанні з іншими, колективно (право громадян на об'єднання; право проводити збори, мітинги, походи, демонстрації) - їх неможливо здійснити одноособово.

Існують і такі права, які можуть бути реалізовані як індивідуально, так і колективно (право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, посадових і службових осіб цих органів). При цьому об`єднання громадян можуть бути як тимчасовими (на зборах, демонстрації), так і постійними (політична партія).

Свобода зібрань - право проводити мітинги, пікети, демонстрації, а також збиратися в приміщеннях; належить до прав людини «першого покоління» (цивільних та політичних).

Право на свободу мирних зібрань, як і право на свободу вираження поглядів, є однією з основ демократичного суспільства. З огляду на свою важливість право на свободу зібрань не повинне тлумачитися обмежено. Для уникнення ризику обмежувального тлумачення Європейський суд з прав людини утримався від формулювання поняття зібрань або вичерпного перераховування критеріїв, які його визначали.

Ст. 39 Конституції України закріплює право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Свобода об'єднань - одне з ключових політичних прав людини, яке дає їй можливість вільно об'єднуватися з іншими людьми для реалізації своїх прав і свобод.

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленим Загальною декларацією прав людини (ст. 20), гарантується Конституцією України. Ст. 15 Конституції України гарантує «свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України». На основі цього права громадяни мають можливість об'єднуватися у політичні партії та громадські організації. У ст. 36 Конституції України зазначається, що «Громадяни України мають право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів».

Відповідно до ст. 37 Конституції України утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Згідно з частиною другою ст. 38 Конституції України громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Норма ст. 38 Конституції України про рівний доступ громадян до державної служби відображена в положеннях ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., згідно з яким кожний громадянин має без будь-якої дискримінації і необґрунтованих обмежень допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

8.5. Економічні права: обсяг захисту та критерії обмеження. Право власності, заборона свавільного вилучення власності. Право на свободу підприємницької діяльності, обмеження монополізму і захист конкуренції. Право на працю та на гідну оплату праці.

Економічні права- це такі можливості людини і громадянина, які характеризують їх участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять:

а) право на приватну власність (індивідуальну і колективну);

б) право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності;

в) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням;

г) право на професійну підготовку і перепідготовку;

д) право на справедливу оплату праці та інші.

Право власності (в об'єктивному розумінні) - це сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Суб'єктивне право власності - право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб

Відповідно ст. 41 Основного Закону право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Свобода підприємницької діяльності законодавчо визначається як право підприємця без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

Положення ст. 42 Конституції України покладає на державу обов'язок забезпечувати захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Відповідно до конституційно-правових норм в Україні не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України). Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Кожен має право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Праву працівника на належну заробітну плату кореспондує обов'язок роботодавця нарахувати йому вказані виплати, гарантовані державою, і виплатити їх.

8.6. Соціальні права: зміст та гарантії. Право на соціальне забезпечення, право на охорону здоров'я, право на освіту.

Соціальні права і свободи - це можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Цим і пояснюється їх призначення.

До системи соціальних прав Конституція України відносить:на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування. Саме названі права визначають обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки.

Соціальні гарантії це закріплені конституційними нормами соціальні засоби і умови здійснення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Соціальні права не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Обов'язком держави є забезпечення соціальних прав людини.

Серед умов і засобів Конституція України закріплює: загальнообов'язкове соціальне страхування, створення мережі закладів для догляду за непрацездатними; створення державою умов за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для громадянина плату, позбавлення житла примусово на підставі закону і за рішенням суду; державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги, створення ефективних і доступних умов медичного обслуговування та розвитку

лікувальних закладів усіх форм власності, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Право соціального забезпечення - це система правових норм, які регулюють відносини щодо забезпечення громадян у старості, у разі непрацездатності, відносини материнства та дитинства, державної допомоги сім'ї, а також тісно пов'язані з ними процедурні та процесуальні відносини.

Конституція України гарантує кожному громадянину **право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування** (ст. 49). Це право забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає: життєвий рівень (їжу, одяг, житло, медичний догляд і інше); безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; кваліфіковану медичну допомогу; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення; участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в сфері охорони здоров'я; участь в управлінні охороною здоров'я; можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я; правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди; оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я; можливість проведення незалежної медичної експертизи; право пацієнта; інформування про доступні медичні послуги із застосуванням телемедицини.

8.7. Конституційні обмеження у здійсненні конституційних прав та свобод людини в Україні. Критерії легітимності обмеження прав людини: трискладовий тест, значення принципу пропорційності.

Обов'язковою умовою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що воно може відбуватися лише на підставі та у випадках, визначених у законі, і, як правило, за рішенням суду. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження.

У ст. 64 Основного Закону зазначено: «Конституційні права і свободи людний і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків», передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені орава і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 61, 52, 55, 56, 57, 58, 59. 60, 61. 62, 63 Конституції України.

Ці положення є гарантією невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, закріпленою у ст. 21 Конституції України.

Критерії обмеження прав людини: за обсягом – 1) загальні, які можуть стосуватися всіх прав і свобод (як вимога про непорушення прав інших людей); 2) спеціальні, які використовуються щодо деяких прав і свобод (обмеження, що встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також в інтересах національної безпеки, і деякі інші); 3) окремі, стосовно певних прав (наявність судимості тягне за собою обмеження права бути обраним народним депутатом)

«Трискладовий тест»:

- втручання здійснене «згідно із законом»
- воно відповідає законній (легітимній) меті
- воно «необхідне в демократичному суспільстві»

Принцип пропорційності - загальноправовий принцип, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються; дозволяє досягти розумного співвідношення між цілями державного впливу та засобами їх досягнення.

Принцип пропорційності являє собою загальний, універсальний принцип права, який вимагає співрозмірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей.

8.8. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови і порядок введення та припинення дії.

У ст. 64 Основного Закону України вказано, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров’ю громадян, бо при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно

до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Порядок введення воєнного стану

Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

Президент України у разі прийняття відповідного рішення видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону;

Верховна Рада України затверджує Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, який підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб.

Припинення та скасування воєнного стану

Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено.

До закінчення строку, на який було введено воєнний стан, та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації

Порядок введення надзвичайного стану

Порядок введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях передбачає наступні етапи:

подання пропозиції щодо введення надзвичайного стану;

винесення та підписання Указу щодо введення надзвичайного стану Президентом України ;

затвердження Указу Президента України Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України;

негайне оголошення Указу Президента через засоби масової інформації або в інший спосіб.

Скасування надзвичайного стану

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях може бути скасований Указом Президента України раніше строку, на який він вводився, в разі усунення обставин, що обумовили необхідність введення надзвичайного стану.

З пропозицією про скасування надзвичайного стану до Президента України може звернутися Верховна Рада України.

Надзвичайний стан на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може бути скасований за ініціативою Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Пропозиції щодо скасування надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, введеного з підстав, передбачених пунктом 1 частини другої ст. 4 Закону, подаються Кабінетом Міністрів України.

Про скасування надзвичайного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або в інший спосіб після видання відповідного Указу Президента України.

8.9. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» - **внутрішньо переміщеною особою є** громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Згідно статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», громадянин пенсійного віку, особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю та інша особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, що зареєстрована, як внутрішньо переміщена особа, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України за фактично зареєстрованим місцем проживання.

Внутрішньо переміщені особи мають право на: сприяння органами державної влади, органами місцевого самоврядування у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів; єдність родини; безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; оплату вартості комунальних послуг, в місцях компактного поселення внутрішньопереміщенихосіб за відповідними тарифами; забезпечення можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо-переміщеної особи; сприяння у переміщенні рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами; надання необхідної медичної допомоги; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг; проведення державної

реєстрації актів цивільного стану; безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України.

8.10. Загальна характеристика конституційних обов'язків людини та громадянина в Україні.

Для того, щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні і духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватись про державні та громадські справі.

Конституційні обов'язки людини і громадянина - це визначена нормами Конституції та законів України міра обов'язкової, належної поведінки та діяльності у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) сферах суспільного життя.

Обов'язки закріплені у ст. ст. 65-68 Конституції України.

Класифікація конституційних обов'язків:

1) залежно від того належать ці обов'язки людині чи громадянину на обов'язки людини і обов'язки громадянина; 2) за сферами суспільного життя (особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні, сімейні, культурні); 3) за способом закріплення (прямо закріплені у конституції чи витікають з тлумачення її норм); 4) за функціональною спрямованістю дії (прямо і опосередковано діючі); 5) за адресатами (суб'єктами) дії (державні, суспільні, інших людей, власні); 6) за характером здійснення (в конкретних чи у загальних правовідносинах); 7) за формами здійснення (індивідуальні чи колективні); 8) за часом реалізації (постійні чи тимчасові); 9) за характером забезпечення (у право реалізаційній чи правозастосовчій діяльності).

8.11. Поняття та принципи громадянства України.

Громадянство України - правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Принципи громадянства - це ті вихідні положення, які визначають істотні риси відносин громадянства. Законодавство України закріплює такі принципи громадянства України:

1) єдиного громадянства (ст. 4 Конституції України) – що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2) запобігання виникненню випадків без громадянства;

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України (ч. 1 ст. 25 Конституції України);

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства (ч. 1 ст. 25 Конституції України);

5) неможливості екстрадиції чи депортації громадян України (ч. 2 ст. 25 Конституції України);

6) захисту державою громадян України за кордоном (ч. 3 ст. 25 Конституції України);

7) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим із подружжя;

8) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України (ч. 1 ст. 24 Конституції України);

9) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

8.12. Набуття громадянства України: підстави та умови. Обставини, що виключають прийняття до громадянства України. Припинення громадянства України.

Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються Конституцією України, міжнародними договорами України (наприклад, Європейська конвенція «Про громадянство» від 06.11.1997), Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001., Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012., Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014.

Громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров’я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім’ю або передачі на виховання в сім’ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв’язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Набуття громадянства за народженням (філіація). Філіація є основним способом набуття громадянства України. При цьому громадянство за народженням набувається на основі принципів «права крові» або «права ґрунту». У першому випадку дитина набуває громадянства батьків (одного з батьків) незалежно від місця народження, у другому випадку дитина стає

громадянином тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

Набуття громадянства за територіальним походженням, у відповідності з чинним Українським законодавством, за загальним правилом здійснюється, якщо особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 р. на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.

Набуття громадянства внаслідок прийняття до громадянства (натуралізація). Розрізняють натуралізацію за законом (усиновлення, встановлення над особою опіки) та натуралізацію за заявою (іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України).

Умовами прийняття до громадянства України є:

1) визнання і дотримання Конституції України та законів України;

2) подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців);

3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;

4) отримання дозволу на імміграцію;

5) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування;

6) наявність законних джерел існування.

Обставини, що не дозволяють особі набути громадянства України:

1) вчинення злочину проти людства чи здійснення геноциду;

2) засудження в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави;

3) вчинення на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином.

Українським законодавством визначено наступні підстави припинення громадянства України:

1) внаслідок виходу з громадянства України;

2) внаслідок втрати громадянства України;

3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Припинення громадянства внаслідок виходу з громадянства України здійснюється за ініціативою особи, яка виїхала на постійне проживання за кордон і подала відповідне клопотання на ім'я Президента України.

Припинення громадянства внаслідок втрати громадянства України настає автоматично у випадках передбачених Українським законодавством. Так, громадянство України втрачається внаслідок:

1) добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;

2) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

3) добровільного вступу громадянина України на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Припинення громадянства за підставами, передбаченими міжнародними договорами України відбувається шляхом оптації або трансферту.

У відповідності з нормами міжнародного права, **оптація** – це добровільний вибір одного громадянства з двох можливих у випадку переходу території за договором від однієї до іншої держави (збереження свого колишнього громадянства чи перехід у громадянство іншої держави шляхом подачі індивідуальних заяв), а **трансферт** – це автоматичний перехід населення певної території з одного громадянства в інше у зв'язку з передачею цієї території, на якій воно проживає, від однієї держави до іншої (автоматичний перехід у громадянство іншої держави за міжнародним договором).

8.13. Конституційний статус іноземців та осіб без громадянства. Особливості конституційного статусу біженця.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні визначається Конституцією України, законами України «Про імміграцію» від 07.06 2001, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 та міжнародними договорами України.

Іноземець - особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

Особа без громадянства - особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Іноземці та особи без громадянства можуть на законних підставах прибути в Україну 1) для постійного проживання або 2) для працевлаштування на визначений термін, а також 3) для іншого тимчасового перебування на її території.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, та законами України, а також міжнародними договорами України.

Правовий статус різних категорій іноземців в Україні має певні особливості. Це, зокрема, стосується:

- іноземців, які іммігрували в Україну на постійне проживання;
- іноземців, які іммігрували в Україну для тимчасового працевлаштування;
- іноземців, які прибули в Україну з іншого метою тимчасового перебування на її території (навчання, відпочинок, наукова діяльність тощо);

біженців;

- осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- політемігрантів (іноземців, яким надано притулок на території України);
- нелегальних мігрантів;
- іноземців, які перебувають на території України на підставах, передбачених міжнародними договорами України (експерти, військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів інших держав);
- осіб, які користуються дипломатичними і консульськими привілеями та імунітетами.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Питання правового статусу біженців регулюється Конституцією України, Конвенцією «Про статус біженців» від 28.07.1951, Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011.

Біженець - особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Не може бути визнана біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, особа:

- яка вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві;
- яка вчинила злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;
- яка винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;
- стосовно якої встановлено, що умови надання статусу біженця відсутні;

- яка до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
- яка до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

9. Законодавча влада в Україні: конституційна характеристика.

9.1. Конституційна природа парламенту. Верховна Рада України як парламент: виборний, представницький, колегіальний, періодично-змінний, законодавчий орган.

Як парламент, Верховна Рада – це єдиний, загальнонаціональний, представницький, колегіальний, виборний, однопалатний, постійно діючий орган законодавчої влади України. Пріоритетною рисою українського парламенту як органу законодавчої влади є його єдність – винятковість, універсальність у системі органів державної влади. Це обумовлено насамперед унітарним характером нашої держави, тобто державним устроєм, поділом державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, внутрішньою структурою парламенту та іншими факторами.

У ст. 75 Конституції України визначається правовий статус Верховної Ради України – встановлено, що вона є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Це означає, що виключно до компетенції Верховної Ради України належить прийняття законів України – законодавчих актів, які після Конституції України мають найвищу юридичну силу та яким повинні відповідати нормативно-правові акти всіх інших державних органів та органів місцевого самоврядування.

Колегіальний характер Верховної Ради як парламенту України полягає насамперед у її складі і порядку роботи. Відповідно до ст. 76 Конституції України, конституційний склад Верховної Ради становить 450 народних депутатів. Рішення Верховної Ради приймаються на її пленарних засіданнях шляхом голосування (ст. 84 Конституції).

Виборний характер українського парламенту, як і парламентів інших країн, полягає в тому, що він формується виключно шляхом виборів народних депутатів, які проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Парламент України є домінуючим органом у системі органів державної влади України. Цей орган уповноважений законодавством здійснювати законодавчу владу і виступати загальним представником народу і виразником його волі.

9.2. Функції Верховної Ради України: представницька, законодавча, контрольна. Роль парламенту у внесенні змін до Конституції України. Роль парламенту в формуванні інших органів державної влади.

Функції Верховної Ради України – це основні напрями та види діяльності даного органу державної влади, в яких має свій вираз сутність, зміст та соціальне призначення парламенту, як провідної структурно-організаційної складової частини механізму української держави, представницького органу всього народу України.

Провідними функціями Верховної Ради України як сучасного парламенту є представницька, законодавча, установча, контрольна.

Представницька функція Верховної Ради України забезпечується способом її формування, її виборністю, а також складом Українського парламенту. Як загальнонародний орган, що легітимується всім народом (виборчим корпусом), парламент України на найвищому рівні представляє весь Український народ і покликаний відігравати роль форуму, у якому відкрито, гласно, публічно обговорюються найважливіші питання суспільного і державного життя, здійснюється контроль за діяльністю виконавчої влади, за функціонуванням інших підконтрольних структур і установ щодо забезпечення відповідності законодавству їхньої діяльності.

Законодавча функція Верховної Ради України полягає у прийнятті законів, внесені до них змін і доповнень, внесенні змін і доповнень до Конституції України, визнанні законів такими, що втратили юридичну силу, скасуванні або призупиненні їх дії. Ця функція знаходить свій прояв у таких повноваженнях парламенту України. Згідно із ст. 85 Конституції України, до компетенції Верховної Ради України у законодавчий сфері належить: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України тощо.

Суть установчої функції полягає у тому, що Верховна Рада вправі засновувати органи інших гілок державної влади, органи місцевого самоврядування, інші інститути й механізми держави і державності. Це здійснюється шляхом внесення змін та доповнень до Конституції України, якими засновуються органи держави. На основі Конституції приймаються закони, які деталізують питання організації і діяльності заснованих органів. Здійснюючи зазначену функцію, Верховна Рада бере участь у формуванні органів держави. До повноважень Верховної Ради у цій сфері зокрема належать право парламенту призначати на посади та звільняти з посад голову та інших членів Рахункової Палати; Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; Голову національного Банку України – за поданням Президента України; половину складу Ради Національного Банку України; право призначати на посади і припиняти повноваження членів Центральної виборчої комісії – за поданням Президента України; призначати чергові та позачергові вибори до органів місцевого самоврядування; призначати і звільняти з посади Керівника

апарату Верховної Ради; призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України.

Контрольна функція здійснюється Верховною Радою України безпосередньо, через комітети та тимчасові спеціальні і тимчасові слідчі комісії, через направлення запиту народного депутата України на сесії Верховної Ради та через застосування інших форм контролю.

9.3. Конституційний склад і структура Верховної Ради України. Комітети, тимчасові слідчі та тимчасові спеціальні комісії парламенту. Повноважність та кворум у засіданнях Верховної Ради України.

Відповідно до ст. 76 Основного Закону, конституційний склад Верховної Ради України – 450 (чотириста п'ятдесят) народних депутатів України.

Структура Верховної Ради України – це зумовлена завданнями, функціями та повноваженнями й визначена Конституцією України внутрішня побудова парламенту.

Структуру Верховної Ради України утворюють: керівні особи (Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України); комітети; тимчасові спеціальні комісії; тимчасові слідчі комісії тощо.

Виходячи із аналізу доктринальних та нормативних джерел, у вищезгаданому контексті можемо вести також мову про: Лічильну комісію Верховної Ради України (ст. 17 Регламенту Верховної Ради України); депутатські фракції у Верховній Раді України (ст. 57 Регламенту Верховної Ради України); Погоджувальну раду депутатських фракцій (ст. 73 Регламенту Верховної Ради України); найстаршого за віком народного депутата України (ст. 79 Конституції України, ст. 14 Регламенту Верховної Ради України); Апарат Верховної Ради (ст. 7 Регламенту Верховної Ради України) тощо.

Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Комітет Верховної Ради України – це орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України регламентується Конституцією України, Законом України «Про комітети

Верховної Ради України» (від 4 квітня 1995 р.), Регламентом Верховної Ради України тощо.

Для підготовки і попереднього розгляду питань, що належать до компетенції Верховної Ради, вона, в межах своїх повноважень, може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, може створювати тимчасові слідчі комісії (ст. 89 Конституції України).

Частина 2 статті 82 Конституції України закріплює умови повноважності новообраної Верховної Ради України. Повноважність – це юридично визначена здатність до подальшого функціонування, можливість реалізовувати повноваження, передбачені Конституцією, шляхом прийняття державно-владних рішень. Конституційно визначено, що Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від конституційного складу парламенту, тобто коли Центральна виборча комісія офіційно оголосить про обрання не менш як 300 народних депутатів України.

Відповідно до ст. 91 Конституції Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу (не менш як 226 голосів). Лише при вирішенні питань, пов'язаних із унесенням змін до Конституції України (ст. 155) та звинуваченням Президента України (ч. 5 ст. 111) рішення ухвалюються не менш як двома третинами голосів конституційного складу Верховної Ради.

Рішення ж про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу (ч. 5 ст. 111).

9.4. Предмет відання та повноваження Верховної Ради України. Предметна сфера закону. Парламентські процедури: установчі, законодавчі, процедури здійснення парламентського контролю.

Всі повноваження Верховної Ради України можемо поділити на декілька груп: представницькі повноваження, що пов'язані із діяльністю Верховної Ради України, як представницького органу українського народу; законодавчі повноваження, що пов'язані із здійсненням законодавчої функції – внесення змін до Конституції України, прийняття законів тощо; установчі повноваження, що пов'язані із реалізацією установчої функції парламенту – його діяльністю по заснуванню органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх формування або участі у їх утворенні – формування Конституційного Суду України, Кабінету Міністрів України тощо; бюджетно-фінансові повноваження парламенту, що пов'язані із його діяльністю у сфері бюджету і фінансів – затвердження Державного бюджету України, внесення змін до нього тощо; контрольні повноваження, що пов'язані із здійсненням функції парламентського контролю – контроль за виконанням Державного бюджету України, за додержанням конституційних прав людини в Україні тощо.

З числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду

питань, а також виконання контрольних функцій утворюються комітети Верховної Ради України. Їх кількість, назви та предмети відання затверджує Верховна Рада України.

Постановою Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» утворено 23 комітети Верховної Ради України дев'ятого скликання та затверджено відповідні предмети їх відання.

9.5. Політичне структурування Верховної Ради України. Парламентська фракція. Коаліція депутатських фракцій.

Відповідно до ст. 83 Конституції України у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України.

Засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, передбачені Конституцією.

9.6. Парламентські процедури: установча, законодавча, процедури здійснення парламентського контролю.

Парламентські процедури – це встановлений нормами права порядок розгляду і прийняття рішень у парламенті.

Відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р., законодавча процедура включає: внесення та відкликання законопроектів; розгляд законопроектів у першому читанні; розгляд законопроектів у другому читанні; розгляд законопроектів у третьому читанні; підготовка прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України; повторний розгляд Верховною Радою України законів, повернених Президентом України; прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України; опублікування, зберігання законів, постанов та інших актів, прийнятих Верховною Радою України.

Підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Публікація законів та інших актів Верховної Ради у цих друкованих засобах масової інформації є офіційною.

Підписані Головою Верховної Ради України постанови та інші акти Верховної Ради не пізніше наступного дня після їх підписання передаються Апаратом Верховної Ради для опублікування в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України.

У разі виявлення невідповідності опублікованого закону, постанови чи іншого акта Верховної Ради оригіналу такого акта у строк не пізніш як через 10 днів з дня виявлення такої невідповідності уточнений текст закону, постанови чи іншого акта Верховної Ради публікується в газеті «Голос України», у черговому номері Відомостей Верховної Ради України, та, за необхідності, здійснюються відповідні виправлення в еталонному електронному тексті оригіналу відповідного акта в базі даних нормативно-правової інформації «Законодавство України».

Підписаний Президентом України закон, а також підписані Головою Верховної Ради України постанови та інші акти Верховної Ради є оригіналами і зберігаються в Апараті Верховної Ради в установленому порядку. Всі інші примірники закону, постанов та інших актів Верховної Ради є копіями.

Установча процедура включає процедури призначення на посаду Прем'єр-міністра України, прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України,призначення суддів Конституційного Суду тощо.

Важливою парламентською процедурою є процедура здійснення парламентського контролю. Верховна Рада відповідно до своїх повноважень безпосередньо або через свої органи здійснює парламентський контроль за забезпеченням конституційних прав, свобод та обов'язків громадян України, додержанням законів та інших актів, за виконанням загальнодержавних програм і бюджету, діяльністю органів, а також посадових осіб, яких вона обирає, призначає або затверджує.

9.7. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю - Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати.

Верховною Радою України, для виконання функції парламентського контролю, створюються спеціальні органи. До них належать Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Рахункова палата. Ці органи функціонально та організаційно пов'язані із українським парламентом.

З метою здійснення Парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні заснований і функціонує інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України (ст. 85 Конституції України).

Правовий статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, його функції і повноваження, порядок їх здійснення регламентуються Конституцією України (ст. ст. 85, 101) та Законом України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Свої повноваження український омбудсман виконує на постійній основі. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні

Уповноважений Верховної Ради з прав людини щорічно (до 20 березня поточного року) подає доповіді до Верховної Ради України.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата, яка підзвітна парламенту та регулярно його інформує про результати своєї роботи.

Відповідно до ст. 85 Конституції України, Голова та інші члени Рахункової палати призначаються і звільняються з посад Верховною Радою.

Рахункова палата є державним колегіальним органом та юридичною особою,має печатку із своїм найменуванням і зображенням Державного Герба України та розташовується в місті Києві.

Правові основи діяльності Рахункової палати, її організацію, повноваження та порядок діяльності визначаються Конституцією України (ст. ст. 85, 98) та Законом України від 2 липня 2015 р. «Про Рахункову палату».

9.8. Конституційний статус народного депутата України та юридичні гарантії його діяльності. Природа депутатського мандата. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України. Права народного депутата України.

Конституційний статус народного депутата України і порядок здійснення ним своїх депутатських функцій і повноважень визначається насамперед Конституцією, Законом від 17 листопада 1992 р. «Про статус народного депутата України» (зі змінами та доповненнями), Законом від 10 лютого 2010 р. «Про Регламент Верховної Ради України» (зі змінами та доповненнями) та іншими актами чинного законодавства.

Правовий статус народного депутата України – це його місце і роль у системі правовідносин як представника українського народу в парламенті, визначені і гарантовані Конституцією і законами України.

Народний депутат України – це обраний представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг 21 року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх 5 років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ст. 76 Конституції України).

Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу: «Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників».

Народний депутат не може брати участі у засіданнях Верховної Ради України та її органів, а також здійснювати інші депутатські повноваження до того часу, поки він не скріпить присягу особистим підписом під її текстом. Відмова скласти та підписати присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Народний депутат не має права:

1) бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади;

2) мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі;

3) обіймати посаду міського, сільського, селищного голови;

4) займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час;

5) залучатись як експерт органами у кримінальному провадженні, а також займатися адвокатською діяльністю;

6) входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку.

Народний депутат, призначений (обраний) на посаду, що є несумісною з депутатським мандатом, і повноваження якого не припинено в установленому законом порядку, допускається до виконання обов'язків за такою посадою не раніше дня подання ним до Верховної Ради України заяви про складення повноважень народного депутата України.

Повноваження народного депутата припиняються достроково у разі:1) особистої заяви про складення депутатських повноважень;2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;5) смерті;6) порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата (окрім порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності) приймається у десятиденний строк за поданням комітету, до компетенції якого входять питання депутатської етики, більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі ж невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата припиняються достроково на підставі закону за рішенням суду.

Комітет, до компетенції якого входять питання депутатської етики, розглядає відповідні матеріали і подає висновок Голові Верховної Ради України, який у десятиденний строк звертається до суду або повертає матеріали комітету з обґрунтуванням відмови у зверненні до суду. За дорученням Голови Верховної Ради України до суду з питання дострокового припинення повноважень народного депутата також може звернутися Перший заступник чи заступник Голови Верховної Ради України.

Комітет, до компетенції якого входять питання депутатської етики, у разі повернення Головою Верховної Ради України матеріалів з обґрунтуванням відмови у зверненні до суду розглядає їх і у випадку незгоди з ними вносить пропозицію про розгляд цього питання на засіданні Верховної Ради України.

За рішенням Верховної Ради України Голова Верховної Ради України зобов'язаний звернутися до суду для вирішення питання про дострокове припинення повноважень такого народного депутата. Верховна Рада України своїм рішенням також може зобов'язати звернутися до суду з питання про дострокове припинення повноважень народного депутата Першого заступника чи заступника Голови Верховної Ради України.

У разі дострокового припинення повноважень Верховної Ради України відповідно до Конституції України повноваження народних депутатів припиняються з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Основні права народного депутата України: 1) право ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано; 2) право обирати і бути обраним до органів Верховної Ради України та право пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами; 3) право виступати із законодавчою ініціативою у Верховній Раді України; 4) право висловлювати думку щодо кандидатів, які обираються чи призначаються на посади, звільняються з посад Верховною Радою України, а також щодо яких Верховна Рада України надає згоду на призначення і звільнення з посад; 5) право звертатися із депутатськими запитами, вимагати відповіді на них; 6) брати участь у дебатах, ставити запитання доповідачам, головуючому на засіданні тощо.

Законодавство закріплює ряд гарантій депутатської діяльності, які покликані забезпечити створення сприятливих умов для здійснення їх повноважень. Однією з таких гарантій є положення ст. 80 Конституції України про те, що народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

До інших гарантій діяльності народних депутатів доцільно віднести: 1) непорушність повноважень народного депутата України; 2) забезпечення народному депутату України умов для виконання депутатських повноважень; 3) звільнення народного депутата України від призову на військову службу або збори; 4) забезпечення народному депутату України умов для підвищення професійного рівня; 5) фінансування видатків, пов'язаних з депутатською

діяльністю; 6) фінансове, медичне та соціально-побутове забезпечення народного депутата України; 7) можливість мати до 31 помічника-консультанта; 8) забезпечення народних депутатів України жилими приміщеннями.

10. Конституційний статус Президента України.

10.1. Президент України як глава держави. Роль та місце Президента України в системі органів державної влади.

Відповідно до ст. 102 Основного Закону Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Правовий та реальний статус президента, його роль у процесі здійснення державної влади залежить від ряду певних чинників, а саме: виду республіканської форми правління, характеру політичного режиму, що існує в державі, від низки інших обставин, у тому числі від конституційних традицій, які склалися в конкретній країні. Враховуючи те, що Україна є різновидом змішаної республіки, Президент у такій республіці займає особливе місце, яке суттєво відрізняється від інших видів республіканського правління. Зокрема, Президент «не вписується» у дві полярні системи парламентської та президентської республік і «виходить» за межі традиційної концепції поділу державної влади. Влада Президента виокремлюється не тільки за функціональною ознакою, як три класичні влади – законодавча, виконавча та судова, але й за своїм ціннісним призначенням, що полягає в забезпеченні єдності державної влади, узгодженості здійснення функцій держави органами всіх «гілок» влади, використовуючи для цього повноваження, якими Президент України наділений у законодавчій, виконавчій та судовій сферах.

Як лава держави Президент виступає як у вирішенні внутрішніх проблем країни, так від її імені й у міжнародних відносинах. Він не потребує якогось додаткового засвідчення своїх повноважень, які випливають з його статусу як глави суверенної держави.

10.2. Представницький мандат Президента України. Порядок обрання та вимоги до кандидата на пост Президента України. Порядок вступу на пост Президента України. Недоторканність Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Процедура усунення Президента України з поста у порядку імпічменту.

Набуття мандата довіри безпосередньо від народу посилює легітимність президентської влади, підносячи її на один рівень з легітимністю влади парламенту, зміцнює позиції глави держави у відносинах з іншими вищими органами державної влади. Водночас всенародні вибори Президента України мають бути гарантією його незалежності, неупередженості й авторитетності у відносинах з іншими органами публічної влади.

Пряме виборче право на виборах Президента України означає, що глава держави обирається безпосередньо виборцями, без будь-яких проміжних інституцій, тобто має прямий мандат, який він отримує від виборців. Такий

спосіб обрання глави держави виключає викривлення істинної волі виборчого корпусу і водночас зміцнює зв'язок обраної особи з електоратом.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Відповідно до ст. 103 Конституції України Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Таким чином, вибори Президента України – це передбачена Конституцією та законами України форма безпосереднього волевиявлення Українського народу щодо заміщення поста Президента України шляхом загального, вільного, рівного, прямого і таємного голосування виборців.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років (віковий ценз), має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років (ценз осілості) та володіє державною мовою.

З метою недопущення авторитаризму та зловживання владою ч. 3 ст. 103 Конституції України встановлює, що одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Ключовим у даному конституційному положенні є поняття «два строки підряд». Відповідно, Конституція України не забороняє одній особі навіть після двох строків перебування на посаді Президента через деякий проміжок часу знову обійняти цю посаду.

В законодавстві визначено строки і порядок вступу на пост новообраного Президента України. Відповідно до ст. 104 Конституції, вступ новообраного Президента має відбутися у тридцяти денний термін після офіційного оголошення результатів виборів. Вступ на пост Президента України відбувається з моменту складення присяги народові (ст. 104 Конституції). Це здійснюється на урочистому засіданні Верховної Ради України. Новообраного Президента приводить до присяги Голова Конституційного Суду України.

Юридичне значення присяги полягає по-перше, в тому, що з моменту її складення новообраний Президент приступає до виконання своїх повноважень саме як глава держави. По-друге, значення присяги полягає в тому, що вона є беззаперечним свідченням того, що повноваження попереднього Президента припиняються. Цей висновок випливає, зокрема, із змісту ст. 108 Конституції, згідно із якою президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Відповідно до ст. 105. Конституції України Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. З цього приводу Конституційний Суд України (Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 р.) зазначив, що під поняттями «право недоторканності людини» та «право недоторканності Президента України» розуміються різні конституційні інститути. Суттєві властивості цього права Президента України

надають йому ознак посадово-функціонального імунітету, що зумовлено публічно-правовим статусом Президента України, встановленим виключно Конституцією України.

Право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Корегування змісту цього права неможливе без внесення відповідних змін до Конституції України.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження Президента України припиняються достроково у разі: 1) відставки; 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Стаття 111 Конституції України регламентує усунення Президента України з поста в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

10.3. Повноваження Президента України. Акти Президента України. Контрасигнація актів Президента України.

Відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає позачергові

вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією; припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією; вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України; призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; очолює Раду національної безпеки і оборони України;призначає на посади третину складу Конституційного Суду України; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; підписує закони, прийняті Верховною Радою України тощо.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Контрасигнація – попереднє скріплення акту глави держави підписами прем'єр-міністра й міністра, відповідального за цей акт та його виконання, внаслідок чого вони беруть на себе юридичну й політичну відповідальність за акт глави держави.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 статті 106 Конституції України, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

10.4. Конституційний статус Ради національної безпеки та оборони України. Роль Ради національної безпеки та оборони України у забезпеченні захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Відповідно до статті 107 Конституції України Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються Законом України від 5 березня 1998 р. «Про Раду національної безпеки і оборони України».

11. Виконавча влада в Україні: конституційна характеристика.

11.1. Місце виконавчої влади в механізмі державної влади. Система органів виконавчої влади в Україні.

Виконавча влада – це представлена державними виконавчими органами, самостійна та незалежна гілка влади у системі розподілу влад, що за своїми функціями відмінна від законодавчої та судової влади та існує для виконання законів та здійснення поточного (оперативного) управління суспільними справами.

Ознаками виконавчої влади є: представлена державними виконавчими органами; є самостійною та незалежною в системі розподілу влад; за своїми функціями відмінна від законодавчої та судової; існує для виконання законів та здійснення поточного управління суспільними справами.

За сутністю та змістом органи виконавчої влади України відрізняються від інших органів державної влади, передусім законодавчих і судових, саме своїм призначенням, змістом, суб'єктами, формами, способами і засобами здійснення своєї діяльності. За своєю сутністю це насамперед правозастосовні органи.

Основними напрямками діяльності органів державної виконавчої влади в Україні є реалізація двох основних функцій: виконавчої, розпорядчої. Виконавча функція характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи та інші акти законодавчої влади. Розпорядча функція характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.

Конституція України істотно підвищила роль і місце виконавчої влади в системі органів державної влади. У ст. 6 Конституції України проголошується, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Це означає, що виконавчій владі надається пріоритет у сфері управління економікою усієї країни, реалізації єдиної соціально-економічної політики держави. Отже, виконавча влада відрізняється від інших гілок влади насамперед предметом і сферою діяльності. Важливо підкреслити, що Основний Закон створює реальні передумови для того, щоб виконавча влада стала насправді здатною здійснити намічені нею економічні програми й нести всю повноту відповідальності за свої рішення та дії.

Система органів виконавчої влади в Україні включає в себе: 1) Кабінету Міністрів України – найвищий орган виконавчої влади;2) центральні органи виконавчої влади - міністерства та інші центральних органів виконавчої влади (служби, агентства, інспекції), центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет України, Фонд державного

майна, Державний комітет з телебачення та радіомовлення тощо); 3) місцеві органи виконавчої влади – місцеві державні адміністрації.

11.2. Порядок формування і склад Кабінету Міністрів України. Демократична підзвітність і підконтрольність Кабінету Міністрів України. Солідарна відповідальність уряду та відповідальність міністрів.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України. Посадовий склад (кількість та перелік посад) новосформованого Кабінету Міністрів України визначається Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України одночасно з призначенням персонального складу Кабінету Міністрів України.

Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. Не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання.

Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Подання про призначення Верховною Радою України на посаду Прем'єр-міністра України Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після надходження такої пропозиції.

Члени Кабінету Міністрів України, крім Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України і Міністра закордонних справ України, призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністр оборони України і Міністр закордонних справ України призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України.

Постанова Верховної Ради України в частині призначення члена Кабінету Міністрів України набирає чинності з моменту складення ним присяги.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність

Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості.

Члени Кабінету Міністрів України несуть солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України як колегіального органу виконавчої влади. Члени Кабінету Міністрів України особисто несуть відповідальність за стан справ у доручених їм сферах державного управління. Члени Кабінету Міністрів України за вчинення правопорушень, а також за порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» несуть відповідальність відповідно до закону.

11.3. Предмет відання та повноваження Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України.

Конституція України (ст. 116) встановлює Кабінет Міністрів України: 1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; 2) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 3) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; 4) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 5) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; 6) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; 7) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; 8) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; 9) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; 10) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; 11) утворює, реорганізовує та ліквідовує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; 12) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України тощо.

На виконання вказаних конституційних положень Кабінет Міністрів України:

1) у сфері економіки, фінансів, трудових відносин, зайнятості населення, трудової міграції, оплати та охорони праці:забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання;забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності тощо;

2) у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій:забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян;забезпечує підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій;забезпечує розроблення та виконання державних програм соціальної допомоги, вживає заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази закладів соціального захисту осіб з інвалідністю, пенсіонерів та інших непрацездатних і малозабезпечених верств населення тощо;

3) у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина:забезпечує проведення державної правової політики;здійснює контроль за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади;вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції тощо;

4) у сфері зовнішньої політики:забезпечує у межах своїх повноважень зовнішньополітичну діяльність України, розробляє та затверджує державні програми в цій сфері;забезпечує відповідно до закону про міжнародні договори вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України тощо;

5) у сфері національної безпеки та обороноздатності:здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України;здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань тощо;

6) у сфері вдосконалення державного управління та державної служби:здійснює заходи щодо кадрового забезпечення органів виконавчої влади;розробляє і здійснює заходи, спрямовані на вдосконалення системи органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності їх діяльності та оптимізації витрат, пов'язаних з утриманням апарату управління тощо.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

12. Судова влада в Україні.

12.1. Конституційні засади правосуддя.

Формування системи судових органів – це важливе питання, яке визначає демократичний поступ України та виступає необхідною передумовою співпраці зі світовим та, зокрема європейським співтовариством. Відтак, йдеться про дотримання Україною основоположних вимог щодо судової системи, які передбачають забезпечення незалежності суддів, зрозумілої та чіткої системи заміщення суддівських посад, створення оптимальної структури судоустрою, яка забезпечить потреби судової влади, доступності правосуддя, чіткості процесуального порядку розгляду справ на основі принципів верховенства права і законності та деяких інших.

Конституція України визначає базові положення судової системи, закріплює конституційні засади подальшого розвитку судів та законодавства про організацію і діяльність системи судів при здійсненні правосуддя. Так, організація правосуддя в Україні базується на засадах закріплених у Конституції України, більшість з них сконцентрована в розділі VIII Конституції України, який носить назву «Правосуддя». Зокрема, ст.ст. 124-125 Конституції України регламентують наступні конституційні засади правосуддя:

- делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються;
- юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи;
- законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;
- народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних;
- створення надзвичайних та особливих судів не допускається;
- Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.
- судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом;
- створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

12.2. Система судів. Засади спеціалізації у системі судів.

Конституція України визначає загальні засади щодо формування системи судових органів. До таких варто віднести:

- суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя;

- Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України;

- відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди;

- з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Крім того, суди України утворюють єдину систему.

Систему судоустрою складають:

1) місцеві суди;

2) апеляційні суди;

3) Верховний Суд.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Вищими спеціалізованими судами є Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом.

12.3. Конституційний статус судді. Гарантії незалежності суддів. Підстави та порядок припинення повноважень суддів і звільнення суддів.

Конституція України визначає загальні засади конституційного статусу суддів в Україні, серед яких:

1) незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України;

2) вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється;

3) без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;

4) суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку;

5) суддя обіймає посаду безстроково (ст. 126 Конституції України).

На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п’яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п’ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді. Для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Президент України видає указ про призначення судді не пізніше тридцяти днів із дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя.

При цьому, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року гарантіями незалежності судді є:

1) особливий порядок його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;

2) недоторканність та імунітет судді;

3) незмінюваність судді;

4) порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, таємниця ухвалення судового рішення;

5) заборона втручання у здійснення правосуддя;

6) відповідальність за неповагу до суду чи судді;

7) окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлений законом;

8) належне матеріальне та соціальне забезпеченням судді;

9) функціонування органів суддівського врядування та самоврядування;

10) визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім’ї, майна, а також інші засоби їх правового захисту;

11) право судді на відставку.

Законодавство України розрізняє поняття припинення повноважень судді та звільнення його з посади. Зокрема, підставами для звільнення судді є:

1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров’я;

2) порушення суддею вимог щодо несумісності;

3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов’язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді;

4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;

5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду;

6) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

При цьому, повноваження судді припиняються у разі досягнення суддею шістдесяти п'яти років;припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави;набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;смерті судді;набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Загальний порядок припинення повноважень суддів та звільнення їх з посад визначений Конституцією України та відповідним законодавством і належить головним чином до сфери компетенції Вищої ради правосуддя.

12.4. Конституційний статус Вищої ради правосуддя. Органи суддівського самоврядування.

Відповідно до Конституції в Україні утворена та діє Вища рада правосуддя, яка:

1) вносить подання про призначення судді на посаду;

2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;

3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;

4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;

6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;

8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;

9) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох - обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох - призначає Президент України, двох - обирає Верховна Рада України, двох - обирає з'їзд адвокатів України, двох - обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох - обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою.

Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки. Одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль.

Член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім

посади Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої. При цьому, член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії та відповідати критерію політичної нейтральності.

Вища рада правосуддя набуває повноважень за умови обрання (призначення) щонайменше п'ятнадцяти її членів, серед яких більшість становлять судді.

Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів. Суддівське самоврядування в Україні здійснюється через: 1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду; 2) Раду суддів України; 3) з'їзд суддів України.

Збори суддів - зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Збори суддів скликаються головою відповідного суду за власною ініціативою або на вимогу не менше третини загальної кількості суддів цього суду. Збори суддів скликаються у разі необхідності, але не рідше одного разу на три місяці.

Найвищим органом суддівського самоврядування є з'їзд суддів України. Черговий з'їзд суддів України скликається Радою суддів України один раз на два роки. Позачерговий з'їзд суддів України може бути скликаний за рішенням Ради суддів України. З'їзд суддів України є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин загальної кількості обраних делегатів. З'їзд суддів України відкриває голова Ради суддів України, а в разі його відсутності - найстарший за віком член Ради суддів України.

У період між з'їздами суддів України вищим органом суддівського самоврядування є Рада суддів України. Раду суддів України обирає з'їзд суддів України. До складу Ради суддів України входять: 1) одинадцять суддів від місцевих загальних судів; 2) чотири судді від місцевих адміністративних судів; 3) чотири судді від місцевих господарських судів; 4) чотири судді від апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення; 5) два судді від апеляційних адміністративних судів; 6) два судді від апеляційних господарських судів; 7) по одному судді від вищих спеціалізованих судів; 8) чотири судді Верховного Суду.

12.5. Конституційний статус прокуратури. Роль адвокатури в системі юридичного захисту прав людини.

За своїм конституційно-правовим статусом прокуратура в Україні не належить до жодної з гілок влади, а тому посідає особливе місце в державному

механізмі України як орган державної влади, який виконує тільки їй притаманні функції та повноваження, покладені на нього Конституцією і законами України. Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, що визначений відповідним законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Зокрема, прокуратура здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом. Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України.

Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль.

Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

Систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

13. Правовий захист конституції.

13.1. Правовий захист Конституції: особливості української моделі.

З появою і прийняттям Конституції виникає потреба забезпечення її статусу Основного закону, як закону, що має вищу юридичну силу та закону з підвищеним ступенем стабільності. Проте, оскільки порушення специфічного статусу конституції може призвести до руйнування правової системи, а також спричинити кризу політичної системи держави, це привело до ідеї створення у державі системи заходів правового характеру, змісту, спрямованих на збереження непорушності та припинення порушень Основного закону.

У цілому метою охорони конституції є забезпечення її верховенства і стабільності, дотримання принципу розподілу влад та захист передбачених конституцією прав людини. Завданням у захисті охорони Конституції здійснюються у таких напрямах:

- правова охорона конституції як основного закону, наділеного найвищою юридичною силою;
- правова охорона діючого порядку організації і здійснення державної влади;
- правова охорона взаємовідносини між державою та особою.

Дану категорію треба розглядати у широкому (загальносоціальному) та вузькому (спеціально-юридичному) розумінні. У широкому розумінні правова охорона Конституції – це сукупність політичних, економічних, юридичних, соціальних, освітньо-виховних заходів у справі забезпечення дії конституції та запобіганню її порушень.

У вузькому розумінні правова охорона конституції розглядається як сукупність засобів, гарантій щодо забезпечення юридичної дії конституції.

Щодо визначеності елементів системи правової охорони конституції, в міркуваннях вчених досягнуто єдину думку про те, що елементами системи правової охорони конституції є конституційний контроль та особливий порядок внесення змін і доповнень до Конституції (О.О.Бєлкін, В.В.Лазарєв, В.Ф.Мелащенко, Ж.І.Овсепян, Ю.А.Юдін).

Крім того, правову охорону конституції здійснюють:

1) Вищі органи державної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Так, згідно з Конституцією України Президент України є гарантом додержання Конституції України (ч. 2 ст. 102), Верховна Рада України усуває Президента України з поста у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (п. 10 ч. 1 ст. 85) та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 ч. 1 ст. 85), Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Конституції та законів України (п. 1 ст. 116) тощо.

2) Правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

3) Орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України), який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України. Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

4) Збройні Сили України, на які, у відповідності з ч. 2 ст. 17 Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості.

5) Громадяни України. Активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Так, ст. 55 Конституції України встановлює, що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій

чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

13.2. Поняття, види та моделі конституційного контролю.

Охорона конституції в найширшому сенсі передбачає сукупність різноманітних заходів щодо забезпечення дії конституції. Це економічні, політичні, юридичні, освітні, виховні та інші заходи. Охорона конституції не відбувається сама собою. Вона вимагає серйозної організаційної роботи як по формуванню певного світогляду, загальнокультурної, політичної, правової свідомості, так і по створенню реальних норм інститутів, матеріальних ресурсів, які забезпечують всебічну дію основного закону. У здійсненні охорони конституції беруть участь не тільки держава, її органи та посадові особи, а й всі інші суб'єкти конституційних відносин.

Головними формами правової охорони конституції виступають конституційний контроль і конституційний нагляд. Основна відмінність між ними полягає в заходах впливу при порушенні конституції, які можуть бути застосовані відповідними органами. Контроль передбачає можливість прийняття контролюючим органом обов'язкового постановлюючого рішення про застосування будь-яких несприятливих наслідків в разі виявлення порушення конституції: про припинення дії правового акта підконтрольного органу, відмову від посади президента або іншої посадової особи, ліквідацію політичної партії та ін. Конституційний контроль може здійснюватися як главою держави, парламентом, урядом, так і судовими органами. Нагляд же означає спостереження і допускає лише право наглядового органу звернути увагу піднаглядного органу на порушення закону, скасувати же відповідний акт може тільки сам піднаглядний або вищий до нього орган.

Конституційний контроль — це форма перевірки актів, дія органів публічної влади, а в ряді випадків об'єднань громадян, на предмет їх відповідності конституції.

Завдання конституційного контролю полягає у визначенні конституційності (тобто несуперечності конституції) або неконституційності актів і діянь органів публічної влади, припинення дії неконституційних актів.

Найчастіше конституційний контроль здійснюється судами, але в деяких країнах для його здійснення створюються квазісудові органи — конституційні ради, конституційні трибунали та ін. Судовий конституційний контроль буває двох видів:

1) конституційний контроль, здійснюваний судами загальної юрисдикції (американська модель);

2) конституційний контроль, здійснюваний спеціалізованими судами (європейська модель).

Особливості американської моделі полягають у тому, що всі конституційно-правові питання та суперечки розглядаються судами загальної

юрисдикції при здійсненні звичайного судочинства по конкретних справах — кримінальних, цивільних, адміністративних. Ця модель використовується не тільки в багатьох країнах американського континенту, а й у ряді європейських країн (Данія, Ірландія, Норвегія, Швеція).

Своєрідність європейської моделі полягає в тому, що для вирішення конституційно-правових питань та спорів створюється спеціальний орган - конституційний суд, що спеціалізується лише на здійсненні конституційного контролю і не виконує крім цього інших функцій. Конституційний суд має спеціальну конституційну юрисдикцію, що здійснюється за допомогою самостійного судочинства — конституційного судочинства.

Об’єкти конституційного контролю — це правові акти і дії, які можуть бути перевірені на предмет відповідності конституції. Об’єктами конституційного контролю спочатку були тільки закони, прийняті парламентом, але з часом коло об’єктів розширилось і не є однаковим для різних країн.

Конституційний контроль можна класифікувати за різними підставами.

За часом здійснення він може бути попереднім і наступним. При попередньому контролі перевірка на відповідність основному закону проводиться, як правило, після їх прийняття парламентом, але до промульгації і набрання цим актом чинності; наступний контроль означає перевірку конституційності набравших чинності, чинних нормативних актів.

За формою конституційний контроль може бути абстрактним і конкретним. Абстрактний контроль означає перевірку конституційності акта або його окремого положення поза зв’язком з будь-яким конкретним ділом, по самому факту невідповідності норми, тобто він абстрагується від таких справ. Абстрактний контроль може бути попереднім і наступним. Конкретний контроль означає перевірку конституційності акта або його окремого положення у зв’язку з конкретною справою, що розглядається судом або іншим органом, в якому цей акт або правова норма застосовується і виникло питання про його конституційність. Конкретний контроль є завжди наступним.

Залежно від змісту конституційний контроль може бути матеріальним і формальним. При матеріальному контролі проводиться перевірка актів (дій). При формальному контролі перевірці піддається правомочність органу видати оскаржений акт (вчинити певну дію), дотримуватися процедури (порядку) його прийняття (вчинення дії), опублікування і введення в дію, форми акта.

За обов’язковістю проведення контроль може бути як обов’язковим, так і факультативним. Обов’язковий конституційний контроль передбачає перевірку відповідності правових норм основного закону країни в обов’язковому порядку. Акт не може вступити в силу, якщо про його відповідність основному закону не висловився орган конституційного контролю. Факультативний же конституційний контроль полягає в перевірці відповідності правових актів, що здійснюється на запит будь-якого встановленого конституцією або законом суб’єкта.

За правовими наслідками конституційний контроль може бути консультативним і постановлюючим. При консультативному контролі рішення компетентного органу про неконституційність акта містить рекомендацію органу, який видав цей акт, розглянути питання про його скасування. При постановлюючому контролі рішення компетентного органу є обов'язковим до виконання. В результаті такого рішення розглянутий акт оголошується відповідним або таким, що суперечить конституції, і в останньому випадку стає недійсним.

13.3. Предмет відання та повноваження Конституційного Суду України. Самообмеження юрисдикції Конституційного Суду України та доктрина політичного питання.

Конституційний Суд забезпечує верховенство Конституції України через здійснення визначених Основним Законом України компетенційних повноважень, до яких тепер належать:

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- офіційне тлумачення Конституції України;
- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;
- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;
- надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;
- вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Самообмеження Конституційного Суду України у здійсненні функції охорони Конституції України передбачає, що обов'язковість рішень Конституційного Суду України, зокрема, у справах щодо офіційного тлумачення, стосується й самого органу конституційної юрисдикції. Рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними й не підлягають оскарженню, рівною мірою є обов'язковими до виконання, невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно із законом. За будь-яких умов ні Конституція України, ні Закон України «Про Конституційний Суд України» ніяких застережень стосовно їх обов'язковості не містять.

Звідси, одним із важливих засобів попередження можливості залучення Конституційного Суду України у сферу політики в якості її активного учасника, а відтак, можливості домінування Суду над будь-якою гілкою влади є відсутність у органу конституційної юрисдикції права самостійно ініціювати прийняття рішення чи висновку. Конституційний Суд України вчиняє відповідні дії тільки за запитом визначеного законодавством переліку суб'єктів. Та обставина, що Конституційний Суд України не може розглядати будь-яке питання за власною ініціативою, попереджує для нього можливість зайняти активну позицію в політичному процесі, вирішувати із власної ініціативи актуальні питання, які виникають у суспільстві і країні. Орган конституційної юрисдикції не наділений і правом законодавчої ініціативи, а тому не може виступати суб'єктом законодавчого процесу. Відсутність у Суду зазначеної можливості слід розглядати як ще один законодавчий чинник, що перешкоджає органу конституційної юрисдикції вийти за його функціональні межі і стати «позитивним» законодавцем.

Тільки деполітизована конституційна юрисдикція може забезпечити утвердження верховенство права. Таким чином, Конституційний Суд України, керуючись суто правовими критеріями, зобов'язаний визначити: де закінчується право та закон і починається політика. Лише в такому випадку Конституційний Суд України зможе належним чином забезпечувати стабільність функціонування державного механізму і баланс влад.

Досягнення відстороненості Конституційного Суду України від сфери політики, без перебільшення, є вкрай важким завданням, зважаючи хоча б на зміст його компетенції. Головним об'єктом діяльності Конституційного Суду України є Основний Закон держави, а завданням – гарантування його верховенства. Сама ж конституція значною мірою складається з норм, які безпосередньо регулюють державно-політичні відносини владарювання. Учасниками відповідних відносин є вищі органи державної влади України і саме вони є найбільш активними суб'єктами політичних дій.

13.4. Склад і порядок формування Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.

Суд складається із 18 суддів, які призначаються на дев'ять років без права бути призначеним повторно Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України (по шість суддів). Суд є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів, які набули повноважень у визначеному законом порядку.

Зважаючи на особливе функціональне призначення Суду у системі органів державної влади, до кандидатів на посади суддів встановлені особливі вимоги. Так, суддею Суду може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності. Суддя Суду має відповідати критерію політичної нейтральності і, відповідно, не може належати до політичних партій чи професійних спілок, публічно виявляти прихильність до них, брати участь у будь-якій політичній діяльності.

Суд очолює та організовує його діяльність Голова Суду, який обирається зі складу суддів Суду на спеціальному пленарному засіданні Суду лише на один трирічний строк таємним голосуванням. Для обрання Голови Суду на спеціальному пленарному засіданні Суду створюється комісія з числа суддів Суду. Головою Суду вважається обраний кандидат, за якого проголосувала більшість суддів Суду від конституційного складу Суду.

Голова Суду має заступника, який виконує за його дорученням окремі повноваження. Заступника Голови Суду обирають на спеціальному пленарному засіданні Суду за пропозицією Голови Суду лише на один трирічний строк таємним голосуванням. За відсутності Голови Суду його обов'язки виконує заступник Голови Суду, а за відсутності обох - старший за віком Суддя.

До організаційної структури Суду у статусі його органів також входять Велика палата, два сенати та шість колегій. Важливо вказати, що вказані органи у межах визначених законом повноважень щодо конституційного провадження діють як Суд.

Велика палата - орган Суду у складі всіх суддів Суду, який здійснює конституційно визначені компетенційні повноваження Суду, в тому числі розглядає питання відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати у випадках, визначених Законом. До повноважень Великої палати також належить вирішення процедурних питань, що виникають під час конституційного провадження згідно із Законом.

Сенат - орган Суду, що, як правило, діє у складі дев'яти суддів Суду і розглядає питання щодо відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені законом.

Персональний склад сенатів формується на спеціальному пленарному засіданні Суду шляхом жеребкування і затверджується постановою Суду.

Стосовно Голови Суду та заступника Голови Суду жеребкування не проводиться.

Колегія - орган Суду у складі трьох суддів Суду, до повноважень якого належить вирішення питань щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, конституційною скаргою.

У складі Суду також діють постійні комісії - допоміжні органи, що створюються з числа суддів Суду для вирішення питань організації його внутрішньої діяльності.

13.5. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду.

Суд як юрисдикційний судовий орган здійснює компетенційні повноваження виключно за зверненням визначених Конституцією та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017р. № 2136-VIII суб'єктів, які можуть класифіковані залежно від предмета і форми звернення.

Так, письмове клопотання щодо визнання акта (його окремих положень) неконституційним або офіційного тлумачення Конституції України є конституційним поданням і має відповідати вимогам, встановленим статтею 51 Закону України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України». Суб'єктами права на звернення до Суду із конституційним поданням є виключно Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Письмове клопотання про надання висновку щодо інших компетенційних повноважень Суду є конституційним зверненням і має відповідати вимогам, встановленим статтею 53 Закону України від 13 липня 2017 р. № 2136 «Про Конституційний Суд України». Суб'єктами права на конституційне звернення є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України або щонайменше сорок п'ять народних депутатів України.

Письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі є конституційною скаргою, що має відповідати вимогам, встановленим статтею 55 Закону України від 13 липня 2017 р. № 2136 «Про Конституційний Суд України». Суб'єктом права на конституційну скаргу є фізична особа або юридична особа приватного права, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

Конституційна скарга – це інструмент індивідуального звернення до конституційного суду за захистом порушеного права. Йдеться насамперед про змогу подавати скарги безпосередньо фізичним особам. Нині в більшості країн

спостерігаємо не тільки тенденцію до поширення інституту конституційної скарги, але й розширення переліку суб'єктів, що можуть нею скористатися.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права.

Конституційну скаргу фізична особа підписує особисто.

Конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа, повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.

Питання щодо відкриття конституційного провадження у справі вирішуються на засіданнях Колегій, Сенатів, Великої палати (стаття 61). Відповідну ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою» постановляє у послідовності провадження:

1. Колегія;
2. Сенат - у разі незгоди з ухвалою Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі, постановленою неодностайно.

Важливо врахувати, що повноваження щодо вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою» відповідно до статті 37 Закону України «Про Конституційний Суд України» належить Колегії Конституційного Суду України (вона має правосуб'єктність Суду).

Якщо Колегія постановила ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою», секретар Колегії вносить пропозицію головуючому відповідного Сенату скликати його засідання для розгляду питань, пов'язаних із конституційним провадженням.

Ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі Колегія постановляє не пізніше одного місяця з дня визначення судді-доповідача. Зазначений строк може бути подовжено на засіданні Великої палати за клопотанням судді-доповідача чи головуючого в Сенаті.

При цьому суб'єкт права звернення до Суду має бути повідомлений про відкриття конституційного провадження у справі в десятиденний строк з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі. Однак, якщо Колегія неодностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою», секретар Колегії передає «конституційну скаргу» на розгляд Сенату для вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі.

У випадку, коли Колегія одностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою», тоді ухвала є остаточною (Колегія застосовує конституційну юрисдикцію як Суд).

Велика палата на пленарних засіданнях розглядає справи, провадження в яких відкрито за «конституційною скаргою», але Сенат відмовився від розгляду справи і передав для розгляду Великій палаті.

У разі постановлення на засіданні Колегії, Сенату ухвали про відкриття конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою» голова Суду чи заступник голови Суду вносить цю справу на розгляд пленарного засідання відповідного Сенату.

Постановлена Сенатом ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за «конституційною скаргою» є остаточною. Рішення Суду у справі за «конституційною скаргою» є ухваленим, якщо за це проголосували щонайменше дві третини суддів Конституційного Суду, які розглядають справу в Сенаті. Суб'єкти права на внесення «конституційної скарги» до Суду мають право брати участь на всіх стадіях її розгляду за відповідними запрошеннями Суду.

Результатом розгляду справ за «конституційними скаргами» є рішення, яке ухвалює Сенат або Велика палата, у разі відмови Сенату в розгляді справи за «конституційною скаргою», яка передається на розгляд Великої палати. Якщо Суд, розглядаючи справу за «конституційною скаргою», визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення (стаття 89).

13.6. Поняття й характеристика стадій конституційного судочинства. Учасники конституційного провадження.

Конституційне судочинство – це діяльність органу конституційної юрисдикції у межах його повноважень, що складається з визначених Законом стадій і спрямована на здійснення контролю за відповідністю законів та інших правових актів Конституції України, а також на офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Учасниками конституційного провадження є суб'єкти права на конституційне подання і конституційне звернення, їхні представники, а також залучені Конституційним Судом України до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти та перекладачі.

Учасники конституційного провадження відіграють ключову роль у ньому. Без них не може розпочатися саме провадження, адже Конституційний Суд України не наділений правом з власної ініціативи відкривати провадження в справах.

Учасники конституційного провадження мають рівні процесуальні права і обов'язки. Вони мають право знайомитись з матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються; задавати з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання, а також користуватись іншими правами, передбаченими Законом України «Про Конституційний Суд України» та

Регламентом. Учасники конституційного провадження можуть подавати письмові пояснення, які приєднуються до матеріалів справи, знайомитись з поясненнями інших учасників провадження.

13.7. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України. Види, порядок ухвалення та виконання актів Конституційного Суду України. Особливості юридичної сили рішень Конституційного Суду України з конституційних скарг.

Здійснюючи надані Конституцією та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136 компетенційні та самоорганізаційні повноваження, орган конституційної юрисдикції приймає процесуальні та непроцесуальні акти.

До непроцесуальних актів Суду, які не пов'язані із конституційним провадженням, належать постанови з приводу організаційних, фінансових, кадрових та інших питань внутрішньої діяльності. Непроцесуальні акти Суду є правовою формою здійснення ним своїх самоорганізаційних повноважень.

Процесуальні акти Суду, до яких належать рішення, висновки, ухвали та забезпечувальні накази, являють собою акти органу конституційної юрисдикції, пов'язані із конституційним провадженням у відповідних справах конституційної юрисдикції. Процесуальні акти є, відповідно, правовою формою здійснення Судом своїх компетенційних повноважень.

Так, для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті, закриттям провадження у справі, іншими процесуальними діями, клопотаннями, процедурою розгляду справ конституційної юрисдикції, відповідні органи Суду постановляють ухвали.

У виняткових випадках, з метою запобігання незворотним наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення, Велика палата може при розгляді конституційної скарги з власної ініціативи вжити заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом. Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або ухвали про закриття конституційного провадження у справі.

Рішення Суду ухвалюються Великою палатою або Сенатом за результатами розгляду по суті справ конституційної юрисдикції. При цьому Сенат ухвалює рішення виключно за результатами розгляду справ за конституційними скаргами, тоді як Велика палата - за результатами розгляду справ щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати.

Висновки Суду надаються виключно Великою палатою за результатами розгляду по суті всіх інших справ конституційної юрисдикції.

Суд ухвалює рішення та надає висновки на закритій частині пленарного засідання Сенату, Великої палати поіменним голосуванням суддів Суду, які розглядали справу. Рішення у справі за конституційною скаргою є ухваленим, якщо за це проголосували щонайменше дві третини суддів Суду, які розглядали справу в Сенаті. Рішення є ухваленим Великою палатою, а його висновок - наданим, якщо за це проголосували щонайменше десять суддів Суду.

Рішення і висновки Суду підписують окремо судді Суду, які голосували на їх підтримку і які голосували проти. При цьому судді Суду не мають права утримуватися від голосування або підписання.

Суддя Суду, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження, може викласти окрему думку в письмовій формі, що додається до відповідного акта Суду та без зволікання оприлюднюється на офіційному веб-сайті Суду. Окрема думка може бути висловлена суддею Суду не тільки у разі, якщо він голосував проти того чи іншого акта, а і якщо він голосував «за», але залишився у меншості при голосуванні з будь-якого іншого питання чи мотивування прийнятої позиції.

Рішення та висновки Суду, що мають відповідати вимогам, визначеним статтями 89 та 90 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136, є остаточними і не можуть бути оскаржені. У рішенні, висновку Суд може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов’язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Суд також може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку. За невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом.

Рішення і висновки органу конституційної юрисдикції є актами застосування конституційних норм до нормативно-правових актів (їх окремих норм) або законопроектів, що засвідчують у такий спосіб відповідність останніх нормам Конституції України. Обов’язковість рішень та висновків Суду, за такого підходу, має таку саму природу, що й обов’язковість усіх інших правових актів ненормативного характеру.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ

1. Адміністративне право як галузь публічного права.

1.1. Предмет адміністративного права. Відмежування адміністративного права від інших галузей права.

Сукупність відносин, які регулюються адміністративним правом, охоплюються категоріями «публічна адміністрація», «публічне адміністрування».

Публічна адміністрація – це система організаційно-структурних утворень, які на законних підставах набули владних повноважень для їх реалізації в публічних інтересах (основні представники – органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування). Діяльність публічної адміністрації по реалізації владних повноважень з метою забезпечення публічного інтересу (права, свободи, законні інтереси фізичних та юридичних осіб).

Адміністративне право *– це галузь права, сукупність правових норм, за суспільні відносини в сфері публічного адміністрування.*

Розглянемо предмет та метод адміністративно-правового регулювання.

Предмет адміністративного права *охоплює коло однорідних суспільних відносин, а саме:*

а) публічного управління;

б) відносини адміністративних послуг;

в) відносини відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність;

г) відносини відповідальності суб’єктів суспільства (індивідуальних і колективних) за порушення встановленого публічною адміністрацією порядку і правил.

Найбільш тісно адміністративне право взаємодіє з конституційним правом. Адже сфера виконавчої влади є об’єктом дії обох галузей права. Розмежування цих галузей відбувається за методом правового регулювання. Конституційне право впливає на відносини, що перебувають у статичному стані, тобто конституційне право закріплює, фіксує різноманітні суспільні відносини, основні принципи організації та функціонування виконавчої влади. Натомість, адміністративне право регулює ті самі відносини, але в їх розвитку, в стані функціонування, прикладної реалізації, деталізує їх і конкретизує.

Адміністративне і цивільне право регулюють відносини майнового характеру, але адміністративне право забезпечує регулювання відносин в яких переважають інтереси публічного характеру (публічне право), а цивільне право – відносини, де переважають приватні інтереси (приватне право), захист яких здійснюється у позивному порядку. Крім того, (за методом правового регулювання) норми адміністративного права регулюють відносини, які

будуються на підпорядкованості однієї сторони другій, а норми цивільного права – ті відносини, в яких сторони рівноправні.

Адміністративне і трудове право зближує нерівноправність статусу їх суб'єктів, одна сторона наділена владно-організаційними повноваженнями щодо іншої (тобто методи регулювання відносин тотожні). За предметом регулювання: трудове право регулює відносини працівників як учасників трудового процесу; норми адміністративного права – регулюють управління трудовою діяльністю людей, організацію трудового процесу, державно-службові відносини.

Адміністративне право також пов'язане з фінансовим правом спільним методом регулювання відносин. Предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають у процесі акумуляції та розподілу державою грошових коштів, тобто власне саме фінансові відносини. Адміністративне право регулює управлінські відносини в галузі фінансів, організацію роботи фінансових органів.

1.2. Система адміністративного права (загальне і особливе адміністративне право; інститути адміністративного права).

Система адміністративного права *– це структурний взаємозв'язок галузі адміністративного права, що відображає послідовне розміщення її структурних елементів.*

Основними елементами системи адміністративного права є:

Норма адміністративного права – вид правової норми, що регулює суспільні відносини, що входять в предмет адміністративного права.

Інститут адміністративного права - сукупність норм адміністративного права, що регулює однорідні чи близькі суспільні відносини.

Підгалузь адміністративного права - сукупність інститутів і норм адміністративного права, пов'язаних спільною метою юридичного регулювання.

Структурно *система адміністративного права* складається із загального та особливого.

Загальне адміністративне право поєднує норми, що мають загальний характер (публічна адміністрація й адміністративне право (поняття публічної адміністрації; історія та поняття адміністративного права: його джерела; основні поняття АП (принцип верховенства права; адміністративний розсуд; суб'єктивне публічне право та адміністративно-правові відносини; інструменти публічного адміністрування; адміністративна процедура та адміністративне виконання; організація публічної адміністрації; право державної компенсації – судове та адміністративне оскарження).

Особливе адміністративне право охоплює діяльність публічної адміністрації в окремих сферах і галузях (економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичнній).

1.3. Джерела адміністративного права.

До джерел адміністративного права відносять:

1) національні (Конституція, інші закони України та підзаконні нормативно-правові акти);

2) міжнародні договори; акти органів міжнародних організацій;

3) неформалізовані джерела - загальні принципи права; звичаї та традиції; норми моралі; правова доктрина

4) судові рішення (судові прецеденти) (Конституційного суду України, Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини, інших судових установ).

1.4. Принципи адміністративного права.

Принципи адміністративного права - це керівні засади, які визначають зміст і спрямованість адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. В АП діють такі принципи: *Принцип верховенства права (*найвищою цінністю визнається людина, її права і свободи, усі інші цінності, зокрема держава і закон, є вторинними; публічна адміністрація визнає право як найвищу цінність, що забезпечує права і свободи приватних осіб та публічний інтерес суспільства; *Принципи належного врядування складається із принципів:* забезпечення участі в ухваленні рішень і належного реагування; відкритості і прозорості; доброчесності й етичної поведінки; ефективності, компетентності і спроможності; інноваційності та відкритості до змін; сталості та довгострокової орієнтованості; поваги до прав людини та культурної різноманітності; забезпечення соціальної згуртованості і підзвітності); *гуманізму, взаємної відповідальності людини та держави тощо*.

2. Суб’єкти адміністративного права.

2.1. Поняття та система суб’єктів публічного адміністрування.

Суб’єктами публічного адміністрування є – органи державної виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування (публічна адміністрація), а також суб’єкти делегованих повноважень, діяльність яких спрямована на забезпечення належного гарантування вказаними суб’єктами прав, свобод та законних інтересів, фізичних і юридичних осіб у публічній сфері.

До основних суб’єктів публічної адміністрації належать:

1. органи виконавчої влади
2. суб’єкти місцевого самоврядування
3. суб’єкти делегованих повноваження

Під системою державних органів розуміють апарат держави, що представлений упорядкованою, організованою, цілісною системою органів законодавчої, виконавчої та судової влади, які наділені відповідними владними повноваженнями, а їх діяльність спрямована на реалізацію державної влади на всій території та в усіх сферах суспільства.

2.2 Правовий статус і система органів виконавчої влади.

Систему органів виконавчої влади складають:

- вищий орган у системі органів виконавчої влади - Кабінет Міністрів України. Правовий статус Кабінету Міністрів України визначений в Конституції України та Законі України « Про Кабінет Міністрів України;

- центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ) – міністерства, інші центральні органи виконавчої влади (державні служби, агентства, інспекції, бюро, комісії), центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Центральні органи виконавчої влади діють на підставі положень, які затверджує Кабінет Міністрів України. Правовий статус ЦОВВ визначений в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади». Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади у своїй діяльності керуються Конституцією України, цим та іншими законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України.

- місцеві органи виконавчої влади - обласні (Київська і Севастопольська міські), районні державні адміністрації.

2.3. Правовий статус і види суб'єктів місцевого самоврядування.

Правовий статус суб'єктів місцевого самоврядування визначений у Конституції України, а також у ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997.

Місцеве самоврядування в Україні - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- старосту;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

2.4. Приватна особа як суб'єкт адміністративного права. Окремі суб'єктивні публічні права та їх реалізація (право на участь в ухваленні рішень, право на звернення, право на доступ до публічної інформації).

Приватна особа - це особа, що діє від себе особисто, неофіційно. Вагомим правом приватної особи є правоможності володіти, користуватися й

розпоряджатися своєю власністю - приватною - як формою привласнення, коли засоби виробництва й продукти праці належать окремим особам.

Право на звернення - приватні особи мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Право на доступ до публічної інформації:

- знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом;
- доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається;
- вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону;
- на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів;
- на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом.

Право на свободу об'єднань - означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

2.5. Особливості неурядової організації як суб'єкта адміністративного права. Засади правового статусу окремих видів неурядових організацій.

Неурядова організація - є легальним суб'єктом правовідносин створеним для діяльності, що керується окремо від держави.

Неурядовими організаціями в Україні називаються громадські організації, громадські об'єднання, благодійні організації (благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд), професійні спілки, їх об'єднання, об'єднання організацій роботодавців, відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, представництва, філії іноземних благодійних організацій, творчі спілки, їхні територіальні осередки.

Громадські утворення утворюються і діють на принципах добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів.

Адміністративно-правовий статус неурядових організацій – це сукупність прав, обов'язків, гарантій, обмежень та відповідальності, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, що виникають під час взаємодії неурядових

організацій із державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами.

Особливості неурядових організацій:1) НУО є суб'єктом правовідносин створеним окремо від держави; 2) політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань; 3) громадське об'єднання може здійснювати свою діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу; 4) право на свободу об'єднання за Конституцією України мають виключно громадяни України; 5) засновниками громадської спілки є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи; 6) діяльність релігійних організацій здійснюється згідно із своїми статутами; 7) релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

3. Інструменти публічного адміністрування.

3.1. Сутність та види інструментів публічного адміністрування.

Інструмент публічного адміністрування – зовнішньо виражена дія суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється в рамках їх компетенції для виконання поставлених перед ними завдань з метою забезпечення публічного інтересу.

Види інструментів публічного адміністрування:

1. видання підзаконних нормативні акти;
2. видання індивідуальних (адміністративних) актів;
3. укладення адміністративних договорів
4. здійснення юридично значущих дій
5. плани як інструменти публічного адміністрування.

3.2. Нормативний акт як інструмент публічного адміністрування.

Нормативно-правовий акт - акт управління (рішення, напр.., ОМС) публічної адміністрації, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування (напр.., положення про міністерство, інструкція про порядок видачі дозволів на зброю тощо). Не мають конкретного адресату.

3.3. Адміністративний акт як інструмент публічного адміністрування.

Адміністративний акт - акт (рішення) публічної адміністрації, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк (напр., наказ про призначення конкретного службовця, ліцензія, посвідчення водія, постанова про накладення адміністративного стягнення тощо)

3.4. Адміністративний договір як інструмент публічного адміністрування .

Адміністративний договір - спільний правовий акт суб'єктів публічної адміністрації або правовий акт за участю суб'єкта публічної адміністрації та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону:

а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;

б) для делегування публічно-владних управлінських функцій;

в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;

г) замість видання індивідуального акта;

ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг.

3.5. Адміністративний розсуд у публічному адмініструванні: поняття та умови застосування.

Адміністративний розсуд - це визначений межами норм права певний ступінь свободи суб'єкта публічної адміністрації у вирішенні справи, яка надається з метою прийняття раціонального оптимального рішення у справі.

види адміністративного розсуду:

а) надання публічній адміністрації права на розсуд оцінювати не тільки юридичний факт, але й видати правозастосовний акт на підставі вільного вибору одного з рівноцінних із погляду законності варіантів вирішення справи, передбаченого адміністративно-правовою нормою. Тобто йде оцінка як юридичного факту, так і вибору одного з видів адміністративного стягнення;

б) орган публічного адміністрування діє на власний розсуд (напр.. при наданні громадянам певних суб'єктивних прав);

в) ухвалення органом публічного адміністрування рішення на підставі норм, які містять гнучкі неконкретні (оціночні) поняття, такі як «доцільність», «потреба», «з важливих підстав».

Для позначення дискреційного повноваження, розсуду законодавець використовує, зокрема, терміни «може», «має право», «за власної ініціативи», «дбає», «забезпечує», «веде діяльність», «встановлює», «визначає», «на свій розсуд». Однак наявність такого терміну у законі не свідчить автоматично про наявність у суб'єкта владних повноважень дискреційного повноваження.

Умови застосування дискреційних повноважень:

1) не має інших цілей ніж ті, з яких повноваження було надано; 2) дотримується об'єктивності та неупередженості, беручи до уваги тільки ті чинники, які стосуються певної справи; 3) дотримується принципу рівності перед законом через запобігання несправедливій дискримінації, потреби однакового ставлення до особи при дослідженні як де-факто, так і де-юре; 4) підтримує відповідний баланс між будь-якими несприятливими наслідками, які можуть бути від ухваленого ним рішення для прав, свобод або інтересів осіб, і

цілями, які він переслідує (принцип пропорційності); 5) ухвалює рішення впродовж строку, який є розумним з огляду на питання, про яке йдеться під час вирішення певної справи; 6) послідовно застосовує будь-які загальні адміністративні вказівки, беручи до уваги водночас конкретні обставини кожної справи; 7) надає доступ до адміністративних указівок приватним особам. Передбачається, що недостатньо, щоб загальні адміністративні вказівки були доступні тільки органу, якого це стосується. Потрібно, щоб особа, якої це стосується, мала доступ до адміністративних вказівок і, таким чином, могла діяти обізнано відповідно до тих критеріїв, які стосуються справи; 8) надає пояснення свого відступу від загальних адміністративних вказівок, який несприятливо впливає на права, свободи чи інтереси приватних осіб (тобто мотивувати його); 9) акти, ухвалені під час здійснення дискреційних повноважень, підлягають контролю щодо їх відповідності законності з боку суду або іншого незалежного органу (наприклад, омбудсману); 10) бездіяльність адміністративного органу впродовж розумного строку також підлягає контролю з боку незалежних контрольних органів держави; 11) суд або інший незалежний орган, який контролює здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами, має необхідні засоби, зокрема на доступ до інформації, на основі якої ухвалено рішення.

4. Адміністративна процедура. Адміністративні послуги.

4.1. Сутність та види адміністративної процедури.

Адміністративна процедура - це визначений законодавством порядок здійснення адміністративного провадження.

Ознаками адміністративної процедури є такі:

- має правовий характер, оскільки принципи та правила, що визначають адміністративну процедуру, містяться в приписах нормативно-правових актів;
- вміщує норми, що регламентують як діяльність суб’єкта публічного адміністрування, так і поведінку приватних осіб;
- спрямована на прийняття адміністративного акта суб’єктом владних управлінських повноважень;
- застосовується для вирішення конкретної адміністративної справи;
- має основним призначенням забезпечення ефективної реалізації прав приватних осіб і унеможливлення їх порушення;
- тягне за собою настання зовнішніх наслідків, тобто застосування процедурних правил породжує права й обов’язки осіб, які знаходяться поза системою публічного адміністрування;
- має, як правило, безспірний характер, тобто завдяки адміністративній процедурі вирішуються позитивні управлінські справи. Виняток становить процедура розгляду скарг, оскільки при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб’єктів публічного адміністрування у сторін правовідносин, що регулюються процедурними нормами, існують різні уявлення про те, як слід вчинити в конкретній адміністративній справі.

Оскільки діяльність публічної адміністрації має дуже різноманітний характер, це обумовлює наявність відмінних один від одного правил її здійснення при вирішенні тих чи інших справ, прийнятті адміністративних актів. Тому адміністративну процедуру поділяють на види в залежності від критеріїв.

Так, за суб'єктом, якому належить ініціатива виникнення правовідносин, процедуру поділяють на:

- ту, що ініціює приватна особа;
- ту, що ініціює суб'єкт публічного адміністрування.

Для першого виду процедури характерно, що вона починається із звернення приватної особи до суб'єкта публічного адміністрування із заявою про реалізацію належного цій особі права або зі скаргою, що права особи порушені рішеннями, діями чи бездіяльністю владарюючих суб'єктів чи на приватну особу покладено не передбачений законом обов'язок. Такому праву приватної особи завжди кореспондує обов'язок владарюючого суб'єкта здійснити певні дії або прийняти рішення, завдяки яким будуть задоволені права фізичних і юридичних осіб, а також інших колективних утворень.

Другий вид адміністративної процедури має своїм початком рішення суб'єкта публічного адміністрування, вчинення ним дій, обумовлених здійсненням владних управлінських повноважень, встановлених законодавчими актами. Процедура цього виду може бути поділена на такі різновиди:

втручальна, що включає в себе дії контрольно-наглядового або правообмежувального характеру.

спрямована на задоволення суспільних потреб, що характеризується тим, що рішення, прийняті за цією процедурою, становлять інтерес для широкого кола персоніфікованих осіб (приміром, територіальної громади, жителів населеного пункту, пацієнтів лікарень, пасажирів транспортних засобів тощо).

Інша класифікація адміністративної процедури на види може бути здійснена за критерієм складності правил, що охоплюються процедурою. Так, поділимо адміністративну процедуру на:

- просту;
- складну.

4.2. Принципи адміністративної процедури.

Загальними принципами адміністративної процедури є:

Верховенство права. Адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Законність. Адміністративний орган здійснює адміністративне провадження виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України, цим та іншими законами України, а також

на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Рівність перед законом. Адміністративне провадження здійснюється на засадах рівності перед законом всіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Обґрунтованість та визначеність. Адміністративний орган забезпечує належність та повноту з'ясування обставин справи, безпосередньо досліджує докази та інші матеріали справи. Адміністративний орган під час здійснення адміністративного провадження враховує всі обставини, що мають значення для вирішення справи.

Безсторонність (неупередженість) адміністративного органу. Адміністративний орган забезпечує однакове ставлення до всіх учасників адміністративного провадження. Не допускається будь-яка неправомірна заінтересованість адміністративного органу в результатах розгляду та вирішення справи.

Добросовісність і розсудливість. Адміністративний орган зобов'язаний діяти добросовісно для досягнення мети, визначеної законом. Адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження повинен діяти, керуючись здоровим глуздом, логікою та загальноприйнятими нормами моралі. Особа зобов'язана здійснювати надані їй права добросовісно та не зловживати ними.

Пропорційність. Адміністративний акт повинен відповідати меті, з якою він приймається. Негативні наслідки для особи та публічних інтересів повинні бути найменшими. Адміністративний орган також дотримується принципу пропорційності під час вчинення процедурних дій і прийняття процедурних рішень.

Відкритість. Адміністративний орган зобов'язаний у порядку, встановленому законом, забезпечувати реалізацію права кожного на доступ до інформації, що пов'язана із прийняттям та виконанням адміністративного акта. Учасник адміністративного провадження має право на ознайомлення з матеріалами справи.

Своєчасність і розумний строк. Адміністративний орган розглядає та вирішує справу, а також вчиняє процедурні дії та приймає процедурні рішення протягом розумного строку, тобто у найкоротший строк, достатній для здійснення адміністративного провадження без невиправданих зволікань.

Ефективність. Адміністративний орган організовує розгляд та вирішення справ, що належать до його компетенції, з найменшими витратами коштів та інших ресурсів у простий та ефективний спосіб. Адміністративний орган забезпечує розгляд і вирішення справи з вчиненням процедурних дій, які є достатніми для належного вирішення справи.

Презумпція правомірності дій та вимог особи. Дії та вимоги особи вважаються правомірними, поки інше не буде доведено під час розгляду та/або вирішення справи. Будь-які сумніви щодо правомірності дій та вимог особи, що виникають внаслідок неоднозначного (множинного) трактування прав та обов'язків такої особи, повинні тлумачитися адміністративним органом на користь їх правомірності.

Офіційність. Адміністративний орган зобов'язаний встановлювати обставини, що мають значення для вирішення справи, і за необхідності збирати для цього документи та інші докази з власної ініціативи, в тому числі без залучення особи витребовувати документи та відомості, отримувати погодження та висновки, необхідні для вирішення справи.

Гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні. Особа має право бути вислуханою адміністративним органом, надавши пояснення та/або заперечення у будь-якій формі до прийняття адміністративного акта, який за своїм характером може негативно вплинути на права, свободи або інтереси особи.

Гарантування ефективних засобів правового захисту. Особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження, або до суду. Адміністративний орган зобов'язаний повідомляти способи, порядок і строки оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на права, свободи або інтереси особи.

4.3. Учасники адміністративної процедури.

Учасниками адміністративних процедур в теорії адміністративного права прийнято вважати:

адміністративний орган;

адресат (зокрема заявник);

заінтересовані особи;

особи, які сприяють розгляду справи;

представники.

Учасник адміністративної процедури - це особа, яка має певні права та обов'язки, сформульовані в нормах адміністративного права, та бере участь у розгляді конкретної адміністративної справи з метою реалізації власних інтересів.

Адміністративний орган - це орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації.

4.4. Стадії адміністративної процедури, їх зміст.

1. Ініціювання адміністративного провадження.

2. Початок адміністративного провадження та підготовка справи до вирішення.

3. Розгляд та вирішення справи.

4. Проведення слухання у справі.
5. Оформлення адміністративного акта.
6. Адміністративне оскарження.
7. Відкликання або визнання недійсним адміністративного акта.
8. Виконання адміністративного акта.

4.5. Поняття, ознаки, види адміністративних послуг. Суб'єкти відносин надання адміністративних послуг.

Адміністративна послуга - результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону

Ознаки адміністративних послуг: 1. Адміністративна послуга надається за зверненням фізичної або юридичної особи. 2. Надання адміністративних послуг пов'язане із забезпеченням юридично значущих умов для реалізації суб'єктивних прав та/або здійснення обов'язків конкретної приватної особи. 3. Адміністративні послуги надаються виключно адміністративними органами через реалізацію владних повноважень. 4. Право на отримання особою конкретної адміністративної послуги та відповідне повноваження адміністративного органу має визначатися лише законом. 5. Результатом адміністративної послуги є адміністративний акт - рішення чи юридично значуща дія адміністративного органу, яким задовольняється звернення особи.

Види адміністративних послуг

За рівнем встановлення повноважень щодо надання адміністративних послуг та видом правового регулювання процедури їх надання:

адміністративні послуги з централізованим регулюванням (закони, акти Кабінету Міністрів);

адміністративні послуги з локальним регулюванням (акти органів місцевого самоврядування);

адміністративні послуги зі «змішаним» регулюванням (коли має місце одночасно і централізоване, і локальне регулювання).

За критерієм платності:

платні послуги;

безоплатні послуги.

За змістом публічно-службової діяльності щодо надання адміністративних послуг: реєстрація; надання дозволу (ліцензії); сертифікація; атестація; верифікація; нострифікація; легалізація (проставлення штампу Апостиль); встановлення статусу тощо.

За предметом (характером) питань, щодо вирішення яких звертаються приватні особи: підприємницькі (господарські) послуги; соціальні послуги; земельні послуги; будівельно-комунальні послуги тощо.

4.6. Порядок надання адміністративних послуг.

Адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо або через центри надання адміністративних послуг.

Адміністративні послуги в електронній формі надаються з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування. Порядок та вимоги інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування з Єдиним державним вебпорталом електронних послуг затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг.

Фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, має право на отримання адміністративної послуги незалежно від реєстрації її місця проживання, крім випадків, установлених законом.

Юридична особа має право на отримання адміністративної послуги за місцезнаходженням такої особи або за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням відповідного об'єкта.

Заява на отримання адміністративної послуги подається в письмовій, усній чи електронній формі. Письмова заява може бути подана суб'єкту надання адміністративної послуги особисто суб'єктом звернення або його представником, надіслана поштою, а в разі надання адміністративних послуг в електронній формі - з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування. Центри надання адміністративних послуг та суб'єкти надання адміністративних послуг у випадках, передбачених законодавством, а також на вимогу суб'єкта звернення забезпечують складання заяви в електронній формі, її друк та надання суб'єкту звернення для перевірки та підписання.

Перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги, визначаються законом.

5. Захист прав приватної особи у сфері публічного адміністрування.

5.1. Інструменти захисту прав приватних осіб у сфері публічного адміністрування.

Інструменти захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного адміністрування – це адміністративні (квазісудові) засоби правового захисту приватних осіб в адміністративно-правових відносинах із суб'єктами публічної адміністрації через звернення до відповідного компетентного позасудового арбітра щодо незаконності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації.

Суб'єкти інструментарного захисту використовують такі види адміністративних інструментів:

- адміністративна медіація;
- адміністративне оскарження;

- притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності;

- відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації;

- засоби самозахисту – легальні засоби протесту.

Адміністративна медіація – це вид альтернативного врегулювання адміністративних суперечок, метод їх вирішення із залученням адміністративного медіатора (як правило, вищого керівника посадової особи, діяння якої оскаржуються), який допомагає улагодити публічний конфлікт – відновити порушені цінності приватної особи за умови дотримання публічного інтересу суспільства.

5.2. Адміністративне оскарження.

Оскарження в адміністративному порядку – установлений законами України та підзаконними актами порядок захисту порушених рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади прав, свобод і законних інтересів громадян, що здійснюється через подання скарг – письмових або усних на особистому прийомі – і передбачає обов'язок визначених посадових осіб реагувати й ухвалювати рішення по суті поставлених питань у встановлені строки.

Рішення, дії (бездіяльність) можуть бути оскаржені, якщо:

- порушено права й свободи чи законні інтереси фізичної або юридичної особи (осіб);

- створено перешкоди для здійснення фізичною або юридичною особою (особами) її прав, свобод чи законних інтересів;

- незаконно покладено на фізичну чи юридичну особу (осіб) будь-які обов'язки або її незаконно притягнуто до відповідальності.

Скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Звернення адресуються органам державної влади й органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань. Звернення може бути подано окремою особою (індивідуальне) або групою осіб (колективне).

До суб'єктів адміністративного оскарження слід віднести:

- вищі органи посадової особи суб'єкта публічної адміністрації, незаконність діяльності якої оскаржується;

- органи протидії корупції, насамперед НАЗК;

- уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

5.3. Інші інструменти захисту прав особи (перегляд рішення суб'єктом публічного адміністрування, який його ухвалив, за ініціативою особи; захист особи з ініціативи суб'єкта публічного адміністрування; відшкодування шкоди суб'єктом публічного адміністрування; адміністративна юстиція).

Перегляд рішення суб'єктом публічного адміністрування, який його ухвалив, за ініціативою особи.

Відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» особа має право подати заяву про перегляд адміністративного акта за нововиявленими обставинами, якщо:

1) стали відомі нові істотні докази у справі, що не були і не могли бути відомі особі під час здійснення адміністративного провадження;

2) рішенням суду, яке набрало законної сили, встановлено, що адміністративний акт прийнято внаслідок обману, погрози чи іншого протиправного впливу на адміністративний орган.

Заява про перегляд адміністративного акта за нововиявленими обставинами подається адміністративному органу, що видав адміністративний акт, або адміністративному органу, до компетенції якого належало б видання адміністративного акта на момент його перегляду.

Адміністративний орган переглядає адміністративний акт за власною ініціативою у разі встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини посадової особи адміністративного органу у вчиненні злочину, що спричинив незаконність або необґрунтованість такого адміністративного акта.

У разі одержання від іншого адміністративного органу відомостей, що свідчать про наявність такої обставини, адміністративний орган переглядає адміністративний акт у порядку, у якому він був прийнятий. Адміністративний акт за результатами перегляду може бути прийнято не пізніше трьох місяців з того дня, коли адміністративному органу, від якого одержано відомості, стало відомо про відповідну обставину.

Захист особи з ініціативи суб'єкта публічного адміністрування.

Відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» підставами для початку адміністративного провадження за ініціативою адміністративного органу є:

1) виконання адміністративним органом його функцій і повноважень відповідно до закону;

2) настання подій, які є визначеними законодавством підставами для прийняття адміністративних актів;

3) порушення прав, свобод і законних інтересів осіб чи публічних інтересів, виявлене адміністративним органом.

Відшкодування шкоди суб'єктом публічного адміністрування.

Підставою відшкодування шкоди, завданої публічною адміністрацією, є будь-які рішення, дії, бездіяльність, учинені як у межах, визначених законом, так і з перевищенням наданих суб'єкту публічної адміністрації повноважень, якими (рішеннями, діями, бездіяльністю) приватній особі заподіяно обмеження

чи втрати матеріального або морального характеру щодо її прав, свобод, інтересів.

Види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) суб'єктом публічного адміністрування: моральна, фізична і майнова. Якщо приватній особі завдано декількох видів шкоди, вони відшкодовуються в повному обсязі відповідно до адміністративного законодавства.

Адміністративна юстиція.

Основною організаційною складовою адміністративної юстиції є адміністративний суд, а процесуальною складовою – здійснення правосуддя у формі адміністративного судочинства.

Адміністративне судочинство – діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. Змістом адміністративного судочинства є здійснення правосуддя в адміністративних справах шляхом розв'язання публічно-правових спорів.

Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

6. Службове право.

6.1. Правове регулювання публічної служби. Види публічної служби. Державна служба та служба в органах місцевого самоврядування як основні різновиди публічної служби.

Видами нормативно-правових актів є закони та підзаконні нормативно-правові акти. *Закони* України

1. Конституцією України 26 червня 1991 року (передбачає право на публічну службу)
2. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року №889-VII
3. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III.

3. Закони Урани «Про запобігання корупції», окремі закони, що регулюють порядок проходження окремих видів публічної служби (про прокуратуру, статус суддів, про ЦОВВ, про Кабінет Міністрів України, поліцію тощо). Дисциплінарні статути.

Постанови Кабінету Міністрів України.

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 року № 243 «Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби»; 2. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 року № 246 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби», 3. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 року № 306 «Питання присвоєння рангів державних службовців та

співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями»; 4. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 року № 448 «Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А» тощо

Розпорядження Кабінету Міністрів України:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2017 року № 844-р «Про схвалення Концепції впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах та затвердження плану заходів щодо її реалізації»; 2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2017 року № 974-р «Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад»; 3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2019 року № 1006-р «Про утворення Комісії з питань вищого корпусу державної служби та затвердження її персонального складу» та ін.

Накази Національного агентства з питань державної служби:

1. Наказ НАДС від 03 березня 2016 року № 48 «Про затвердження Порядку стажування державних службовців», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 березня 2016 року за № 439/28569

Накази інших центральних органів виконавчої влади:

Публічна служба - діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Двома основними ***видами публічної служби*** є служба в органах державної влади ***(державна служба)*** та служба в органах місцевого самоврядування ***(муніципальна служба***).

Державна служба - це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: 1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; 3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; 4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; 5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; 6) управління персоналом державних органів; 7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством.

Служба в органах місцевого самоврядування - це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

6.2. Правовий статус державного службовця.

1. Державний службовець *має право* на:

1) повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб; 2) чітке визначення посадових обов'язків; 3) належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення; 4) оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби (у разі укладення); 5) відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону; 6) професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу; 7) просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; 8) участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів; 9) участь у діяльності об'єднань громадян, крім політичних партій у випадках, передбачених Законом; 10) оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності; 11) захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог цього Закону; 12) отримання від державних органів, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування необхідної інформації з питань, що належать до його повноважень, у випадках, встановлених законом; 13) безперешкодне ознайомлення з документами про проходження ним державної служби, у тому числі висновками щодо результатів оцінювання його службової діяльності; 14) проведення службового розслідування за його вимогою з метою зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозри.

Основні ***обов'язки*** державного службовця

1. Державний службовець зобов'язаний:

1) дотримуватися законів України, діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) дотримуватися принципів державної служби та правил етичної поведінки; 3) поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина; 4) з повагою ставитися до державних символів України; 5) обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації; 6) забезпечувати в межах наданих повноважень ефективне виконання завдань і функцій державних органів; 7) сумлінно і професійно виконувати свої посадові обов'язки та умови

контракту про проходження державної служби (у разі укладення); 8) виконувати рішення державних органів, накази (розпорядження), доручення керівників, надані на підставі та у межах повноважень, передбачених законами України; 9) додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції; 10) запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби; 11) постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та удосконалювати організацію службової діяльності; 12) зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню; 13) надавати публічну інформацію в межах, визначених законом.

У разі виявлення державним службовцем під час його службової діяльності або поза її межами фактів порушення вимог Закону з боку державних органів, їх посадових осіб він зобов'язаний звернутися для забезпечення законності до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

6.3. Правовий статус службовця в органі місцевого самоврядування.

Основні ***обов'язки*** посадових осіб місцевого самоврядування

Основними обов'язками посадових осіб місцевого самоврядування є:

додержання Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, актів органів місцевого самоврядування; забезпечення відповідно до їх повноважень ефективної діяльності органів місцевого самоврядування;

додержання прав та свобод людини і громадянина;

збереження державної таємниці, інформації про громадян, що стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також іншої інформації, яка згідно із законом не підлягає розголошенню;

постійне вдосконалення організації своєї роботи, підвищення професійної кваліфікації; сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, ініціативність і творчість у роботі;

шанобливе ставлення до громадян та їх звернень до органів місцевого самоврядування, турбота про високий рівень культури, спілкування і поведінки, авторитет органів та посадових осіб місцевого самоврядування; недопущення дій чи бездіяльності, які можуть зашкодити інтересам місцевого самоврядування та держави.

Основні ***права*** посадових осіб місцевого самоврядування:

на повагу особистої гідності, справедливе і шанобливе ставлення до себе з боку керівників, співробітників і громадян; на оплату праці залежно від посади, яку вона займає, рангу, який їй присвоєно, якості, досвіду та стажу роботи; на просування по службі відповідно до професійної освіти, результатів роботи та атестації; на безпечні та необхідні для високопродуктивної роботи умови праці; на соціальний і правовий захист; отримувати в порядку, встановленому законодавством, від відповідних органів державної влади, органів влади

Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, об'єднань громадян, окремих осіб матеріали та інформацію, необхідні для виконання своїх службових обов'язків; у порядку і в межах, встановлених законом, отримувати інформацію щодо матеріалів своєї особової справи та ознайомлюватися з іншими документами, що стосуються проходження нею служби в органах місцевого самоврядування, отримувати від керівників органу місцевого самоврядування відповідні пояснення та давати особисті пояснення; вимагати проведення службового розслідування з метою спростування безпідставних, на її думку, звинувачень або підозри щодо неї; захищати свої законні права та інтереси в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування та в судовому порядку.

6.4. Запобігання корупційним проявам у публічній службі.

Вступаючи на публічну службу, особа крім прав та основних обов'язків службовця свідомо й добровільно приймає встановлені законодавством антикорупційні обмеження і заборони.

Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року (№ 1700) визначено, що корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, а також відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди цій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Виходячи із суті законодавчого визначення корупції статтями 22–27 зазначеного Закону встановлено **спеціальні обмеження** стосовно діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, щодо:

1. використання службових повноважень;
2. сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності;
3. одержання подарунків;
4. роботи близьких осіб
5. обмеження щодо осіб, які звільнилися з державної служби.

Обмеження щодо використання службових повноважень чи становища встановлено ст. 22 Закону № 1700, відповідно до якої особам забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах.

Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, **забороняється**:

1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками,паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

Крім того, у разі якщо Конституцією і законами України для окремих посад встановлено інші або додаткові спеціальні обмеження щодо сумісництва та суміщення, то їх додержання забезпечується за спеціальними процедурами.

Водночас слід зазначити, що ці обмеження не застосовуються до депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють у раді свої повноваження на постійній основі), членів Вищої ради юстиції (крім тих, які працюють там на постійній основі), народних засідателів і присяжних.

Заборона особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, **мати у прямому підпорядкуванні близьких** їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв’язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

Крім того, Закон прямо встановлює алгоритм дій державних службовців у випадку, коли відносини прямого підпорядкування все ж виникли. Ці заходи мають бути самостійно вжиті ними у 15-денний строк. А у разі добровільного невжиття таких заходів та неможливості протягом місяця переведення осіб на інші посади підпорядкована особа підлягає звільненню.

Обмеження щодо одержання подарунків визначено антикорупційним законодавством як іще одне дієве спеціальне обмеження під час проходження державної служби.

Цим обмеженням особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у зв’язку із здійсненням службової діяльності категорично забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких осіб від юридичних або фізичних осіб. Також їм забороняється одержувати подарунки від осіб, які перебувають у їх підпорядкуванні.

У всіх інших випадках службовець може отримувати подарунки, якщо це відповідає загальновизнаним уявленням про гостинність і вартість таких подарунків одноразово не перевищує один прожитковий мінімум, встановлений на день його прийняття, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих з одного джерела протягом року, не повинна перевищувати двох прожиткових мінімумів. При цьому обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, отримані від близьких осіб або одержані як загальнодоступні знижки на товари і послуги, виграші, призи, премії, бонуси.

Статтею 24 Закону № 1700 у комплексі визначено порядок дій осіб у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка та у випадку виявлення майна, яке може бути неправомірною вигодою або подарунком. Водночас у разі наявності в особи сумнівів щодо можливості одержання подарунка вона має право письмово звернутися для отримання консультації з цього питання до Національного агентства з питань запобігання корупції, яке надасть відповідне роз'яснення.

Особливих правил також слід дотримуватися щодо подарунків, одержаних як подарунки державі, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям. У цьому випадку особа, яка одержала такий подарунок, зобов'язана передати його органу, установі чи організації, визначеним Кабінетом Міністрів України протягом місяця.

Іншим превентивним механізмом запобігання корупції є **обмеження щодо осіб, які звільнились або припинили діяльність**, пов'язану з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування.

Передбачено три різновиди цього обмеження та визначено граничний строк їх дії, а саме один рік з дня припинення відповідної діяльності.

Першим різновидом цього обмеження є заборона укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування особа здійснювала повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих суб'єктів.

Другим різновидом обмеження є заборона особі розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їй відомою у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, установлених законом.

Третій різновид обмеження полягає в забороні особам, які припинили відповідну діяльність, представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент звільнення.

Види дисциплінарних стягнень до державних службовців

Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення.

Дисциплінарними проступками є:

1) порушення Присяги державного службовця;

2) порушення правил етичної поведінки державних службовців;

3) вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу;

4) дії, що шкодять авторитету державної служби;

5) невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень;

6) недотримання правил внутрішнього службового розпорядку;

7) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення;

8) невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця;

9) використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб;

10) подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби;

11) неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення;

12) прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

13) поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

14) прийняття державним службовцем необґрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо такі дії не містять складу кримінального або адміністративного правопорушення;

15) прийняття державним службовцем рішення, що суперечить закону або висновкам щодо застосування відповідної норми права, викладеним у постановах Верховного Суду, щодо якого судом винесено окрему ухвалу.

Державний службовець не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, якщо минуло шість місяців з дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування його у відпустці, або якщо минув один рік після його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду.

Види дисциплінарних стягнень та загальні умови їх застосування

До державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення:

1) зауваження;

2) догана;

3) попередження про неповну службову відповідність;

4) звільнення з посади державної служби.

У разі допущення державним службовцем дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 6 суб'єкт призначення або керівник державної служби може обмежитися зауваженням.

У разі допущення державним службовцем дисциплінарних проступків, передбачених пунктами 4, 5, 12 суб'єктом призначення або керівником державної служби такому державному службовцю може бути оголошено догану.

У разі допущення державним службовцем дисциплінарних проступків, передбачених пунктами 2, 4,5 та 8, суб'єкт призначення або керівник державної служби може попередити такого державного службовця про неповну службову відповідність.

Звільнення з посади державної служби є винятковим видом дисциплінарного стягнення і може бути застосоване лише у разі вчинення дисциплінарних проступків, передбачених пунктами 1, 3, 7, 9-11, 13, 14, а також вчинення систематично (повторно протягом року) дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 12.

За кожний дисциплінарний проступок до державного службовця може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

Строк давності накладення – 6 місяців.

Види дисциплінарних стягнень до посадових осіб місцевого самоврядування

Посадовою особою місцевого самоврядування є особа, яка працює в ОМС, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету (ч. 1 ст. 2 Закону про службу в ОМС). Дія цього Закону не поширюється на технічних працівників та обслуговуючий персонал ОМС.

У частині притягнення осіб до дисциплінарної відповідальності слід керуватися Кодексом законів про працю (КЗпП) з урахуванням особливостей, які визначені в Законі про місцеве самоврядування, адже питання дисципліни у профільному законі не прописані.

Відповідно до ст. 147-1 КЗпП дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, вказаних у частині першій цієї статті.

Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством.

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону про місцеве самоврядування сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села, селища, міста.

Законом про службу в ОМС, зокрема ст. 23, визначено, що особи, винні у порушенні законодавства про службу в ОМС, притягуються до цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно із законом. **Як бачимо, дисциплінарна відповідальність у цьому переліку відсутня.**

Щодо норм КЗпП, то за його нормами працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством.

Громада, яка обирала голову, не є «органом», а отже, не може застосовувати дисциплінарні стягнення.

Ураховуючи відсутність у спеціальному Законі особливої процедури притягнення посадових осіб до дисциплінарної відповідальності, можна сказати, що на них поширюються порядок застосування дисциплінарного стягнення та гарантії, передбачені КЗпП.

Відповідно до норм ст. 147, 147-1 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один із таких заходів стягнення:

1) догана;

2) звільнення (у нашому випадку — припинення повноважень).

Відповідно до статті 147-1 КЗпП дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

Посади, на які особи призначаються відповідною радою.

З урахуванням цієї норми та норм Закону про місцеве самоврядування можна сказати, що органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання) працівників, на посади є відповідна рада. Незважаючи на те, що уповноваженою особою, яка приймає на роботу цих осіб, є голова ради, законодавство не містить положень, які б передбачали одноосібне право голови застосовувати дисциплінарні стягнення до посадових осіб ради, які займають зазначені виборні посади.

Керуючий справами, заступник голови з питань діяльності виконавчих органів відповідної ради - підпорядкований та підконтрольний безпосередньо відповідному голові, роботодавцем виступає рада.

підпорядкований та підконтрольний безпосередньо відповідному голові, роботодавцем виступає рада.

Отже, всі ці посади є підконтрольними відповідному голові, але власником є саме рада (оскільки саме вона затверджує на посаду) та виступає органом, який застосовує дисциплінарне стягнення.

З огляду на вимогу ч. 1 ст. 149 КЗпП про те, що до застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення, ми розуміємо, що рада це не робитиме з огляду на сесійність її роботи. Тому саме уповноважений орган збиратиме необхідні докази.

Посади, на які особи призначаються відповідним головою

Із цими посадами все набагато легше, адже всі вони розпочинають свою трудову діяльність у раді на підставі розпорядження відповідного голови. Питання дисципліни для таких посад — це питання вивчення КЗпП.

Рішення про притягнення до відповідальності приймається головою ради одноособово та оформлюється його розпорядженням.

За загальним правилом за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один із таких заходів стягнення:

1) догана;

2) звільнення.

Відповідно до ст. 148 КЗпП дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебуванням його у відпустці.

Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення (ч. 2 ст. 149 КЗпП). При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

При цьому якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення.

Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ДЕЛІКТНЕ ПРАВО.

7.1. Адміністративне правопорушення (проступок) і адміністративна відповідальність. Законодавчі акти, що регулюють відносини адміністративної відповідальності.

Адміністративним правопорушенням (проступком, деліктом) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на державний або громадський порядок, власність, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП України). Адміністративному правопорушенню притаманні такі загальноправові ознаки: це дія чи бездіяльність; антигромадська спрямованість; протиправність; винуватість; адміністративна караність.

Адміністративна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, яка встановлюється державою шляхом видання правових норм, які визначають підстави відповідальності, заходи, що можуть бути застосовані до порушників, порядок розгляду справ про правопорушення і виконання зазначених заходів. Вона потребує оформлення відповідними процесуальними документами і здійснюється державою через уповноважені органи шляхом покарання особи відповідно до чинного законодавства. Адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Адміністративна відповідальність регулюється багатьма нормативними актами, які в сукупності складають законодавство про адміністративні правопорушення. До його системи входять законодавчі акти, норми, що включені до КУпАП, і ті, що до нього не внесені. У КУпАП кодифіковано законодавство України про адміністративну відповідальність. Поряд з матеріальними нормами цей акт містить адміністративно-процесуальні норми, які регулюють провадження в справах про адміністративні правопорушення та порядок виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. Закони України про адміністративні правопорушення до включення їх у встановленому порядку до КУпАП застосовуються безпосередньо. Паралельно з КУпАП діють норми, що встановлюють адміністративну відповідальність, але вони містяться у законодавчих міжгалузевих актах (Повітряний, Митний кодекси, закони України «Про надзвичайний стан», «Про боротьбу з корупцією», «Про охорону державного кордону» та ін.).

7.2. Юридичний склад адміністративного проступку (об’єкт, суб’єкт, об’єктивна сторона, суб’єктивна сторона). Особливості юридичного складу адміністративного проступку, зафіксованого в автоматичному режимі.

Юридичний склад адміністративного правопорушення – це передбачений нормами права комплекс ознак (елементів), за наявності яких певне протиправне діяння можна кваліфікувати як адміністративний проступок. Такий комплекс ознак передбачає чотири елементи: об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт і суб’єктивна сторона.

Об’єкт адміністративного правопорушення – це те, на що воно посягає. Залежно від рівня узагальнення виділяють: загальний об’єкт**;** родовий об’єкт; видовий об’єкт; безпосередній об’єкт. В окремих випадках безпосереднім об’єктом може бути предмет посягання, а також гроші, валюта тощо (наркотичні засоби, мисливська зброя), на що безпосередньо вказує ст. 24 КУпАП.

Об’єктивна сторона складу адміністративного правопорушення – це система передбачених адміністративно-правовою нормою ознак, що характеризують зовнішню сторону правопорушення. Вона містить у собі передусім такі ознаки, як: протиправне діяння – дія чи бездіяльність (більшість адміністративних правопорушень скоюється у формі протиправного діяння);

шкідливі наслідки діяння, причинний зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили; час, місце, умови, способи та засоби вчинення правопорушення.

Суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути деліктоздатні фізичні та юридичні особи, які вчинили певні правопорушення. Фізичні особи – це осудні особи, які досягли 16-річного віку, громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Юридичні особи – це різні організації незалежно від форм власності, що підлягають адміністративній юрисдикції України.

Суб'єктивна сторона – це комплекс ознак, що характеризують внутрішню сторону правопорушення. До ознак, які характеризують суб'єктивну сторону, належать вина, мотив і мета вчинення правопорушення. Вина – це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно шкідливого діяння та його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності. Виділяють два види умислу: прямий та непрямий, а також два види необережності: самовпевненість і недбалість.

Особливості юридичного складу адміністративного проступку, зафіксованого в автоматичному режимі, полягають в тому, що згідно зі ст.ст. 14-2 і 27 КУпАП юридичні особи несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі, учасниками яких є належні їм транспортні засоби. Тобто суб'єктом такого проступку завжди є власник транспортного засобу (фізична чи юридична особа) незалежно від того, чи керував він транспортним засобом особисто, чи довірив це іншим особам, за тим винятком, що власник звільняється від адміністративної відповідальності, якщо особа, яка порушила правила дорожнього руху, заволоділа чужим транспортним засобом протиправно.

7.3. Заходи адміністративної відповідальності. Система й види адміністративних стягнень. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб за вчинення адміністративних проступків. Загальні правила накладення адміністративних стягнень.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як власне правопорушником, так і іншими особами. Адміністративне стягнення полягає в моральному чи матеріальному впливі на правопорушника. Окремі види стягнень можуть одночасно поєднувати в собі моральне засудження, матеріальний вплив і тимчасове обмеження прав правопорушника.

Види адміністративних стягнень закріплено в ст. 24 КУпАП, це: попередження; штраф; оплатне вилучення або конфіскація предмета, що став знаряддям учинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація грошей, одержаних завдяки вчиненню адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянинові (права керування транспортними засобами, полювання), права

обіймати певні посади або займатися певним видом діяльності; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті.

Законодавство передбачає також особливі *заходи впливу, що можуть бути застосовані відносно неповнолітніх*: зобов'язання публічно чи в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх заміняють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективові за їхньої згоди, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Загальні правила накладення стягнення за адміністративне правопорушення регламентовані ст. 33 КУпАП, що вимагає обов'язкового врахування характеру вчиненого правопорушення, особи порушника, ступеня його вини, майнового стану, обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, окрім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема зафіксовані в автоматичному режимі. При накладенні стягнень, згідно зі ст. 34 КУпАП, враховуються обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, а відповідно до ст. 35, враховуються обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення. У разі вчинення однією особою двох чи більше адміністративних правопорушень адміністративне стягнення накладають за кожне правопорушення окремо. Якщо особа вчинила декілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються одним і тим самим органом (посадовою особою), стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених.

7.4. Провадження в справі про адміністративний проступок. Оскарження й перегляд постанови в справі про адміністративний проступок. Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення.

Провадження в справах про адміністративні правопорушення – це діяльність державних та інших уповноважених суб'єктів, яка врегульована адміністративно-процесуальними нормами щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, застосування адміністративних стягнень. *Основними завданнями провадження* є: своєчасне, усебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; здійснення такого провадження суто в межах закону; забезпечення виконання винесеної постанови; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Порядок *оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення* регламентується вимогами КУпАП. Так, відповідно до ст.ст. 287, 288 вказаного Кодексу, постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено особою, щодо якої її винесено, а також

потерпілим. Постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено: 1) постанову адміністративної комісії - у виконавчий комітет відповідної ради або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному КАСУ; 2) рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради - у відповідну раду або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України; 3) постанову іншого органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, постанову по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі - у вищестоящий орган (вищестоящій посадовій особі) або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному КАСУ.

Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення — є завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, зміст якої полягає в практичній реалізації обмежень особистого, морального і матеріального характеру, передбачених призначеним правопорушнику стягненням. Постанова про накладення адміністративного стягнення має бути звернута до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову. Постанова повинна бути звернута до виконання протягом трьох місяців з дня її винесення. Законодавство передбачає обставини (ст. 302 КУпАП), з настанням яких, орган (посадова особа), який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення, припиняє її виконання: 1) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 2) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність за даний проступок; 3) смерть особи, щодо якої винесено постанову про накладення адміністративного стягнення.

8. Адміністративне судочинство в Україні.

8.1. Загальні положення адміністративного судочинства. Завдання адміністративного судочинства.

КАС України у частині першій ст.2 визначає, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Критерії, за якими суд оцінює правомірність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта публічного адміністрування.

У частині другій ст.2 КАС України зазначено, що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають

значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Принципи адміністративного судочинства.

Принципи адміністративного судочинства становлять найбільшу кількісну групу принципів адміністративної юстиції. У частині третій ст. 2 КАС України закріплено основні принципи здійснення правосуддя в адміністративних судах, якими є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами. 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення.

Принципи адміністративного судочинства, закріплені в КАС України, є нормами прямої дії. Вони можуть застосовуватися безпосередньо і не обов'язково у сукупності з конкретнішою нормою, адже такої може і не бути.

Правила предметної, інстанційної та територіальної юрисдикції, наслідки їх недотримання (порушення).

Розмежування предметної юрисдикції адміністративних судів. Місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні: 1) адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності; 2) адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, щодо: оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій; уточнення списку виборців; оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум; оскарження дій чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб; 3) адміністративні справи, пов'язані з перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України, щодо: примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства; примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за

межі України; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; продовження строку затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України; затримання іноземців або осіб без громадянства до вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту в Україні; затримання іноземців або осіб без громадянства з метою забезпечення їх передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;

4) адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень судів у справах, визначених пунктами 1-3 частини першої ст. 20 КАСУ; 5) адміністративні справи щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України »Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років».

Окружним адміністративним судам підсудні всі адміністративні справи, крім визначених частиною першою цієї статті.

Позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов’язані між собою.

Якщо справа щодо пов’язаних вимог територіально підсудна різним місцевим адміністративним судам, то її розглядає один з цих судів за вибором позивача.

Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу розглядає окружний адміністративний суд.

Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна апеляційному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - місцевому адміністративному суду, таку справу розглядає апеляційний адміністративний суд.

Вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб’єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб’єктів публічно-правових відносин, або вимоги про витребування майна, вилученого на підставі рішення суб’єкта владних повноважень, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. Інакше такі вимоги вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства.

Не допускається об’єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Інстанційна юрисдикція. *Місцеві адміністративні суди* (місцеві загальні суди як адміністративні суди та окружні адміністративні суди) вирішують

адміністративні справи як суди першої інстанції, крім випадків, визначених частинами другою - четвертою ст.22 КАСУ.

Апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, як суду першої інстанції підсудні справи щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності Центральної виборчої комісії (окрім визначених частиною четвертою цієї статті), дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб.

Апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції підсудні справи за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені.

Апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції підсудні справи за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, а також спори за участю суб'єктів владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства та спори, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу.

Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів Вищої ради правосуддя, щодо питань обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя, звільнення їх з таких посад, бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою.

Апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які знаходяться у межах їхньої територіальної юрисдикції, в апеляційному порядку як суди апеляційної інстанції.

У випадках, визначених КАС України, Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення апеляційного адміністративного суду.

У випадках, визначених КАС України, Велика Палата Верховного Суду переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції.

Верховний Суд переглядає судові рішення місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку як суд касаційної інстанції.

Територіальна юрисдикція (підсудність). *Підсудність справ за вибором позивача.* Адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача, крім випадків, визначених КАС України.

Якщо така особа не має місця проживання (перебування) в Україні, тоді справу вирішує адміністративний суд за місцезнаходженням відповідача.

У разі невизначеності КАС України територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається адміністративним судом за вибором позивача.

Підсудність справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача. Позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено КАС України.

Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, якщо інше не передбачено КАС України.

Виключна підсудність. Адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України, крім випадків, визначених КАС України, адміністративні справи з приводу оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель та рішень у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи за позовом Антимонопольного комітету України у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи, відповідачем у яких є дипломатичне представництво чи консульська установа України, їх посадова чи службова особа, а також адміністративні справи про оскарження актів, дій чи бездіяльності органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, та про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Адміністративні справи з приводу оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, прийнятих на контрольних пунктах в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію, їхніх дій або бездіяльності вирішуються

адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного контрольного пункту.

Підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя. Підсудність справи, у якій однією із сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін.

Підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності.

Передача адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого. Суд передає адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду, якщо: 1) до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване у встановленому законом порядку, місце проживання (перебування) якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування); 2) при відкритті провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду; 3) після відкриття провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду; 4) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 5) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу адміністративного суду, який розглядав справу;

6) однією із сторін у справі є суд, в якому розглядається справа, або суддя цього суду; 7) справа підлягає розгляду як зразкова у порядку, визначеному статтею 290 КАС України.

Суд передає адміністративну справу на розгляд іншому адміністративному суду, що найбільш територіально наближений до цього суду, у випадку, визначеному пунктами 4 і 6 частини першої ст. 29 КАС України.

У разі ліквідації або припинення роботи адміністративного суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи адміністративного суду, а якщо такий суд не визначено - до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

У випадку, визначеному пунктом 7 частини першої ст. 29 КАС України, справа передається до Верховного Суду.

Питання про передачу адміністративної справи, крім випадків, визначених пунктами 4-6 частини першої ст. 29 КАС України, розглядається судом у порядку письмового провадження або, за ініціативою суду, в судовому засіданні. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду цього питання.

Питання про передачу адміністративної справи, крім випадку, визначеного пунктами 4-6 частини першої ст. 29 КАС України, суд вирішує ухвалою. Ухвалу про передачу адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого може бути оскаржено.

Передача справ за підсудністю у випадках, визначених пунктами 4-6 частини першої ст. 29 КАС України, здійснюється за розпорядженням голови суду.

Передача адміністративної справи з одного суду до іншого на підставі відповідної ухвали, яка підлягає оскарженню, здійснюється не пізніше наступного дня після закінчення строку на оскарження такої ухвали, а в разі подання апеляційної скарги - після залишення її без задоволення.

Передача адміністративної справи з одного суду до іншого в інших випадках здійснюється не пізніше наступного дня після видання відповідного розпорядження голови суду або постановлення відповідної ухвали, яка не підлягає оскарженню.

Передача справи на вирішення Верховного Суду як зразкової справи здійснюється відповідно до вимог статті 290 КАС України.

Недопустимість спорів про підсудність. Спори між адміністративними судами щодо підсудності не допускаються. Адміністративна справа, передана з одного адміністративного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 29 КАС України, повинна бути прийнята до провадження адміністративним судом, до якого вона надіслана. Справа, прийнята адміністративним судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому адміністративному суду.

Склад суду, відводи.

Склад суду. Відповідно до положень ст. 31 КАС України визначення судді, а в разі колегіального розгляду - судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації документів, зазначених в частині другій статті 18 КАС України, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ.

Справа, розгляд якої відповідно до КАС України здійснюється колегією суддів в обов'язковому порядку, розглядається постійною колегією суддів відповідного суду, до складу якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою суддя-доповідач.

Персональний склад постійних колегій суддів визначається зборами суддів відповідного суду.

До складу об'єднаної палати входять по два судді, які обираються зборами суддів Касаційного адміністративного суду, зі складу кожної із судових палат Касаційного адміністративного суду та голова Касаційного адміністративного суду.

Якщо справа має розглядатися колегією у складі більше трьох суддів, до складу такої колегії входять судді зі складу постійної колегії суддів, до складу якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною

системою суддя-доповідач, та судді, додатково визначені Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

Якщо справа у Верховному Суді має розглядатися колегіально у складі відповідної палати - головуючим на засіданнях палати є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою при первісному розподілі справ.

Якщо справа має розглядатися суддею одноособово, але цим Кодексом передбачена можливість колегіального розгляду такої справи і про це прийнято відповідне рішення, така справа розглядається в суді першої інстанції - колегією суддів, до складу якої включається суддя, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою при автоматизованому розподілі справ, та два судді, додатково визначених Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою після прийняття рішення про колегіальний розгляд справи.

У випадку, передбаченому частиною сьомою цієї статті, суддею-доповідачем та головуючим суддею в колегії є суддя, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою при автоматизованому розподілі справ.

Невирішені судові справи за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду, що додається до матеріалів справи, передаються для повторного автоматизованого розподілу справ виключно у разі, коли суддя (якщо справа розглядається одноособово) або суддя-доповідач із складу колегії суддів (якщо справа розглядається колегіально) у визначених законом випадках не може продовжувати розгляд справи більше чотирнадцяти днів, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені цим Кодексом.

Для кожної постійної колегії суддів збори суддів відповідного суду визначають резервних суддів строком на один рік.

Якщо зі складу колегії суддів не може продовжувати розгляд справи суддя, який не є суддею-доповідачем у такій справі, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені цим Кодексом, заміна такого судді з ініціативи судді-доповідача за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою з числа резервних суддів.

Якщо замінити суддю, що вибув, з числа резервних суддів неможливо, його заміна здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою у порядку, визначеному частиною першою цієї статті.

Суддя, визначений на заміну вибулого судді, розглядає у складі колегії суддів усі невирішені справи, які розглядає така колегія суддів, та які у зв’язку з відсутністю вибулого судді неможливо розглянути в строки, встановлені цим Кодексом.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система не застосовується для визначення судді (складу колегії суддів, якщо справа розглядається колегіально) для розгляду конкретної справи виключно у разі настання

обставин, які об’єктивно унеможливили її функціонування та тривають понад п’ять робочих днів.

Справа, розгляд якої розпочато одним суддею чи колегією суддів, повинна бути розглянута цим самим суддею чи колегією суддів, за винятком випадків, які унеможливлюють участь судді у розгляді справи, та інших випадків, визначених цим Кодексом.

У разі зміни складу суду на стадії підготовчого провадження розгляд справи починається спочатку, за винятком випадків, передбачених КАС України.

У разі зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті суд повторно розпочинає розгляд справи по суті, крім випадку, коли суд ухвалить рішення про повторне проведення підготовчого провадження.

Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим самим складом суду, який ухвалив рішення, що переглядається, якщо справа розглядалася суддею одноособово або у складі колегії суддів. Якщо такий склад суду сформувати неможливо, суддя або колегія суддів для розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами визначається в порядку, встановленому частиною першою цієї статті.

Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється палатою, об’єднаною палатою або Великою Палатою, якщо рішення, що переглядається, ухвалено відповідно палатою, об’єднаною палатою або Великою Палатою.

Результати автоматизованого розподілу (повторного розподілу) справи оформлюються протоколом.

Усі адміністративні справи в суді першої інстанції, крім випадків, встановлених КАС України, розглядаються і вирішуються *суддею одноособово*.

Що стосується здійснення адміністративного судочинства *колегією суддів* то ст. 33 КАС України закріплює, що адміністративні справи, предметом оскарження в яких є рішення, дії чи бездіяльність Кабінету Міністрів України, крім випадку, встановленого частиною четвертою ст. 22 КАС України, Національного банку України, окружної виборчої комісії (окружної комісії з референдуму), розглядаються і вирішуються в адміністративному суді першої інстанції колегією у складі трьох суддів.

Будь-яку справу, що відноситься до юрисдикції суду першої інстанції, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів, крім справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. Питання про призначення колегіального розгляду вирішується до закінчення підготовчого засідання у справі (до початку розгляду справи, якщо підготовче засідання не проводиться) суддею, який розглядає справу, за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи, про що постановляється відповідна ухвала.

Перегляд судових рішень в адміністративних справах в апеляційному порядку здійснюється колегією у складі трьох суддів.

Перегляд судових рішень в адміністративних справах у касаційному порядку здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

Адміністративні справи, підсудні апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі трьох суддів.

Адміністративні справи, підсудні Верховному Суду як суду першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі не менше трьох суддів.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально).

Незалежно від того, у якому складі розглядалася справа, перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстав, визначених пунктами 1, 2 частини п'ятої статті 361 КАС України, здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів, а з підстав, визначених пунктом 3 частини п'ятої статті 361 КАС України, - Великою Палатою Верховного Суду.

У визначених КАС України випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного адміністративного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного адміністративного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правомочним за умови присутності на ньому більше половини її складу.

Засідання об'єднаної палати, Великої Палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Питання про розгляд справи колегією у складі більше трьох суддів вирішується, враховуючи категорію і складність справи, колегією суддів, визначеною в порядку, встановленому частиною другою статті 31 КАС України, до початку розгляду справи, про що постановляється відповідна ухвала.

Відвід (самовідвід) судді. Суддя не може брати участі в розгляді адміністративної справи і підлягає відводу (самовідводу): 1) якщо він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу допомогу стороні чи іншим учасникам справи в цій чи іншій справі; 2) якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи; 3) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу; 4) за наявності

інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді; 5) у разі порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого статтею 31 КАС України.

Суддя підлягає відводу (самовідводу) також за наявності обставин, встановлених статтею 37 КАС України.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

Незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не може бути підставою для відводу.

Учасники адміністративної справи, їх представники, інші учасники судового процесу.

Учасниками справи є *сторони, треті особи*. Сторонами є - *позивач та відповідач*. Позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень. Позивачем в адміністративній справі щодо спорів, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу можуть бути лише претенденти та/або учасники такого конкурсу. *Відповідачем* в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено КАС України (ст.46-48). *Треті особи,*це особи які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (49-54).

Учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки і зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки. *Учасники справи мають право:* 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані: 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; 3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; 4) подавати наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому

засіданні; 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через *представника*, крім випадку, встановленого частиною дев'ятою статті 266 КАС України.

Представником у суді може бути *адвокат* або *законний представник (ст. 55-60)*. У справах незначної складності та в інших випадках, визначених КАС України, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої ст. 43 КАС України має адміністративну процесуальну дієздатність.

Органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі.

Одна й та сама особа може бути одночасно представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

Не може бути представником в суді особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок, або є помічником судді, що розглядає справу; якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя; якщо вона є чи була медіатором під час проведення медіації щодо спору, пов'язаного із справою, що розглядається в суді.

Іншими учасниками судового процесу (ст.61-71), крім учасників справи та їх представників, є: *помічник судді* - забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу; *секретар судового засідання* - здійснює судові виклики і повідомлення, забезпечує ведення протоколу судового засідання, виконує доручення головуючого у справі тощо; *судовий розпорядник* - може залучатися головуючим у судовому засіданні; *свідок* - як свідок в адміністративній справі судом може бути викликана будь-яка особа, якій відомі обставини, що належить з'ясувати у справі; *експерт* - може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи; *експерт з питань права* - може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права; *спеціалістом* є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо); *перекладачем* є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється

адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Докази та доказування.

Доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків.

Докази повинні відповідати вимогам і бути: належними - докази, які містять інформацію щодо предмета доказування; допустимими - суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом; достовірними - є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи; достатніми - є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення.

В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі.

Суд може пропонувати сторонам надати докази та збирати докази з власної ініціативи.

Суд не може витребовувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів.

Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів

Учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане в строк, зазначений в частинах другій та третій статті 79 КАС України. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає,

обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї.

8.2. Звернення до адміністративного суду. Розгляд адміністративних справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження. Особливості розгляду типових та зразкових справ.

8.2.1. Звернення до адміністративного суду.

Кожна особа має право в порядку, встановленому КАС України, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом:

1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;

2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень;

3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;

4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;

5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;

6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю.

Захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ст. 5).

8.2.2. Розгляд адміністративних справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження.

Відповідно до ст. 12 КАС України адміністративне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку позовного провадження (загального або спрощеного).

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Особливості розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження визначаються у главі 10 Розділу II КАС України.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Статтею 12 КАС України встановлено також випадки, в яких справи розглядаються ***виключно*** за правилами загального позовного провадження. Зокрема, це стосується розгляду справ у спорах:

- щодо оскарження нормативно-правових актів, за винятком випадків, визначених цим Кодексом;
- про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності;
- щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України тощо.

8.2.3. Особливості розгляду типових та зразкових справ.

Інститут типових та зразкових справ з'явився у КАС України в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.

Типові адміністративні справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги;

зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення (п.п. 21, 22 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Особливості їх розгляду закріплено у § 3 глави 11 Розділу II КАС України (статті 290, 291).

8.3. Судові рішення в адміністративних справах. Звернення судового рішення до виконання. Судовий контроль за виконанням судового рішення. Перегляд судового рішення в адміністративній справі.

8.3.1. Судові рішення в адміністративних справах.

Судовим рішенням є рішення, постанова, ухвала суду будь-якої інстанції (п. 12 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Рішенням суду є рішення суду першої інстанції, в якому вирішуються позовні вимоги (п. 13 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Постанова – це письмове рішення суду апеляційної або касаційної інстанції в адміністративній справі, у якому вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги (п. 14 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Ухвала – це письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (п. 15 ч. 1 ст. 4 КАС України).

Відповідно до ст. 242 КАС України рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому

засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи. Судове рішення має відповідати завданню адміністративного судочинства, визначеному ст. 2 Кодексу.

При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Судове рішення складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

8.3.2. Звернення судового рішення до виконання.

Згідно ст. 373 КАС України виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Виконавчий лист, а у випадках, встановлених цим Кодексом, - ухвала суду є виконавчими документами.

Виконавчий лист, ухвала мають відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Вимоги до виконавчого документа містяться у ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження».

Якщо судове рішення прийнято на користь декількох позивачів або проти декількох відповідачів, або якщо виконання повинно бути проведено в різних місцях чи рішенням передбачено вчинення кількох дій, видаються декілька виконавчих документів, у яких зазначаються один стягувач та один боржник, а також визначається, в якій частині необхідно виконати судове рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

За заявою особи, на користь якої ухвалено рішення, суд з метою забезпечення виконання рішення суду може вжити заходів забезпечення позову, передбачених статтею 151 КАС України.

Якщо судом вживалися заходи забезпечення позову, суд вносить до Єдиного державного реєстру виконавчих документів наявні у суді документи, що підтверджують виконання відповідної ухвали суду.

Положення про Єдиний державний реєстр виконавчих документів затверджується спільним нормативно-правовим актом Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України.

8.3.3. Судовий контроль за виконанням судового рішення.

Суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина - до Державного бюджету України.

Ухвала суду про накладення штрафу, що набрала законної сили, направляється для виконання до державної виконавчої служби. З наступного дня після набрання ухвалою законної сили на суму заборгованості без додаткового рішення суду нараховується пеня у розмірі трьох відсотків річних з урахуванням індексу інфляції.

Сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати рішення суду і подати звіт про його виконання.

8.3.4. Перегляд судового рішення в адміністративній справі.

Правила щодо перегляду судових рішень встановлені у Розділі ІІІ КАС України:

Глава 1. Апеляційне провадження. Глава 2. Касаційне провадження. Глава 3. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

В порядку апеляційного провадження здійснюється перегляд судових рішень, які не вступили в законну силу. В порядку касаційного провадження здійснюється перегляд судових рішень, які вже вступили в законну силу.

Відповідно до ч. 1 ст. 295 Кодексу апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду - протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення.

Касаційна скарга на судове рішення подається протягом 30 днів з дня його проголошення (ст. 329 КАС України).

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення суду, або коли розгляд справи відбувався в порядку письмового провадження (без повідомлення учасників справи), зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Судове рішення, яким закінчено розгляд справи і яке набрало законної сили, може бути переглянуто за нововиявленими або виключними обставинами. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами встановлені у ст. 361 КАС України.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1. Цивільне право в системі права України.

1.1. Поняття та предмет цивільного права як галузі права.

Цивільне право як наука – це система знань про закономірності становлення і розвитку цивільно-правових явищ та діяльність, що спрямована на здобуття нових знань щодо цивільно-правових понять, категорій, суджень тощо.

Цивільне право як навчальна дисципліна передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Цивільне право як галузь права – це сукупність правових норм, які регулюють шляхом диспозитивного методу особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Предмет будь-якої галузі права складають суспільні відносини, що врегульовані нею.

Предметом регулювання цивільного права є відносини:

1) ***особисті немайнові,*** тобто відносини, об’єктом яких є невіддільні від особистості нематеріальні блага (честь, гідність, ділова репутація), а також особисті права, пов’язані з майновими (наприклад, права автора, право на наукові відкриття, винаходи, корисні моделі й інші об’єкти творчості).

2) ***майнові,*** тобто відносини, що виникають з приводу належності, використання чи переходу рухомого чи нерухомого майна й інших матеріальних благ (робіт, послуг тощо) від одного суб’єкта до іншого.

Об’єднує їх те, що вони засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників – фізичних і юридичних осіб, держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інших суб’єктів публічного права.

1.2. Принципи цивільного права.

Принципи цивільного права тісно пов’язані з предметом та методом регулювання цивільно-правових відносин. Вони мають визначальне значення при застосуванні цивільно-правових норм.

Під **принципами цивільного права** розуміють основні засади, в яких втілені корінні, найхарактерніші риси цивільного права. Ст. 3 ЦКУ визначає такі засади цивільного законодавства:

1. *неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;*
2. *неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;*
3. *свобода договору;*

4. *свобода підприємницької діяльності, що не заборонена законом;*
5. *судовий захист права та інтересу;*
6. *справедливість, добросовісність і розумність*.

1.3. Система цивільного права.

Цивільне право, як і інші галузі права, має свою систему.

Система цивільного права – це систематизована сукупність його елементів (цивільно-правових норм, інститутів, підгалузей або розділів), розташованих у певній послідовності й ієрархії, що визначаються внутрішньою логікою цієї галузі.

Існують такі системи побудови цивільного права.

Інституційна система – передбачає розподіл правових норм за окремими інститутами. Під цивільно-правовим інститутом розуміють групу цивільно-правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини (найму, купівлі-продажу, спадкування тощо).

Пандектна система – передбачає виділення загальної частини цивільного права і відокремлення речового права від зобов'язального. Пандектна система відображає статику речового і динаміку зобов'язального права – основних майнових прав, що виникають у суспільстві.

Цивільне право України будується за пандектною системою. А тому **система цивільного права складається із:**

- **загальної;**
- **особливої частин.**

Загальна частина цивільного права називається так тому, що стосується всіх інститутів цивільного права. Вона ***включає норми*** щодо суб'єктів, об'єктів цивільних прав, правочинів, представництва і довіреності, строків та термінів, позовної давності.

Особлива частина цивільного права регулює спеціальні (особливі) суспільні відносини і ***складається*** з таких інститутів: особисті немайнові права фізичної особи; право власності та інші речові права; право інтелектуальної власності; зобов'язальне право; спадкове право.

2. Джерела цивільного права України.

2.1. Цивільне законодавство України: поняття та структура.

Цивільне законодавство – це система нормативних актів, які містять в собі цивільно-правові норми, що регулюють цивільні відносини. Є складовою поняття «цивільне право».

Цивільне законодавство складається з (ст. 4 ЦКУ):

- Конституції України, Цивільного Кодексу України, законів;
- постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, указів Президента України;
- відомчих актів міністерств;
- актів, прийнятих Верховним Судом України та Вищим Господарським Судом України;

• рішень органів місцевого самоврядування;

• звичаїв ділового обороту (ст. 7 ЦКУ). Види: міжнародні звичаї, внутрішньодержавні, звичаї, що ґрунтуються на звичаєвому праві, судовий звичай, звичай ділового обігу.

Джерелом ЦП можуть виступати цивільні договори (ст. 6 ЦКУ).

За загальним правилом дія кожного нормативного акту розповсюджується на майбутнє, тобто на відносини, які відбуваються після вступу акту в силу. Акти ЦЗ регулюють відносини, які виникли до моменту набрання чинності (зворотна дія) лише у випадках, передбачених законами і нормативними актами. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом ЦЗ, який втратив чинність, новий акт ЦЗ застосовується до прав і обов'язків, що виникли з моменту надання йому чинності. (ст. 5 ЦКУ)

Всі акти, які прийняті ВРУ, є обов'язковими для виконання на всій території України.

2.2. Договір як джерело цивільного права. Акти цивільного законодавства й договір.

Вперше в ЦК України як джерело цивільного права закріплено **договір** (ст. 6 ЦК). Сторони мають право укласти договір, який не встановлено актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства, можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати відносини між собою на власний розсуд.

Зокрема ЦК розрізняє укладення договорів, взагалі не передбачених актами цивільного законодавства, і договорів, передбачених такими актами.

Частина 3 ст.6 ЦК визначає співвідношення між актами цивільного законодавства і договором. Допустимість конкуренції між ними випливає з того, що зазначена норма передбачає ситуацію, коли сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства І врегулювати свої відносини на свій розсуд. Отже, особам надається право вибору: використати вже існуючі норми законодавства для регламентації своїх відносин або встановити для себе правила поведінки на свій розсуд.

Водночас варто звернути увагу на те, що, хоча загальним правилом є право суб'єктів договору відступити від положень актів цивільного законодавства, але з нього існують винятки.

До них належать такі ситуації:

- відступлення від положення акта цивільного законодавства прямо заборонене цим актом;

- обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту;

- обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з самої суті відносин між сторонами (наприклад, у договорі дарування не можна передбачити плату за подарунок, оскільки дарування за своєю сутністю є безоплатним).

2.3. Звичай як джерело цивільного права. Звичаї ділового обороту.

Звичай – це правила поведінки в цивільному обороті, які формувалися тривалий час і які санкціонуються суспільством для правозастосовної практики. Звичай як форма цивільного права (законодавства) визнається у більшості правових систем, насамперед систем приватного права.

Залежно від характеру правового звичаю можна виокремити кілька його видів: міжнародні звичаї; звичаї внутрішньодержавні, звичаї, що ґрунтуються на звичаєвому праві; судовий звичай; звичаї ділового обігу (обороту) тощо.

Звичай ділового обороту - це правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у сфері ділового обороту. *Звичаю ділового обороту притаманні наступні ознаки:* не передбачений законодавством; склався і став обов'язковим у певній сфері діяльності; багатократне і одноманітне повторення; забезпечений соціальним примусом (авторитетом); регулює конкретні цивільно-правові відносин в установленому порядку; санкціонований державою.

Для того, щоб мати змогу застосувати звичай ділового обороту, такий звичай повинен відповідати наступним вимогам:

- регулювати законодавчо неврегульовані правовідносини;
- не мати суперечностей з договором або актами цивільного законодавства.

Разом з тим сторони вправі укласти договір, який суперечить звичаю.

В Україні, звичаї ділового обороту закріплені, зокрема, в наступних документах:

1)Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів;

2) Принципи УНІДРУА;

3) Правила «Інкотермс».

2.4. Міжнародні договори як джерела цивільного права.

Міжнародний договір - це угода двох або кількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків у відносинах між ними. Він може називатися по-різному: договір, угода, пакт, конвенція, протокол тощо.

Залежно від рівня, на якому укладається міжнародний договір, він може бути міждержавним, міжурядовим, відомчим, а залежно від кількості сторін - двостороннім або багатостороннім.

Міжнародні договори, чинні в Україні, мають пріоритет перед національним законодавством.

Щодо міжнародних договорів, які стосуються цивільних відносин і в яких держави відповідно виступають як суб'єкти цивільного права, постає питання: як мають оцінюватися такі договори - як угода суб'єктів цивільного права чи як акти цивільного законодавства?

Специфічність міжнародного договору як форми цивільного законодавства полягає в тому, що це є угода суб'єктів цивільного права (ст.6 ЦК), яка після надання міжнародному договору чинності в Україні в порядку, викладеному

вище, стає частиною національного законодавства, а відтак переходить у категорію «акти цивільного законодавства».

Водночас немає правових перешкод для того, щоб суб'єкти цивільних відносин, які виникають у державі, укладаючи угоду, обрали як зразок положення міжнародного договору, який не набрав чинності в Україні. У цьому випадку такий міжнародний договір фактично стає формою цивільного законодавства, але вже не як акт цивільного законодавства, а як договір суб'єктів цивільного права.

З урахуванням цих міркувань можна дійти висновку, що слушною є оцінка міжнародного договору і як акта цивільного законодавства, і як договору суб'єктів цивільного права.

3. Цивільні правовідносини.

3.1. Поняття та елементи цивільних правовідносин.

Цивільно-правові відносини – це майнові та особисті немайнові відносини (врегульовані нормами сучасного цивільного права) між майнововідокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

Цивільне правовідношення має свою структуру. У ньому традиційно вирізняють такі **елементи**:

1) суб'єкти;

2) об'єкти;

3) зміст, тобто суб'єктивні права та обов'язки.

Суб'єкти цивільних правовідносин

Відповідно до ст. 2 ЦКУ ***учасниками цивільних відносин*** є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Під об'єктом цивільного правовідношення розуміють усе те, з приводу чого виникають відповідні правовідносини. Безоб'єктних цивільних відносин не існує.

Зміст цивільного правовідношення складають права та обов'язки його учасників. Право, яке входить у зміст цивільного правовідношення – це суб'єктивне цивільне право, тобто право, що належить конкретній особі. У цілому ***під суб'єктивним правом розуміють*** встановлену законом міру дозволеної поведінки правомочної особи. ***Суб'єктивний цивільний обов'язок*** – це встановлена законом міра належної поведінки зобов'язаної особи.

3.2. Класифікація цивільних правовідносин.

Класифікація цивільних правовідносин має не лише суто теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє правильно застосувати норми цивільного права у кожному конкретному випадку.

Традиційно **вирізняють такі види цивільних правовідносин:**

1) майнові та особисті немайнові.

Майнові правовідносини спрямовані головним чином на задоволення матеріальних інтересів сторін. Більшість цивільних правовідносин є майновими (відносини власності, договірні, щодо відшкодування заподіяної шкоди тощо). Особисті немайнові правовідносини пов'язані з охороною індивідуальності людини та з нематеріальними благами, які належать громадянину з народження і є невідчужуваними (честь, гідність, ділова репутація тощо);

2) абсолютні та відносні.

В абсолютних правовідносинах правомочній особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб. Так, у відносинах власності зобов'язаною стороною виступають усі особи, які оточують власника, оскільки ніхто з них не може порушувати права власника щодо володіння, користування та розпорядження річчю. У відносних правовідносинах правомочній особі протистоїть певна особа. Так, за договором купівлі-продажу продавець має право вимагати оплати товару від конкретного покупця, а покупець - відповідно передачі речі від конкретного продавця;

3) речові та зобов'язальні.

У речових правовідносинах права можуть бути здійснені їх носієм самостійно. Так, власник користується своєю річчю і не потребує сприяння інших осіб. У зобов'язальних правовідносинах реалізація права передбачає певні дії зобов'язаної особи: продавець реалізує своє право на отримання грошової суми, якщо покупець виконає обов'язок щодо її сплати.

3.3. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.

Підставами виникнення цивільних правовідносин є **юридичні факти**. Усі юридичні факти можна поділити на дві групи: події і дії.

Події – настають незалежно від волі людей (стихійні лиха, смерть людини, закінчення строку тощо). Але внаслідок подій у спадкоємців виникає право на спадщину, у страхувальника – право на відшкодування шкоди.

Дії – результат свідомої діяльності людини. Вони поділяються на:

1) правомірні (такі, що відповідають приписам закону);

2) неправомірні (такі, що суперечать закону).

Правомірні дії поділяються на правочини, юридичні вчинки, адміністративні акти. Якщо правочини – це вольові, правомірні дії осіб, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, то юридичні вчинки створюють правові наслідки незалежно від спрямованості волі осіб, які їх вчиняють. Так, створення художнього твору може бути спеціальне і не спрямоване на виникнення правовідносин, але незалежно від цього, художник набуває авторське право.

Неправомірні дії можуть бути підставами виникнення правовідносин у разі заподіяння шкоди, набуття чужого майна без достатніх правових підстав тощо.

4. ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.

4.1. Поняття фізичної особи.

Термін «фізична особа» закріплено вперше в ЦКУ і його використання позбавить у подальшому від необхідності вказувати на те, що цивільні права та обов'язки можуть мати не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, хоча і раніше він вживався у деяких НПА України.

Відповідно до ст. 24 ЦКУ **фізична особа –** це людина, яка є учасником цивільних відносин.

Індивідуалізація фізичної особи забезпечується її ім'ям, яке надається при народженні останньої. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з прізвища, власного імені та по-батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (ст. 28 ЦКУ).

При здійсненні окремих цивільних прав фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без визначення імені. Зокрема, таке право належить автору в галузі науки, літератури і мистецтва, який може вибирати псевдонім у зв'язку з використанням твору.

Фізичні особи, які досягли 16-річного віку, мають право змінити прізвище, ім'я та по-батькові. У разі зміни імені фізична особа повинна повідомити про це своїх кредиторів та боржників.

4.2. Цивільна правоздатність фізичної особи.

Цивільна правоздатність – це здатність фізичної особи мати цивільні права та обов'язки (ст. 25 ЦК). *Правоздатність визнається рівною мірою за всіма фізичними особами з моменту народження і припиняється зі смертю*.

Характерні ознаки правоздатності: 1) рівність для всіх фізичних осіб (незалежно від раси, національності тощо); 2) невідчужуваність на користь інших фізичних осіб; 3) неможливість обмеження її актами суб'єктів приватного чи публічного права, крім випадків прямо встановлених законом; 4) існування як природної невід'ємної властивості фізичної особи.

Зміст цивільної правоздатності фізичної особи – це сукупність (загальний обсяг) тих прав та обов'язків, які вона може мати.

Обмеження правоздатності за загальним правилом не допускається, проте у встановлених законом випадках і лише за рішенням суду фізична особа може бути обмежена у здатності мати деякі права.

Закон допускає два види обмеження правоздатності:

1. ***добровільне*** – наприклад, закріплена в законодавчих актах заборона працівникам деяких відомств обіймати посади, пов'язані х підприємницькою діяльністю; обмеження прав громадянина, що став ченцем;
2. ***примусове*** – допустиме лише тоді, коли воно передбачене законом з обов'язковим переліком конкретних випадків і встановленням порядку такого обмеження. До таких обмежень, наприклад, належать заходи кримінального покарання: арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк і довічно,

позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю тощо.

Обмеження цивільної правоздатності іноземних громадян можливе лише за рішенням Кабінету Міністрів України у порядку відповідного реагування на дії тих держав, у яких є спеціальні обмеження щодо реалізації прав і свобод громадянами України. Такий захід називається ***реторсією***.

4.3. Цивільна дієздатність фізичної особи: поняття, види.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється ЦК України та може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом.

Основні елементи змісту цивільної дієздатності фізичної особи:

1) можливість самостійного вчинення правочинів (правочиноздатність);

2) можливість нести самостійну майнову відповідальність (деліктоздатність);

3) можливість складати заповіт і бути спадкоємцем (тестаментоздатність);

4) можливість обирати собі представника та самому бути представником (трансдієздатність).

За ЦК України розрізняють такі види дієздатності:

- повна дієздатність (з 18 років або раніше – в разі надання повної цивільної дієздатності на підставах, визначених законом);
- неповна дієздатність (з 14 до 18 років);
- часткова дієздатність (до 14 років).

4.4. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. Визнання фізичної особи недієздатною.

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона:

• страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

• зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, та таким чином ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Цивільна дієздатність є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи: 1) Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. 2) Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. 3) Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою

піклувальника. 4) Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. 5) Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі.

У разі видужування фізичної особи, цивільну дієздатність якої було обмежено, або в разі такого поліпшення її психічного стану, що відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо суд поновлює цивільну дієздатність цієї особи.

Піклування, встановлене над фізичною особою, припиняється на підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності.

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною: - над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка; - недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-які правочини; - правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун; - відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун.

За позовом опікуна чи органу опіки та піклування суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, визнаної недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану в цієї особи поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними.

Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

4.5. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Визнання фізичної особи зниклою безвісті. Оголошення фізичної особи померлою.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою відбувається за таких умов: а) протягом одного року фізична особа відсутня за місцем свого постійного проживання; б) протягом цього ж строку заінтересованим особам нічого не відомо про місце її перебування; в) вжиті заходи для встановлення місця перебування фізичної особи не дали результатів; г) питання, заради яких заявник просить визнати фізичну особу безвісно відсутньою, є юридично важливими та не можуть бути вирішені без такого визнання.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою породжує правові наслідки: 1) На підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно

відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. За заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування над майном особи, зниклої безвісти, опіка може бути встановлена нотаріусом до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою. Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах. За заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати. Опіка над майном припиняється в разі скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, а також у разі появи фізичної особи, зниклої безвісти. 2) Чоловік або дружина безвісно відсутнього набувають права розірвати шлюб у спрощеному порядку через державні органи реєстрації актів цивільного стану. 3) Припиняються зобов'язання, тісно пов'язані з особою безвісно відсутнього.

Якщо фізична особа, що була визнана безвісно відсутньою, з'явилася чи якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи чи іншої заінтересованої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Оголошення фізичної особи померлою.

Фізична особа може бути **оголошена судом померлою**, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру - протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини.

Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження.

Якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, *з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування,* суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою.

Незалежно від часу своєї появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна.

Якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність держави, Автономної Республіки Крим або територіальної громади і було реалізоване ними, цій особі повертається сума, одержана від реалізації цього майна.

4.6. Опіка та піклування над фізичною особою.

Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права й виконувати обов'язки.

Опіка встановлюється над: малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування; фізичними особами, які визнані недієздатними; майном малолітніх осіб, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування; майном фізичних осіб, визнаних недієздатними; майном фізичних осіб, визнаних судом безвісно відсутніми; майном фізичних осіб, зниклих безвісти.

Піклування встановлюється над: неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування; фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена.

Встановлення опіки та піклування відбувається:

• судом – у разі визнання особи недієздатною; обмеження її цивільної дієздатності; встановлення при розгляді справи, що малолітня чи неповнолітня особа є сиротами або позбавлені батьківського піклування.

• органом опіки та піклування – у разі встановлення опіки над малолітньою особою; піклування над неповнолітньою особою.

Опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю, вона призначається переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, беручи до уваги особисті стосунки між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника.

Опікуном або піклувальником не може бути фізична особа: позбавлена батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; поведінка й інтереси якої суперечать інтересам фізичної особи, що потребує опіки чи піклування.

Звільнення опікуна та піклувальника від виконання їхніх обов'язків можливе за однією з двох підстав: за заявою опікуна чи піклувальника; за заявою органу опіки та піклування.

Опіка припиняється в разі: передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам); досягнення підопічним 14 років (особа, що здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього); поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, що була визнана недієздатною.

Піклування припиняється в разі: досягнення фізичною особою повноліття; реєстрації шлюбу неповнолітньої особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена.

5. Юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин.

5.1. Поняття та ознаки юридичної особи.

Юридична особа – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку шляхом об'єднання осіб та (або) майна, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Ознаки юридичної особи:

- *організаційна єдність* – юридична особа в цивільному обігу діє як єдине ціле, що полягає у визначенні мети та завдань юридичної особи, у встановленні її внутрішньої структури, компетенції її органів, порядку їхньої діяльності та порядку припинення юридичної особи;
- *наявність відокремленого майна* – наявність майна створює матеріальну базу діяльності юридичної особи; юридична особа повинна мати своє майно, відокремлене від майна учасників (засновників), членів трудового колективу, інших організацій, громадян тощо;
- *самостійна майнова відповідальність* – здатність бути відповідачем в суді, юридична особа зобов'язана нести самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном, якщо інше не визначено в законі чи установчих документах;
- *здатність діяти в цивільному обігу від власного імені* – юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та зазначається в її установчих документах і вноситься до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;
- *місцезнаходження юридичної особи* – це адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені;

• *здатність бути позивачем або відповідачем у суді* – порядок вирішення спорів, у яких юридична особа виступає як особа, яка бере участь у справі, регулюється Цивільним процесуальним кодексом України або Господарським процесуальним кодексом України.

5.2. Види та організаційно-правові форми юридичних осіб.

Види юридичних осіб:

1. Залежно від порядку створення: 1) юридичні особи **приватного права** – створюються учасниками (засновниками) на підставі установчих документів (затверджений статут або засновницький договір), які підписують усі учасники (засновники); 2) юридичні особи **публічного права** – створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування.

2. Залежно від форм власності: 1)**приватні** – основане на власності фізичної особи; 2) **колективні** – основане на власності трудового колективу підприємства; 3) **державні** – основане на державній власності; 4) **комунальні** – основані на власності територіальних громад або на власності органів місцевого самоврядування; 5) **змішані** – основані на базі об'єднання майна різних власників (на власності юридичних осіб, фізичних осіб, держави).

3. Залежно від територіальної належності: 1) **українські** – юридичні особи створені та зареєстровані на території України; 2) **іноземні** – юридичні особи створені та зареєстровані на території іноземної держави; 3) **міжнародні організації**.

4. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду: 1) **унітарні** – створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), призначає керівника, який керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму; *2)* **корпоративні** – утворюється двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна;

5. Залежно від організаційно-правової форми: 1) **товариство** – організація, створена об'єднанням осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом; *2)* **установа** – організація, створена однією чи кількома особами (засновниками), що не беруть участі в управлінні нею, через об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

6. Товариство залежно від мети діяльності: 1) **підприємницькі товариства** – створюються з метою одержання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками (ст. 84 ЦК України); *2)* **непідприємницькі товариства** – не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками (ст. 85 ЦК України).

5.3. Порядок створення юридичної особи. Установчі документи юридичних осіб.

Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, котрі викладаються письмово, їх підписують усі учасники (засновники), якщо законом не встановлений інший порядок їхнього затвердження.

Способи створення юридичної особи:

Розпорядчий порядок утворення юридичної особи полягає в тому, що компетентний орган державної влади або управління приймає рішення (розпорядження) про створення юридичної особи і затверджує її статут чи положення про неї.

Дозвільний порядок утворення юридичної особи передбачає наявність ініціативи засновників і дозволу відповідного органу чи підприємства.

Нормативно-явочний порядок полягає в тому, що умови створення юридичної особи зафіксовані в законодавчому акті у вигляді загального дозволу держави. Для створення конкретної юридичної особи потрібна відповідна ініціатива її засновників і реєстрація її у відповідному органі.

Договірний порядок утворення юридичної *особи* застосовується тоді коли громадяни або юридичні особи добровільно об'єднуються для досягнення певної мети.

Вимоги до змісту установчих документів: 1) у **статуті** товариства вказуються найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені ЦК України або іншим законом; **2)** у **засновницькому договорі** товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання товариству майна учасників, якщо додаткові вимоги щодо змісту засновницького договору не встановлені ЦК України або іншим законом; **3)** в **установчому акті** установи вказується її мета, визначаються майно, яке передається установі, необхідне для досягнення цієї мети, структура управління установою. Якщо в установчому акті, який міститься у заповіті, відсутні окремі із зазначених вище положень, їх встановлює орган, що здійснює державну реєстрацію.

5.4. Правосуб'єктність юридичної особи та порядок її реалізації.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникає в момент її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в

інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

Юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом.

5.5. Припинення юридичної особи.

Юридична особа припиняється в результаті:

- *реорганізації* – передання всього свого майна, прав та обов'язків правонаступникам;
- *ліквідації* – за рішенням, прийнятим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, що передбачений законом.

Юридична особа є такою, що припинилася, від дати внесення до єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Форми реорганізації юридичної особи: злиття, приєднання, поділ, перетворення – зміна організаційно-правової форми **юридичної особи.**

Юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади; 3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади.

5.6. Підприємницькі товариства: поняття та види.

Підприємницькі товариства – це юридичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та його наступного розподілу між учасниками. Вони можуть бути створені лише як господарські товариства.

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Товариства можуть

займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України. Господарські товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від свого імені. Придбання господарським товариством часток (акцій), активів інших господарських товариств має здійснюватися з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції.

Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України. Підприємства, установи та організації, які стали учасниками товариства, не ліквідуються як юридичні особи. Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.

Майно господарського товариства складається з:

1) майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу;

2) продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності;

3) одержаних доходів;

4) іншого майна, набутого на підставах, що не заборонені законом.

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці.

Види господарських товариств:

- повне товариство;
- командитне товариство;
- товариство з обмеженою відповідальністю;
- товариство з додатковою відповідальністю;
- акціонерне товариство.

Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

5.7. Непідприємницькі товариства: поняття та види.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом.

До непідприємницьких товариств відносяться:

- благодійні організації;
- громадські організації;

- об’єднання співвласників багатоквартирного будинку;
- політичні партії;
- релігійні організації;
- споживчі кооперативи.

Непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об’єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Юридичні особи публічного права: поняття і правовий статус.

Юридичними особами публічного права є такі, що створюються незалежно від волі приватних осіб й основна діяльність яких зазвичай спрямована на здійснення спеціальних функцій (адміністративних, управлінських), що прямо не передбачає їх участь у цивільному обігу.

Юридичні особи публічного права створюються і припиняються виключно у розпорядчому порядку і діють на підставі закону чи спеціального нормативного акту. Керівники таких юридичних осіб призначаються вищестоящим органом. Виключення – виборність деяких посад (голів місцевих рад).

Відповідно до ЦК України публічно-правові утворення можуть створювати юридичні особи публічного права (державні та комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом (ч. 2 ст. 167, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169 ЦК).

У сучасному праві України систему юридичних осіб публічного права становлять державні та комунальні установи, публічні заклади і фонди, унітарні державні та комунальні підприємства, юридичні особи приватного права інших організаційно-правових форм, які уповноважені здійснювати публічно-правові функції.

Правосуб’єктність юридичних осіб публічного права визначається безпосередньо законом і вони можуть учиняти лише такі дії, які для них вказані в законі. Всі юридичні особи публічного права є носіями компетенції і можуть в її межах приймати владні рішення. Такі повноваження можуть бути власними або делегованими іншим державним органом. Так державна реєстрація юридичних осіб здійснюється на основі де легувальних повноважень органами місцевого самоврядування.

ЦК України визначив загальне правило участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах: вони діють на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Саме рівноправність, а не підпорядкованість юридичних осіб приватного права юридичним особам приватного права. В адміністративних відносинах приватне підприємство може виконувати різноманітні приписи юридичних осіб публічного права. Але в цивільних відносинах вони дійсно рівні. Так, не може юридична особа публічного права, що укладає цивільний правочин з юридичною особою приватного права вказувати останньої, який саме вид правочину укладати (не купівлю-продаж, а

міну, наприклад) та на яких умовах. Все це узгоджується сторонами на основі взаємного вільного волевиявлення. Якщо одну з сторін умови правочину не влаштовують, вона вправі його не укладати.

Отже, юридичні особи публічного права беруть участь у цивільних відносинах. При цьому щодо цих відносин для юридичні особи публічного права діють ті ж загальні начала й принци цивільного права: рівності, диспозитивності, взаємного співробітництва тощо.

6. Об'єкти цивільних прав.

6.1. Поняття об'єктів цивільних прав та їх оборотоздатність.

Під об'єктами цивільних прав (правовідносин) розуміють будь-які матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини.

Класифікація об'єктів цивільних правовідносин можлива за різними підставами. У ЦК України пропонуються **класифікації за двома критеріями**:

I. зі ступенем оборотоздатності об'єктів цивільних прав;

II. за характером благ.

I. За ступенем оборотоздатності:

1) об'єкти, що перебувають у вільному обігу – можуть вільно відчужуватись або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороту, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

2) об'єкти, обмежено оборотоздатні – об'єкти, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом;

3) об'єкти, вилучені з цивільного обороту – об'єкти, перебування яких у цивільному обороті не допускається.

II. За характером благ об'єкти цивільних прав поділяються на такі види:

1) речі, й гроші та цінні папери також;
2) інше майно, майнові права;
3) результати робіт, послуги;
4) результати інтелектуальної, творчої діяльності;
5) інформація;
6) інші матеріальні та нематеріальні блага.

6.2. Речі як об'єкти цивільних прав: поняття, класифікація.

Речами у цивільному праві визнаються предмети матеріального світу, здатні задовольняти потреби учасників цивільних відносин завдяки своїм фізичним, хімічним, біологічним та іншим властивостям, щодо яких між ними можуть виникати визначені їх волевиявленням і не заборонені законом цивільні права та обов'язки.

Сукупність встановлених законодавством способів та засобів регламентації відносин суб'єктів цивільного права стосовно відповідного їх різновиду називають **«правовим режимом речей»**.

Речі відповідно до їх природних властивостей та особливостей встановленого для них правового режиму поділяють на такі **види**:

1. нерухомі та рухомі;
2. подільні та неподільні;
3. визначені індивідуальними та родовими ознаками;
4. споживні та неспоживні;
5. головні речі та їх приналежності;
6. речі, які складаються із складових частин;
7. складні речі;
8. продукція, плоди та доходи;
9. майно;
10. підприємство як єдиний майновий комплекс;
11. тварини тощо.

6.3. Гроші як об'єкти цивільних прав. Валютні цінності.

Грошима (грошовими коштами) є нормативно визначені та виражені у емітованих в обіг паперових і металевих знаках або у безготівковій формі умовні вартісні одиниці (гривні, копійки чи відповідні одиниці іноземної валюти, наприклад, долари і центи), які мають забезпечений на законодавчому рівні примусовий курс, що полягає у обов'язковості їх приймання за відповідною номінальною вартістю, які визначають міру вартості речей, робіт, послуг, інших матеріальних і нематеріальних благ, а також втрат (майнової та немайнової шкоди, збитків тощо), визнаються у цивільному обороті законним платіжним та кредитним засобом і забезпечують здійснення всіх видів платежів та розрахунків у цивільному обороті, виконуючи функції загального еквівалента, обігу і нагромадження.

Гроші обов'язкові до приймання за номінальною вартістю всіма суб'єктами цивільних правовідносин на всій території України.

Гроші у деяких випадках можуть виступати у цивільно-правових правочинах як товар. Йдеться про гроші, які у даний проміжок часу не є законним платіжним засобом на території України, а, маючи нумізматичну цінність (наприклад, старовинні монети або банкноти), становлять предмет колекціонування. Як товар виступає у цивільному обороті й іноземна валюта. Стосовно останньої у відповідності з чинним законодавством у банківських установах та обмінних пунктах здійснюються правочини її купівлі-продажу.

Завдяки використанню грошей як загального еквівалента здійснюються відшкодування майнової та моральної шкоди, стягнення неустойки, виплата вартості незамінних речей разі їх загибелі тощо.

Правове значення грошей у цьому аспекті полягає у тому, що без використання єдиної міри вартості забезпечення компенсаційної та інших функцій у цивільному праві було б неможливим.

Валютні цінності – це національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Торгівля валютними цінностями здійснюється на валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках виключно через уповноважені установи, які отримали ліцензію на таку діяльність в установленому законом порядку.

Транскордонний переказ валютних цінностей здійснюється виключно через уповноважені установи.

Порядок проведення переказу валютних цінностей визначається Національним банком України.

6.4. Майно, майнові права. Підприємство як єдиний майновий комплекс.

Майном як особливим об'єктом законодавство визначає окрему річ, їх сукупність, а також майнові права та обов'язки. Поняття «майно» вживається у цивільному праві для термінологічного визначення як окремих речей, так і їх сукупності. Майном найчастіше визначається сукупність всіх матеріальних цінностей відповідного суб'єкта, враховуючи речі, гроші, цінні папери, а також майнові права та обов'язки. Про майно йдеться у нормах, що визначають об'єкти права власності, спадкову масу, предмет договорів дарування, найму (оренди) тощо. У такому ж значенні термін «майно» вживається також у нормах, спрямованих на захист майнових прав особи (наприклад, у нормах про охорону майна фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеної померлою). Поняття «майно» використовують також для визначення окремих майнових прав і обов'язків особи або їх сукупності. У такому значенні цей термін застосовують у нормах, що визначають частку не тільки майнових прав, а й обов'язків юридичних і фізичних осіб.

Підприємством вважається єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 191 ЦК України). Відповідно до ч. 2 ст. 191 ЦК України ***до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять*** всі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підприємство як єдиний майновий комплекс в цілому визнається матеріальним об'єктом цивільних прав, до складу якого у відповідності із законом (ч. 2 ст. 191 ЦК України) можуть входити нематеріальні за своєю правовою природою блага – особисті немайнові та виключні права. Підприємство в цілому або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.

6.5. Інформація як об’єкт цивільних правовідносин.

Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Суб’єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями.

Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється Законом України «Про інформацію».

Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

За змістом інформація поділяється на такі види:

1. інформація про фізичну особу;
2. інформація довідково-енциклопедичного характеру;
3. інформація про стан довкілля (екологічна інформація);
4. інформація про товар (роботу, послугу);
5. науково-технічна інформація;
6. податкова інформація;
7. правова інформація;
8. статистична інформація;
9. соціологічна інформація;
10. інші види інформації.

6.6. Цінні папери як об’єкти цивільних прав.

Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов’язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

В Україні в цивільному обороті можуть бути такі групи **цінних паперів:**

1) пайові цінні папери, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які знаходяться в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів;

2) боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов’язання емітента сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов’язання;

3) деривативні цінні папери – цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника;

4) товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Законом можуть визначатися також інші групи цінних паперів.

Види цінних паперів та порядок їх обігу встановлюються законом.

Обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо форми цінного паперу та інші необхідні вимоги встановлюються законом.

Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером.

До особи, яка набула право на цінний папір, одночасно переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються (права за цінним папером).

6.7. Нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав.

Відповідно до ЦК України **нематеріальними благами як об'єктами цивільних прав** виступають:

1) результати інтелектуальної, творчої діяльності;

2) інформація;

3) особисті немайнові блага.

Результатами інтелектуальної, творчої, діяльності є твори науки, літератури, мистецтва, винаходи та корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, права на сорти рослин тощо. Для визнання їх об'єктами цивільних прав результати творчої діяльності повинні бути втілені у відповідну об'єктивну форму, достатню для їх сприйняття іншими особами.

Особливим об'єктом цивільних прав є інформація. Відповідно до ст. 200 ЦК України **інформацією** визнаються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Особистими немайновими благами фізичної особи є невід'ємні від особи нематеріальні цінності, права на які визначають міру її можливої поведінки в особистій життєдіяльності, а також у соціальному та суспільному бутті, можливість існування і здійснення котрих забезпечується шляхом встановлення у цивільному законодавстві їх невичерпного переліку та комплексу засобів для забезпечення захисту останніх на випадок порушення або невизнання.

Особисті немайнові блага фізичної особи класифікуються залежно від їх призначення у цивільному обороті. За цією підставою вони поділяються **на такі, що забезпечують**:

природне існування людини – право на життя, охорону здоров'я, усунення небезпеки, що загрожує життю та здоров'ю, медичну допомогу і медичне

страхування, на інформацію про стан свого здоров'я, на таємницю про стан здоров'я, безпечне для життя та здоров'я довкілля тощо (глава 21 ЦК України);

соціальне буття фізичної особи – право на ім'я, на його зміну, на використання імені, на повагу до гідності та честі, на недоторканність ділової репутації тощо (глава 22 ЦУ України).

7. Правочини.

7.1. Поняття та види правочинів.

Правочинами визнаються дії фізичних та юридичних осіб, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочин - це правомірна дія, яка вчиняється для досягнення дозволеної законом мети (набуття майна у власність шляхом купівлі-продажу; здача майна в оренду, надання послуг тощо).

Відповідно до підстав класифікації вирізняють такі **види правочинів**.

Залежно від числа сторін, волевиявлення яких потрібне на здійснення правочину:

- односторонні (для їх вчинення досить волевиявлення однієї особи, наприклад, заповіт);
- двосторонні (вимагається волевиявлення двох сторін (так, для укладення договору купівлі-продажу недостатньо бажання продавця продати річ, необхідно, щоб покупець виявив бажання її купити);
- багатосторонні (при укладенні яких виражається воля трьох і більше сторін, наприклад, договір про спільну діяльність).

Залежно від того, чи відповідає обов'язку однієї зі сторін зустрічний обов'язок контрагента, правочини поділяють на:

- відплатні (де надається зустрічне майнове задоволення у вигляді грошей, майна, роботи, послуг - купівля-продаж, міна, підряд, комісія);
- безвідплатні (ніякий майновий еквівалент не передбачається - договір дарування, безоплатного користування майном).

Залежно від моменту укладання правочину вирізняють:

- консенсуальні правочини. Такий правочин вважається укладеним після того, коли сторони у належній формі погодили всі істотні умови договору, а сам правочин буде виконуватися пізніше.
- реальні правочини. Для того, щоб такий правочин вважався укладеним, сторонам недостатньо погодити у належній формі його істотні умови, необхідно, щоб відбулася реальна передача речі (договір позики, зберігання).

Залежно від значення підстав правочину для його дійсності вирізняють:

- каузальні правочини (від лат. causa - причина);
- абстрактні правочини.

У каузальних правочинах безпосередньо визначена підстава їх укладання, намір досягти певного результату - стати власником майна, отримати майно у тимчасове користування та ін. Із змісту абстрактного правочину неможливо з'ясувати заради чого він укладався.

7.2. Загальні вимоги, додержання яких є необхідними для чинності правочину.

Під умовами дійсності правочину розуміються передбачені законом вимоги, яким має відповідати будь-який правочин. Звичайно, що умови дійсності правочину залежать від його виду, характеру, змісту, суб'єктного складу, об'єкта.

Умови дійсності правочину є такі:

1) суб'єктний склад. Особи, які укладають правочин, повинні мати необхідну правоздатність і дієздатність.

2) зміст правочину не повинен суперечити закону. Умови правочину повинні відповідати як вимогам закону, так і підзаконних актів.

3) форма правочину повинна відповідати закону. Правочини можуть укладатися в усній, письмовій та нотаріальній формі, яку визначають самі сторони. В окремих випадках законодавець вимагає конкретної форми правочину під страхом його недійсності.

4) єдність волі і волевиявлення сторін. Якщо такої єдності немає, може йтися про укладення правочину внаслідок насильства, обману, помилки, збігу тяжких обставин, тобто коли воля сторони відсутня взагалі або ж спотворена.

5) здійсненність правочину. Правочин повинен бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним.

7.3. Форма правочину та правові наслідки її недодержання.

Формою правочину називається спосіб вираження волі його сторін.

Чинне законодавство допускає укладення правочинів в *усній, простій письмовій та письмовій нотаріальній формі*. Особливим способом вираження волі є укладення договору шляхом вчинення конклюдентних дій (тобто дій, які свідчать про бажання однієї сторони укласти договір на умовах, запропонованих іншою.

1. Усна (словесна) форма.

Вона застосовується у всіх випадках, коли для даного виду правочину законом не передбачено іншу форму.

2. Письмова форма. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-телекомунікаційної системи, що використовується сторонами.

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

Письмова форма поділяється на *просту письмову* та *нотаріально посвідчену*.

У письмовій формі належить вчиняти:

1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, що повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення;

3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, крім тих, що повністю виконуються сторонами в момент вчинення;

4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін.

Необхідною умовою дійсності деяких правочинів є їх *державна реєстрація*. Правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом.

За загальним правилом недодержання сторонами простої письмової форми правочину не спричиняє його недійсності. Наслідком порушення такої форми є недопущення свідчень свідків у випадку заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин. Недодержання сторонами простої письмової форми зумовлює недійсність правочину лише у випадку, якщо такий наслідок прямо зазначений в законі.

7.4. Недійсні правочини, їх юридична природа та види.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин).

Недійсні правочини: *нікчемні та заперечні (оспорювані).*

Нікчемним правочином є правочин, вчинення якого не породжує передбачених законом правових наслідків у зв'язку із протиправністю або іншими недоліками юридичного характеру, незалежно від пред'явлення позову про визнання його недійсним. Нікчемний правочин є недійсним незалежно від визнання його таким і від бажання сторін.

Види нікчемних правочинів:

1) вчинений з порушенням обов'язкової письмової та нотаріальної форми;

2) вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;

3) вчинений у випадках, передбачених законом, без дозволу органу опіки та піклування;

4) вчинений недієздатною фізичною особою;

5) правочин, що порушує публічний порядок;

6) удаваний правочин.

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (*оспорюваний правочин*).

Види оспорюваних правочинів:

1) вчинений юридичною особою, якого вона не мала права вчиняти;

2) вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;

3) вчинений фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності;

4) вчинений дієздатною фізичною особою, яка в момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними;

5) вчинений під впливом помилки;

6) вчинений під впливом обману;

7) вчинений під впливом насильства;

8) вчинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою;

9) вчинений під впливом тяжкої обставини.

7.5. Загальні правові наслідки недійсності правочину. Правові наслідки недійсності окремих частин правочину.

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою.

Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

7.6. Правові наслідки вчинення недійсних правочинів.

Існують такі види наслідків недійсності правочинів:

1) *юридичні наслідки* випливають з факту вчинення недійсного правочину і полягають у ненастанні юридичних наслідків, яких прагнули досягнути сторони. Вони обмежуються лише постановкою питання про недійсність правочину. Це пов'язано з тим, що недійсний правочин не може породити інших правових наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Нікчемний правочин є недійсним з моменту вчинення і не породжує для його сторін цивільних прав та обов'язків. Оспорюваний правочин хоча і породжує в момент вчинення правові наслідки, проте після його оспорення заінтересованою особою і визнання недійсним судом, він є недійсним і нічим не відрізняється від нікчемного.

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення.

Невідповідність окремої частини правочину вимогам закону не має наслідком недійсність інших його частин і правочину в цілому, якщо допускається відокремлення цієї частини від інших частин правочину і є можливість припустити, що він був би вчинений сторонами і без включення до нього недійсної частини;

2) *майнові наслідки* недійсності правочинів породжують такі два юридичних факти, як вчинення недійсного правочину та виконання його хоча б однією стороною повністю чи частково. Такі правові наслідки називаються майновими, оскільки визначають юридичну долю переданого за нікчемним правочином майна.

У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Такий наслідок недійсності вчиненого правочину в науці цивільного права називається **двосторонньою реституцію**.

3) *додаткові майнові наслідки* сторін недійсного правочину полягають у обов'язку відшкодування винною стороною заподіяних збитків та моральної шкоди іншій стороні або третій особі. Додаткові майнові наслідки можуть також передбачатись окремими складами недійсних правочинів. Так, відповідно до ч. 4 ст. 221 ЦК України крім обов'язку повернути майно малолітній особі, на дієздатну сторону покладається також обов'язок відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо в момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони.

8. Представництво в цивільному праві.

8.1. Поняття та підстави представництва.

Представництво визначається як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана чи має право вчинити правочин від імені другої сторони, котру вона представляє.

Залежно від того, на чому будуються повноваження представника, можна вирізнити *представництво за законом* і *представництво за договором*.

Представництво за законом має місце тоді, коли особа представник, коло її повноважень і самі випадки такого представництва визначаються певними нормативними актами (ЦК, СК України тощо). До призначення представника той, кого представляють, у таких випадках ніякого відношення не має. Різновидом даного представництва є так зване статутне представництво, коли відповідно до статуту чи положення керівний працівник (директор, ректор, начальник, голова) наділений повноваженнями виступати у цивільному обігу від імені юридичної особи.

Представництво за договором - це таке представництво, яке виникає у результаті правочину між представником та особою, яку він представляє. Для

здійснення даного представництва потрібно отримати довіреність, яку той, кого представляють, видає представникові як доказ наданих йому повноважень.

8.2. Повноваження представника. Правові наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень представником.

Повноваження представника - це коло прав і обов'язків, якими він наділений і які визначені в договорі, довіреності, законі, адміністративному акті, акті органу юридичної особи.

Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє.

Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє.

Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

8.3. Види представництва.

Представництво може бути двох видів: *добровільне (договірне); обов'язкове (законне)*.

Добровільне представництво виникає на підставі договору, зокрема договору доручення, та довіреності або акта органу юридичної особи (наприклад, наказ керівника юридичної особи). Різновидом добровільного представництва є комерційне представництво.

Обов'язкове представництво існує незалежно від волевиявлення особи, яку представляють. Воно визначається певними нормативними актами (ЦК, Сімейним кодексом (СК) України тощо). До обов'язкового представництва слід віднести представництво батьками або опікунами осіб, які не мають повної дієздатності. Обсяг повноважень представника та їх зміст при обов'язковому представництві визначаються законом. Різновидом обов'язкового представництва є так зване статутне представництво.

8.4. Довіреність: поняття, види, форма.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення

правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

За змістом та обсягом повноважень, що їх отримує представник, розрізняють три **види довіреностей**: *генеральні (загальні), спеціальні та разові*.

Генеральна довіреність видається на вчинення широкого кола правочинів та юридичних дій (наприклад, генеральною є довіреність, яка видається керівникові філії юридичної особи).

Спеціальна довіреність видається представникові на здійснення багатьох однорідних юридичних дій. До спеціальних можна віднести довіреність на представництво у суді, довіреність, яка видається експедиторові на отримання вантажів від залізниці.

Разова довіреність видається для вчинення однієї конкретної угоди або іншої юридичної дії (наприклад, довіреність на отримання зарплати, на підписання певного договору).

Довіреність завжди повинна мати *письмову форму*. Це може бути звичайна письмова чи *письмова нотаріальна* форма.

Форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин.

Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем.

Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Довіреність особи, яка тримається в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, може бути посвідчена начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора.

Довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами.

Довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Довіреності, посвідчені зазначеними посадовими особами, прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок

тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах, видана фізичною особою, посвідчується у порядку, визначеному законодавством.

8.5. Припинення представництва за довіреністю.

Представництво за довіреністю припиняється у разі:

1) закінчення строку довіреності;

2) скасування довіреності особою, яка її видала;

3) відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю;

4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність;

5) припинення юридичної особи, якій видана довіреність;

6) смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає своє повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків;

7) смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

З припиненням представництва за довіреністю втрачає чинність передоручення.

У разі припинення представництва за довіреністю представник зобов’язаний негайно повернути довіреність.

9. Строки та терміни в цивільному праві. Позовні давність.

9.1. Поняття та види строків і термінів у цивільному праві.

Під **строком** у цивільному праві розуміють певний період у часі, зі спливом якого пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Термін може визначатися або вказівкою на час, або подією, яка має відбутися.

Класифікувати строки можна за різними категоріями.

1. За правовими наслідками:

- *правовстановлюючі або правостворюючі.* Це строки, з якими пов’язане виникнення правовідносин або окремих прав та обов’язків;

- *правоприпиняючі.* Це строки, з перебігом яких законодавець пов’язує припинення певних правовідносин, окремих прав та обов’язків;

- *правозмінюючі*. По закінченню цих строків припиняються одні права та обов’язки і виникають інші.

2. За підставами встановлення:

- *законні (тобто строки, встановлені законом чи підзаконним актом)*;

- *судові*. Це строки, тривалість яких визначається судом чи господарським судом залежно від обставин конкретної справи і з врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони;

- *договірні.* Це строки, які визначаються за угодою сторін із врахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин.

3. За ступенем самостійності сторін у встановленні строків:

- *імперативні строки*, тобто такі, що не можна змінити за домовленістю сторін (строки позовної давності, претензійні строки);

- *диспозитивні строки*, тобто такі, які хоч і передбачені законом, але можуть бути змінені за погодженням сторін.

4. За призначенням:

- *строки здійснення цивільних прав*, тобто строк, протягом якого володар суб'єктивного права може реалізувати можливості, закладені в суб'єктивному праві. В основному такі строки встановлюються законом, але можуть бути визначені й сторонами. Це строки придатності, зберігання, гарантійні строки;

- *строки виконання зобов'язань* (строки поставки, здачі робіт за договором підряду);

- *строки захисту цивільних прав*, тобто строк, протягом якого сторона може розраховувати на захист свого права в разі порушення і отримати цей захист (строки позовної давності).

5. За способами визначення, тобто строки, які визначаються:

- *календарною датою* (строк повернення боргу); певним *періодом часу* (поставка продукції - поквартальна, щомісячна);

- *вказівкою на подію*, яка неодмінно має настати (настання навігації - за договором перевезення водним транспортом: кожного року неможливо визначити конкретну дату настання цієї події).

6. За ступенем визначеності:

- *визначені строки*, якщо відомо, коли саме строк настане;

- *невизначені строки*, якщо це пов'язано з певною подією, яка обов'язково настане, або бажання кредитора (наприклад, строк повернення боргу «за першою вимогою»).

9.2. Способи визначення строків і термінів. Порядок обчислення строків.

Строк визначається *роками, місяцями, тижнями, днями* або *годинами*.

Термін визначається *календарною датою* або *вказівкою на подію*, яка має неминуче настати.

Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку.

До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року.

Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку.

Строк, що визначений у півмісяця, дорівнює п’ятнадцяти дням.

Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця.

Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку.

Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі, якщо ця дія має бути вчинена в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції.

Письмові заяви та повідомлення, здані до установи зв’язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

9.3. Поняття та види позовної давності.

Позовна давність - це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Іншими словами, це строк протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати захисту чи примусового здійснення свого права через суд.

У цивільному праві застосовуються **два види строків позовної давності**:

а) загальні; б) спеціальні.

Загальні строки позовної давності поширюються на всі цивільні правовідносини, за винятком тих, щодо яких законом встановлений інший строк, або які взагалі виведені з-під дії строків позовної давності.

Загальний строк позовної давності встановлений у три роки і не залежить від суб’єктивного складу відносин.

Спеціальні строки позовної давності встановлені для окремих вимог, визначених законом, і ці строки, порівняно із загальними, можуть бути або скороченими, або продовженими.

9.4. Початок перебігу позовної давності.

Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства.

Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання.

У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

За зобов’язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

Перебіг позовної давності за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем.

9.5. Зупинення та переривання перебігу позовної давності.

Перебіг позовної давності зупиняється:

1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);

2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом;

3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;

4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

У разі виникнення зазначених вище обставин, перебіг позовної давності зупиняється на весь час існування цих обставин.

Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Переривання перебігу позовної давності

Перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку.

Позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Після переривання перебіг позовної давності починається заново.

Час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується.

9.6. Наслідки спливу позовної давності.

Особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності.

Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності.

Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

9.7. Вимоги, на які позовна давність не поширюється.

Позовна давність не поширюється:

1) на вимогу, що випливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом;

2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;

3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію;

4) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);

5) на вимогу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, стосовно виконання зобов'язань, що випливають із Закону України «Про державний матеріальний резерв»;

6) на вимогу про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на який поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу (фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств.

Законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

10. Особисті немайнові права фізичної особи.

10.1. Поняття та зміст особистого немайнового права.

Поняття особистого немайнового права визначається через перелік наступних ознак, а саме:

- особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом;
- особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту;
- особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою;
- фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав;
- особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

10.2. Види особистих немайнових прав.

Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Цивільним кодексом України та іншим законом можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи.

Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, Цивільним кодексом України та іншим законом, не є вичерпним.

10.3. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.

Законодавець поділяє особисті немайнові права на два рівні залежно від благ, що виступають об'єктами цих прав.

Блага першого рівня нерозривно пов'язані з фізичним буттям людини - виникають разом з її народженням, діють протягом її життя. Вони існують незалежно від їх правового регулювання. Держава повинна їх охороняти, а у разі порушення - захищати.

До особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, слід відносити:

Право на життя.

Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю.

Право на охорону здоров'я.

Право на медичну допомогу.

Право на інформацію про стан свого здоров'я.

Право на таємницю про стан здоров'я.

Права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я.

Право на свободу.

Право на особисту недоторканність.

Право на донорство.

Право на сім'ю.

Право на опіку або піклування.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

10.4. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

Особистими немайновими правами, що забезпечують соціальне буття фізичної особи виступають суб'єктивні немайнові права, що визначають зміст абсолютних правовідносин. Ці права виникають безпосередньо з підстав, зазначених у законі. Деякі з цих прав можуть бути обмеженими.

До особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, слід відносити:

Право на ім'я.

Право на зміну імені.

Право на використання імені.

Право на повагу до гідності та честі.

Повага до людини, яка померла.

Право на недоторканність ділової репутації.

Право на індивідуальність.

Право на особисте життя та його таємницю.

Право на інформацію.

Право на особисті папери.

Розпоряджання особистими паперами.

Право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів.

Право на таємницю кореспонденції.

Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок.

Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах.

Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Право на місце проживання.

Право на недоторканність житла.

Право на вибір роду занять.

Право на свободу пересування.

Право на свободу об'єднання.

Право на мирні зібрання.

10.5. Захист особистих немайнових прав.

Захист особистих немайнових прав - юридично закріплена можливість уповноваженої особи використовувати заходи правового впливу з метою відновлення порушеного немайнового права та припинення дій, що порушують це право.

Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється такими способами:

1) визнання права;

2) визнання правочину недійсним;

3) припинення дії, яка порушує право;
4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
5) примусове виконання обов’язку в натурі;
6) зміна правовідношення;
7) припинення правовідношення;
8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення.

11. Право власності. Загальні положення.

11.1. Поняття та зміст права власності.

У цивілістці розрізняють право власності в об’єктивному і суб’єктивному сенсі.

Право власності в об’єктивному сенсі - це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування і реалізації права власності, котре належить певному суб’єкту.

Право власності в суб’єктивному сенсі - це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 316 ЦК України).

Право власності є непорушним, ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 321 ЦК України).

Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна (ст. 317 ЦК України).

Право володіння - це забезпечена законом можливість фактичного панування над річчю, утримання її у сфері свого господарювання.

Право користування - забезпечена законом можливість власника вилучати з речі її корисні властивості відповідно до її призначення, одержувати плоди і доходи, з метою задоволення різноманітних потреб.

Право розпорядження - забезпечена законом можливість власника визначати фактичну та юридичну долю речі: передавати її іншим особам у власність чи тимчасове володіння і користування, а в деяких випадках - і в розпорядження (договір комісії).

11.2. Об'єкти та суб'єкти права власності.

Об'єктом правовідносин власності може бути будь-яка індивідуально-визначена річ. Родові речі можуть бути об'єктом права власності за умови їхньої індивідуалізації (упакування, маркування, написи тощо).

Об'єктом права власності можуть бути будь-які окремі рухомі чи нерухомі речі, їх сукупність (майно). Правовий режим речі поширюється також на тварини, крім випадків, передбачених законом (ст. 180 ЦК України). Певні речі, визначені законом, не можуть бути у власності фізичних чи юридичних осіб, а можуть перебувати лише у державній власності.

Суб'єктами права власності визнаються Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК, а саме - фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (с 318 ЦК України).

Статтею 324 ЦК України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону.

Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади.

Фізичні та юридичні особи є суб'єктами права приватної власності, вони можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими (ст. 325 ЦК України).

Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом (ст. 13 Конституції, ч. 2 ст. 318 ЦК України).

11.3. Здійснення права власності.

Цивільним кодексом України, а саме статтею 319, визначено, що здійснення права власності включає: 1) власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; 2) власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства; 3) усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав; 4) власність зобов'язує; 5) власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі; 6) держава не втручається у здійснення власником права власності; 7) діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування

його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом; 8) особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом; 9) власник має право використовувати своє майно для здійснення підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом. Законом можуть бути встановлені умови використання власником свого майна для здійснення підприємницької діяльності.

Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою статті 353 ЦК України.

11.4. Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна.

Відповідно до ст. 323 ЦКУ ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом.

Дана норма визначає економіко-правові наслідки повної або часткової втрати майна у двох ситуаціях, а саме:

а) коли майно перебуває в безпосередньому володінні та користуванні власника і не є об'єктом того чи іншого договірного правовідношення;

б) коли майно є предметом договору, який передбачає передачу цього майна.

Закономірно, що в першому випадку ризик випадкового знищення чи пошкодження майна завжди несе власник, якщо інше не встановлено законом.

У разі відчуження майна за договором ризик випадкового його знищення чи випадкового пошкодження також покладається на власника, якщо інше не встановлено договором або законом. Норма ст. 323 ЦК дає підстави для висновку про те, що ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження майна до моменту переходу його у власність набувача несе відчужувач, а з моменту його переходу у власність набувача до останнього переходив і цей ризик. Тому в таких випадках важливо правильно встановити момент виникнення права власності у набувача майна за договором, зокрема за правилами ст. 334 ЦК, де закріплено, що право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Сторони можуть за домовленістю змінити наведене загальне правило й передбачити, що ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження майна переходить до набувача з моменту підписання договору, з моменту його нотаріального посвідчення, не пов'язуючи це з переходом права власності.

Закон може встановлювати особливі правила ризику. Наприклад, ст. 668 ЦК, зокрема, передбачає, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом, а щодо товару, проданого під час його транспортування, – з моменту укладення договору купівлі-продажу, якщо інше не встановлено договором або звичаями ділового обороту. Питання ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження речі, матеріалу врегульовані також статтями 772, 842 ЦК.

12. НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

12.1. Підстави набуття права власності: загальна характеристика.

Право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів (ч. 1 ст. 328 ЦК України).

Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не випливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом (ч. 2 ст. 328 ЦК України).

Підстави набуття права власності в науці цивільного права поділяють на *первісні* і *похідні*.

Первісними підставами є такі, за яких право власності на річ виникає у суб'єкта вперше або незалежно від права попереднього власника на цю річ.

Первісними підставами набуття права власності є:

1) новостворене майно (ст. 331 ЦК України);

2) переробка речі (ст. 332 ЦК України);

3) привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України);

4) безхазяйна річ (ст. 335 ЦК України);

5) набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК України);

6) знахідка (ст. 338 ЦК України);

7) бездоглядна домашня тварина (ст. 341 ЦК України);

8) скарб (ст. 343 ЦК України);

9) набувальна давність (ст. 344 ЦК України).

Похідні підстави мають місце тоді, коли право власності одного суб'єкта встановлюється на підставі права попереднього власника.

До *похідних* відносяться ті підстави, за якими право власності на річ виникає за волею попереднього власника: цивільні правочини; спадкування за законом; спадкування за заповітом.

12.2. Набуття права власності на новостворене майно та об'єкти незавершеного будівництва; на перероблену річ; за договором; на безхазяйну річ; на знахідку; на бездоглядну домашню тварину; на скарб; за набувальною давністю.

1. Право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка

виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі.

Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

До завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна). У разі необхідності така особа може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва після проведення державної реєстрації права власності на нього відповідно до закону.

2. Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість. Право власності на рухому річ, створену особою шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить, набувається власником матеріалу за його бажанням, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо вартість переробки і створеної нової речі істотно перевищує вартість матеріалу, право власності на нову річ набуває за її бажанням особа, яка здійснила таку переробку. У цьому разі особа, яка здійснила переробку, зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу моральну шкоду. Власник матеріалу, який набув право власності на виготовлену з нього річ, зобов'язаний відшкодувати вартість переробки особі, яка її здійснила, якщо інше не встановлено договором.

3. Право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним.

4. Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації. Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність. Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю, крім випадків, встановлених ЦК України.

5. Знахідка. Особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або

транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу.

Якщо особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку Національній поліції або органові місцевого самоврядування.

Особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку Національній поліції або органові місцевого самоврядування, якщо: 1) не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі; 2) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, Національній поліції або органові місцевого самоврядування.

6. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її. Якщо власник бездоглядної домашньої тварини або місце його перебування невідомі, особа, яка затримала тварину, зобов'язана протягом трьох днів заявити про це органові місцевого самоврядування, який вживає заходів щодо розшуку власника. Якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців - щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на ці тварини переходить до особи, у якої вони були на утриманні та в користуванні.

7. Особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього. Якщо скарб був прихований у майні, що належить на праві власності іншій особі, особа, яка виявила його, та власник майна, у якому скарб був прихований, набувають у рівних частках право спільної часткової власності на нього. У разі виявлення скарбу особою, яка здійснювала розкопки чи пошук цінностей без згоди на це власника майна, в якому він був прихований, право власності на скарб набуває власник цього майна.

У разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність відповідно до закону, право власності на нього набуває держава. Особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення.

Вище зазначені положення не поширюються на осіб, які виявили скарб під час розкопок, пошуків, що проводилися відповідно до їхніх трудових або договірних обов'язків.

8. Набувальна давність. Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном - протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом.

12.3. Підстави припинення права власності: загальна характеристика.

Згідно ст. 346 ЦКУ, право власності припиняється у разі:

1) відчуження власником свого майна;

2) відмови власника від права власності;

3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;

4) знищення майна;

5) викупу пам’яток культурної спадщини;

6) примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;

8) звернення стягнення на майно за зобов’язаннями власника;

9) реквізиції;

10) конфіскації;

11) припинення юридичної особи чи смерті власника;

12) визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Залежно від значення волі власника усі підстави припинення права власності можна поділити на дві групи: припинення права власності з волі власника; припинення права власності незалежно від волі власника.

Припинення права власності з волі власника найчастіше відбувається внаслідок передачі цього права іншій особі на підставі правочинів (договорів купівлі-продажу, дарування тощо). Можливі також знищення речі власником (шляхом її споживання, переробки в іншу річ, фізичної ліквідації) і безадресна відмова від права власності на майно.

Припинення права власності незалежно від волі власника може бути двох різновидів: припинення права власності з об’єктивних причин (загибель речі, загублення речі власником; сплив строку набувальної давності); припинення права власності внаслідок волевиявлення інших суб’єктів права (примусовий викуп майна, звернення стягнення на нього за зобов’язаннями власника, реквізиція, конфіскація тощо).

12.4. Відмова від права власності. Припинення права власності особи на майно, яке не може їй належати. Реквізиція. Конфіскація.

Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру.

Якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, яке за законом, який був прийнятий пізніше, не може їй належати, це майно має бути відчужене власником протягом строку,

встановленого законом. Якщо майно не відчужене власником у встановлені законом строки, це майно з урахуванням його характеру і призначення за рішенням суду на підставі заяви відповідного органу державної влади підлягає примусовому продажу. У разі примусового продажу майна його колишньому власникові передається сума виторгу з вирахуванням витрат, пов'язаних з відчуженням майна. Якщо майно не було продане, воно за рішенням суду передається у власність держави. У цьому разі колишньому власникові майна виплачується сума, визначена за рішенням суду. Якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, на набуття якого за законом, який був прийнятий пізніше, потрібен особливий дозвіл, а в його видачі цій особі було відмовлено, це майно підлягає відчуженню у порядку, встановленому ЦК України.

У разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується. Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість реквізованого майна, може бути оскаржена до суду. У разі реквізиції майна його попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо.

До особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом. Конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно, крім випадків, визначених законом. Обсяг та порядок конфіскації майна встановлюються законом.

13. Право спільної власності.

13.1. Поняття і види права спільної власності.

Спільна власність має місце у випадках, коли з тих чи інших підстав у декількох осіб виникає право власності на одне і те ж саме майно. Тоді це право має правовий режим спільної власності і характеризується множинністю суб'єктів (учасників) та єдністю об'єкта. Тобто, право спільної власності не є окремою формою власності, а лише становить собою специфічний спосіб та режим існування відомих форм власності.

В об'єктивному розумінні право спільної власності є сукупністю правових норм, що регламентують приналежність одного і того ж майна декільком особам. В суб'єктивному розумінні право спільної власності надає двом чи більше особам разом, за взаємною згодою на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися одним і тим самим майном, яке є єдиним об'єктом їх спільного права.

Право спільної власності може виникнути лише тоді, коли кілька осіб набувають права власності на одну і ту ж річ або сукупність речей. Причому, кожний із співвласників має свою частину в праві на все спільне майно і ця частка стосується всього комплексу прав і обов'язків щодо цього майна. Така частка може бути як визначеною, так і невизначеною. Кожний співвласник повинен співставляти свою поведінку стосовно спільного майна з волею інших співвласників, оскільки його частка у власності не створює абсолютного права ні на будь-яку реальну частину майна. Це право на майно взагалі.

Фактичні частки майна у спільних власників можуть бути як однаковими, так і різними. Наприклад, двом особам може належати по 1/2 частині майна, або одній особі може належати 1/2 частина майна, а двом іншим співвласникам - по 1/4 частині. Пропорції можуть бути й іншими.

По суті право спільної власності є таким же, як і право роздільної власності. Але будь-яке розпорядження майном, що перебуває в спільній власності, може бути здійснено лише за загальною згодою всіх власників, які мають рівні голоси, незалежно від розміру належної їм частки: незгода одного припиняє розпорядження інших. У цьому розумінні право спільної власності є одним із видів обмежень права власності; право кожного обмежується правом інших. Відбувається взаємне обмеження.

Отже, право спільної власності - це право двох або більше осіб на один об'єкт.

13.2. Право спільної часткової власності: поняття, суб'єкти, підстави виникнення. Визначення часток у праві спільної часткової власності.

Власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю. Суб'єктами права спільної часткової власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади.

Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом. Якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна.

Співвласник має право на відповідне збільшення своєї частки у праві спільної часткової власності, якщо поліпшення спільного майна, які не можна відокремити, зроблені ним своїм коштом за згодою всіх співвласників, з додержанням встановленого порядку використання спільного майна.

Співвласник житлового будинку, іншої будівлі, споруди може зробити у встановленому законом порядку за свій рахунок добудову (прибудову) без згоди інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Така добудова (прибудова) є власністю співвласника, який її зробив, і не змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності.

Поліпшення спільного майна, які можна відокремити, є власністю того з співвласників, який їх зробив, якщо інше не встановлено домовленістю співвласників.

13.3. Здійснення права спільної часткової власності.

Право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю. Кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. У разі неможливості цього він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації. Якщо договір між співвласниками про порядок володіння та користування спільним майном відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності посвідчений нотаріально, він є обов'язковим і для особи, яка придбає згодом частку в праві спільної часткової власності на це майно. Співвласник відповідно до своєї частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний брати участь у витратах на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів), а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільним майном.

Майно, що є у спільній частковій власності, може бути поділене в натурі між співвласниками за домовленістю між ними. У разі поділу спільного майна між співвласниками право спільної часткової власності на нього припиняється. Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності. Якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим (ч.2 ст. 183 ЦК), співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки. Компенсація співвласникові може бути надана лише за його згодою. Договір про виділ у натурі частки з нерухомого спільного майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

13.4. Право переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності.

У разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів. Продавець частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає. Якщо інші співвласники відмовилися від здійснення переважного права купівлі чи не здійснять цього права щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна

- протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення, продавець має право продати свою частку іншій особі. Якщо бажання придбати частку у праві спільної часткової власності виявили кілька співвласників, продавець має право вибору покупця. У разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Одночасно позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець. До таких вимог застосовується позовна давність в один рік.

Передача співвласником свого переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності іншій особі не допускається.

Частка у праві спільної часткової власності переходить до набувача за договором з моменту укладення договору, якщо інше не встановлено домовленістю сторін. Частка у праві спільної часткової власності за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, переходить до набувача відповідно до ст. 334 ЦК.

13.5. Припинення права спільної часткової власності.

Право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо: частка є незначною і не може бути виділена в натурі; річ є неподільною; спільне володіння і користування майном є неможливим; таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

Суд постановляє рішення про припинення права особи на частку у спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду.

Крім того, кредитор співвласника майна, що є у спільній частковій власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї. Якщо виділ в натурі частки із спільного майна має наслідком зміну його призначення або проти цього заперечують інші співвласники, спір вирішується судом.

У разі неможливості виділу в натурі частки із спільного майна або заперечення інших співвласників проти такого виділу кредитор має право вимагати продажу боржником своєї частки у праві спільної часткової власності з направленням суми виторгу на погашення боргу.

У разі відмови боржника від продажу своєї частки у праві спільної часткової власності або відмови інших співвласників від придбання частки боржника кредитор має право вимагати продажу цієї частки з публічних торгів або переведення на нього прав та обов'язків співвласника-боржника, з проведенням відповідного перерахунку.

13.6. Право спільної сумісної власності: поняття, суб'єкти, підстави виникнення.

Спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю.

Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право спільної сумісної власності виникає на підставі положень закону також: у членів сім'ї в результаті їх спільної праці та придбавання майна за спільні грошові кошти (ч. 4 ст. 368 ЦК), у чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою та в будь-якому іншому шлюбі (ст. 74 СК).

13.7. Здійснення права спільної сумісної власності.

Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджання майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. У разі вчинення одним із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників. Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена.

Співвласники мають право уповноважити одного з них на вчинення правочинів щодо розпорядження спільним майном. Правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень.

13.8. Припинення права спільної сумісної власності.

Право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо:

- частка є незначною і не може бути виділена в натурі;
- річ є неподільною;
- спільне володіння і користування майном є неможливим.

Співвласники мають право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності. У разі виділу частки із майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, здійснюється у порядку, встановленому ст.364 ЦК України.

Майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними. У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. За рішенням суду частка співвласника може бути збільшена або зменшена з урахуванням обставин, які мають істотне значення. У разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється. Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній сумісній власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

14. Захист права власності.

14.1. Засади захисту права власності.

Захист відносин власності в Україні здійснюється на підставі *загальних засад*, визначених ст. 386 ЦКУ, зокрема:

- рівний захист суб'єкта права власності незалежно від форми власності;
- непорушність права власності (тобто неможливість позбавлення особи права власності протиправним шляхом);
- наявність у власника права вимагати усунення будь-яких порушень його права, хоча б ці порушення і не були пов'язані з позбавленням володіння, а також вимагати усунення будь-яких перешкод з боку інших осіб, пов'язаних із здійсненням ними володіння, користування або розпорядження належним йому майном, включаючи право на звернення до суду у випадках, коли власник має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, з вимогою про заборону вчинення нею дій, що можуть порушити право власності, або з вимогою про вчинення дій для запобігання такому порушенню;
- право власника на відшкодування як майнової, так і моральної шкоди;
- захист права власності судом загальної юрисдикції, господарським або третейським судом;
- наявність у власника права на отримання відшкодування з боку держави заподіяних збитків у разі прийняття державою законодавчого акту, який припиняє право власності. При цьому збитки відшкодовуються власнику в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент припинення права власності, включаючи неодержані доходи;
- захист речових прав на чуже майно на рівні та за нормами захисту права власності. Тобто поширення положень щодо захисту права власності на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором, включаючи право на захист цієї особи свого володіння від власника.

14.2. Віндикаційний позов.

Віндикаційний позов - це позов власника, що не здійснює володіння до невласника, котрий незаконно володіє його майном, з метою відновити порушене володіння річчю через вилучення її в натурі.

Предметом віндикаційного позову є вимога власника до незаконно володіючого невласника про повернення індивідуально-визначеного майна з чужого незаконного володіння.

Об'єктом віндикаційного позову може бути індивідуально визначене майно, яке існує в натурі на момент подання позову.

Підстави віндикаційного позову – обставини, що підтверджують правомірність вимог позивача про повернення йому майна з чужого незаконного володіння (це факти, які підтверджують право власності на витребуване майно, вибуття його з володіння позивача, перебування його в натурі у відповідача).

Позивачем за віндикаційним позовом може бути власник, (фізичні та юридичні особи, держава й територіальні громади в особі уповноважених ними органів), інші особи, у яких майно власника перебувало в законному володінні за відповідною правовою підставою «титулом». Титульними володільцями вважаються особи, що володіють майном за цивільно-правовими договорами (найму, підряду, зберігання).

Відповідачем за віндикаційним позовом є незаконний володілець майна власника, що може й не знати про неправомірність свого володіння. Відповідачі бувають добросовісними чи недобросовісними набувачами майна. *Добросовісним* буде вважатися набувач майна, який не знав і не міг знати, що особа, в якої він придбав річ, не мала права її відчужувати. *Недобросовісним* буде вважатися набувач майна, який знав або повинен був знати, що особа, в якої він набув річ, не мала права її відчужувати. У недобросовісного набувача майно може бути витребуване в судовому порядку в будь-якому разі. Витребування майна від добросовісного набувача буде залежати від того, на яких умовах воно придбане – оплатно чи безоплатно.

14.3. Негаторний позов.

Негаторний позов - це вимога власника (чи титульного володільця) усунути порушення з боку третіх осіб у здійсненні його прав, які не пов'язані з позбавленням володіння майном, але створюють перешкоди власникові в користуванні та розпоряджанні своєю власністю.

Позивачем негаторного позову може бути власник або титульний володілець, у якого перебуває річ, щодо якої відповідач ускладнює здійснення повноважень користування чи розпоряджання. До останніх належать як суб'єкти речових прав (наприклад, підприємство, організація, установа, що не є власником майна, але володіє ним на праві повного господарського відання або оперативного управління, що позбавлена можливості користуватися чи розпоряджатися майном), так і суб'єкти зобов'язальних прав, які пов'язані з володінням (наприклад, орендар, охоронець, перевізник).

Відповідачем у негаторному позові є особа, яка власними протиправними діями перешкоджає позивачу здійснювати правомочність щодо користування чи розпорядження майном.

Предметом негаторного позову є вимога позивача про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права власності, не поєднаних з позбавленням володіння.

Об'єктом негаторного позову є усунення триваючого правопорушення, що збереглося до моменту подання позову до суду.

Підставою позову є вчинення третьою особою перешкод власникові в реалізації повноважень розпоряджання чи (та) користування належним йому майном. Якщо на момент подання позову правопорушення, що є об'єктом негаторного позову, припинилося, то підстав для задоволення позову у суду немає.

14.4. Визнання права власності.

Позовом про визнання права власності є позадоговірний позов власника майна про визнання його права власності, якщо це право оспорюється або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, що засвідчує його право власності (ст. 392 ЦК України).

Метою використання вказаного позову є усунення невизначеності відносин права власності щодо індивідуально-визначеного майна, власником якого є позивач, або отримання документа, що засвідчує його право власності та був раніше втрачений ним. Позов про визнання права власності є речово-правовим, вимоги якого звернені не до відповідача, а до суду, який має підтвердити наявність у позивача права власності на відповідне майно.

Пред'явлення такого позову можливе *за умови*, якщо: а) особа є власником майна, але її право власності оспорюється або не визнається іншою особою; б) у разі втрати особою документа, який засвідчує її право власності (ст. 392 ЦК); в) коли особа не є власником, але бажає ним стати, отримавши право власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК), на об'єкт самочинного будівництва (ст. 376 ЦК), на річ, право власності на яку може набуватися за набувальною давністю (ст. 344 ЦК).

Позивачем у позові про визнання права власності є власник індивідуально-визначеного майна, права якого оспорюються або не визнаються іншою особою, з якою власник не перебуває у зобов'язальних відносинах, або власник, який втратив документ, що засвідчує його право власності на майно.

Відповідачем у позові про визнання права власності є особа, яка оспорює право власності на майно, або особа, яка хоч і не оспорює права власності на майно, але і не визнає його. *Об'єктом* позову про визнання права власності є усунення невизначеності відносин права власності позивача щодо індивідуально-визначеного майна.

Предмет позову про визнання права власності є вимога позивача про визнання його права власності на майно.

Підставою позову є обставини, що підтверджують право власності позивача на майно, та ст. 16 ЦК України, яка визначає визнання права як способу захисту цивільних прав та інтересів судом.

14.5. Інші способи захисту права власності.

Способи, за допомогою яких цивільне право забезпечує захист відносин власності, за своєю юридичною природою є неоднорідними і поділяються на кілька груп:

речово-правові: а) *основі речово-правові засоби* (віндикаційний позов, негаторний позов); б) *допоміжні речово-правові засоби* (позов про визнання права власності, позов про виключення майна з опису);

зобов'язально-правові: а) засоби захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, завданих власнику невиконанням або неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором); б) засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; в) позови про повернення майна, набутого чи збереженого без достатньої правової підстави;

спеціальні засоби захисту: а) позови про визнання правочинів недійсними; б) позови про захист прав співвласника в разі виділення, поділу та продажу спільного майна; в) засоби захисту права власності померлих і осіб, визнаних безвісно відсутніми чи оголошених померлими; г) засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, органів місцевого самоврядування та в надзвичайних ситуаціях; д) інші спеціальні засоби, зумовлені особливим колом уповноважених або зобов'язаних осіб і надзвичайними обставинами.

Речово-правові засоби захисту права власності базуються на праві власника вимагати від будь-кого, хто знаходиться з ним у зоні юридичної досягненості, утримуватися від порушення його абсолютного права.

Зобов'язально-правові засоби захисту права власності базуються на можливості застосування примусових заходів у правовідносинах з конкретно визначеними учасниками (відносних правовідносинах). Вони забезпечують захист права власності та інших речових прав осіб у цивільно-правових зобов'язаннях, тобто між особами, пов'язаними між собою певними правами та обов'язками.

У договірних відносинах кредитор може захистити свої цивільні права та інтереси шляхом*:* 1) примусового виконання обов'язку в натурі; 2) припинення правовідношення; 3) відшкодування збитків; 4) застосування інших заходів, передбачених договором або законом.

У зобов'язаннях, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, основними засобами можуть бути:1) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 2) відшкодування моральної шкоди.

15. РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО.

15.1. Загальна характеристика речових прав на чуже майно.

Речові права на чуже майно - це похідні від права власності пава на чужу річ, які є обмеженими у своєму змісті і не дають управомоченій особі (титульному володільцеві) можливість впливати на річ без участі власника в межах встановлених законом чи договором.

Речові права на чуже майно характеризуються такими ознаками:

1. Мають похідний характер. Оскільки йдеться про використання чужої речі, то речові права на чуже майно можуть виникати за умов відсутності права власності на таку річ. Після припинення речового права на чуже майно, право власності відновлюється у повному обсязі. Такий ефект називається «еластичністю» права власності.
2. Речові права на чуже майно є завжди обмеженими у своєму змісті. Так, йдеться про менший об'єм правомочностей порівняно з правом власності. Жодне з речових прав на чуже майно, встановлених ЦК, не дає можливості управомоченій особі розпоряджатися річчю.
3. Об'єктом , переважно виступає, нерухоме майно.
4. Їм характерно, як і будь-якому іншому речовому праву, право слідування за річчю.
5. Види і зміст речових прав повністю визначається законом.
6. Речові права на чуже майно мають абсолютний характер, тобто здійснення такого речового права, забезпечується пасивною поведінкою зобов'язаних осіб, які повинні утримуватися від вчинення певних дій.
7. Вимоги які випливають з речових прав на чуже майно, підлягають переважному задоволенню.
8. Захист речових прав на чуже майно, як і права власності, здійснюється за допомогою особливих речово-правових способів захисту: віндикація, усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності та ін. Так відповідно до статті 396 ЦК особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 ЦК (положення, що визначають захист права власності.

Частина 1 статті 395 визначає **види речових прав на чуже майно,** до яких відносить: **1) право володіння, 2) право користування (сервітут), 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій)**.

При цьому у частині 2 статті 395 вказано, що законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно.

15.2. Право володіння чужим майном.

Володіння чужим майном - це право особи фактично утримувати річ у стані привласнення, вважаючи її своєю, належною їй, здійснюючи стосовно неї всі правомочності власника, не маючи підстав на законних підставах вважатися ним.

Володіння відрізняється від можливого у інших випадках тимчасового фактичного утримання речі тим, що суб'єкт права володіння ставиться до неї як до своєї, вважає її належною йому, а себе - управомоченою особою, яка може здійснювати стосовно неї відповідні правомочності власника. Наявність права володіння визначається об'єктивним та суб'єктивним критеріями. Об'єктивний критерій визначається фактичним володінням річчю. Суб'єктивний критерій полягає у ставленні особи до відповідної речі як до своєї, із переконанням у тому, що річ належить саме їй, а не іншому учаснику цивільних відносин.

З урахуванням положень ст. 397 ЦК володіння слід розглядати як забезпечене правовою охороною фактичне, правомірне утримання володільцем чужого майна, до якого він ставиться як до свого, йому належного. Володіння може бути законним і незаконним. Володіння визнається незаконним у випадках, коли воно не тільки не ґрунтується на підставах набуття цивільних прав та обов'язків, визначених законодавством, а й суперечить йому. Але існує ще і безтитульне володіння, яке слід відрізняти від незаконного володіння. Незаконність володіння визначається порушенням незаконним володільцем норм чинного законодавства (наприклад, річ викрадена у власника). Безтитульне ж володіння не завжди може визнаватися як незаконне, бо це володіння, виникнення якого не ґрунтується на відповідному правовому титулі на відміну від титульного володіння, яке завжди має визначену законодавством відповідну правову підставу (титул).

Володіння, виникнення якого обумовлене передбаченою законодавством правовою підставою (тобто відповідним правовим титулом, яким може бути, наприклад, договір із власником майна), визнається одночасно і законним володінням. Останнє завжди має правове підґрунтя (передбачений законодавством юридичний факт), відповідно до якого воно виникає, а тому не може визнаватися недобросовісним. Незаконне володіння вказує, що незаконний володілець володіє майном проти волі власника, тобто це поняття ніколи не поширюється на самого власника. Для володіння самого власника втрачає суть поняття законного та незаконного володіння, оскільки ці поняття зазначаються законом для кваліфікації позиції сторін у процесі витребування майна із чужого володіння. При цьому незаконне володіння може бути добросовісним і недобросовісним. Розмежування добросовісного і недобросовісного володіння здійснюється за суб'єктивним критерієм. Добросовісним володіння визнається тоді, коли володілець не знав і не міг знати про те, що володіє чужою річчю безпідставно. При недобросовісному володінні володілець майна, навпаки, чітко знав або повинен був знати про те, що особа, у якої він придбав річ, не мала права на її відчуження. Добросовісним володілець буде вважатись, якщо доведе, що він не знав і не міг знати, що набуває право власності на річ, яка не належить особі, котра здійснює її відчуження. Відповідно, недобросовісним володілець буде визнаний, коли йому в момент набуття права власності на річ було достеменно відомо, що річ не належить її продавцю, або була набута останнім за обставин, виходячи з яких, цілком зрозуміло, що річ не належала особі, яка здійснює її відчуження.

Відповідно до ст. 400 ЦК на недобросовісного володільця покладається обов'язок негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності чи інше право або яка є добросовісним володільцем. У разі невиконання цього обов'язку управомочена особа має право пред'явити позов про витребування цього майна.

Умовою визнання володіння як різновиду суб'єктивних цивільних прав є його виникнення з підстав, які визначені законом, або йому не суперечать. Стаття 398 ЦК як підстави виникнення права володіння визначає договір із власником або особою, якій власник передав майно, або інші підстави, які визначені законом, або йому не суперечать. Володіння не є яким-небудь одним юридичним фактом, оскільки законодавство передбачає цей факт у різних правових нормах і тим самим надає йому різні правові якості.

Інститут володіння тісно пов'язаний з інститутом набувальної давності. Добросовісне володіння є передумовою набуття права власності на річ за набувальною давністю. Зокрема, добросовісний володілець може набути право власності на річ, яка не належить йому, внаслідок спливу строку набувальної давності. Строк набувальної давності визначається приналежністю майна до рухомих або нерухомих речей. Враховуючи суттєву соціальну цінність нерухомого майна і значну його вартість, строк набувальної давності для нерухомого майна визначений у десять років. Набути право власності на рухоме майно можна за умови добросовісного і відкритого володіння ним протягом п'яти років.

15.3. Право користування чужим майном (сервітут).

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.

Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду.

Земельний сервітут може бути встановлений договором між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (володільцем) земельної ділянки.

Земельний сервітут підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно.

У разі недосягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його умови спір вирішується судом за позовом особи, яка вимагає встановлення сервітуту.

Сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном.

Сервітут може бути встановлений на певний строк або без визначення строку.

Особа, яка користується сервітутом, зобов'язана вносити плату за користування майном, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду.

Сервітут не підлягає відчуженню.

Сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном.

Сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого він встановлений.

Збитки, завдані власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, підлягають відшкодуванню на загальних підставах.

15.4. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (Емфітевзис).

Відповідно до глави 33 Цивільного кодексу України **емфітевзис** - це довгострокове, відчужуване і таке, що успадковується, право використання чужої земельної ділянки для сільськогосподарських потреб. Право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарського виробництва (користувач).

Емфітевзис за своєю правовою суттю є видом речових прав на чуже майно, а саме правом володіти та користуватися чужою землею для сільськогосподарських потреб. Право емфітевзису є речовим правом на нерухоме майно, похідним від права власності, яке підлягає державній реєстрації.

Сторонами договору є власник земельної ділянки, якій на праві власності належить земельна ділянка сільськогосподарського призначення з одного боку та землекористувач, а саме фізична або юридична особа, яка виявила бажання користуватися земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, з іншого боку.

Договір може бути як оплатним, так і укладатись на безоплатній основі. Строк договору про надання права користування чужою сільськогосподарською земельною ділянкою приватної власності, сільськогосподарських земельних ділянок державної або комунальної власності не може перевищувати 50 років.

Якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередньо попередивши про це другу сторону не менш як за один рік (ч.2 ст. 408 ЦК України).

Істотні умови договору емфітевзису законодавчо не визначені. Відповідно до положень глави 33 ЦК України та ст. 102-1 Земельного кодексу України ними можна вважати:

- об’єкт емфітевзису (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки);

- цільове призначення земельної ділянки;

- строк дії договору;

- плата за користування земельною ділянкою з визначенням розміру, умов, порядку та строків виплати;

- права та обов’язки власника земельної ділянки, наданої у користування для сільськогосподарських потреб;

- права та обов’язки землекористувача;

Питання оплати за користування земельною ділянкою, її розміри, форма, умови порядок та строки її виплати встановлюються договором (ч.2 ст. 409 ЦК України).

Договір може бути як оплатним, так і укладатись на безоплатній основі. Строк договору про надання права на користування чужою сільськогосподарською ділянкою приватної власності законом не обмежується.

15.5. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

Суперфіцій - це право користування чужою земельною ділянкою для забудови, окремий вид прав на чужі речі (глава 34 Цивільного кодексу України). Тобто власник земельної ділянки передає ділянку чи її частину в користування фізичній чи юридичній особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд чи будівель безоплатно або за обумовлену плату.

Суперфіцій може бути встановлено законом, договором або заповітом на визначений або невизначений строк.

Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (ст. 413 ЦК України).

Земельна ділянка передана у суперфіцій, може бути використана лише для забудови.

Власник землі переданої для забудови, має право на плату за користування нею. Якщо земля забудована промисловими об’єктами договором може бути передбачене право власника землі на частині доходу землекористувача.

Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таке право виникає на підставі договору або заповіту.

Право користування земельною ділянкою, наданою для забудови, може відчужуватися або передаватися землекористувачем у порядку спадкування, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті.

Право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для забудови не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам (крім випадків переходу права власності на будівлі та споруди, що

розміщені на такій земельній ділянці), внесено до статутного фонду, передано у заставу.

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або на невизначений строк, крім випадків, передбачених частиною п'ятою цієї статті.

Строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови не може перевищувати 50 років.

Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої для забудови.

Власник земельної ділянки, наданої для забудови, має право на одержання плати за користування нею.

Якщо на земельній ділянці збудовані промислові об'єкти, договором може бути передбачено право власника земельної ділянки на одержання частки від доходу землекористувача.

Власник земельної ділянки має право володіти, користуватися нею в обсязі, встановленому договором із землекористувачем.

Перехід права власності на земельну ділянку до іншої особи не впливає на обсяг права власника будівлі (споруди) щодо користування земельною ділянкою.

Права та обов'язки землекористувача.

Землекористувач має право користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором.

Землекористувач має право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови.

Особа, до якої перейшло право власності на будівлі (споруди), набуває право користування земельною ділянкою на тих же умовах і в тому ж обсязі, що й попередній власник будівлі (споруди).

Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою йому для забудови, а також інші платежі, встановлені законом.

Землекористувач зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Припинення права користування земельною ділянкою для забудови (ст. 416 ЦК України).

1. Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі:

1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;

2) спливу строку права користування;

3) відмови землекористувача від права користування;

4) невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

2. Право користування земельною ділянкою для забудови може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом.

Правові наслідки припинення користування земельною ділянкою (ст.417 ЦК України)

У разі припинення права користування земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда), власник земельної ділянки та власник цієї будівлі (споруди) визначають правові наслідки такого припинення.

У разі недосягнення домовленості між ними власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування.

Якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки культурної спадщини тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), або визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

16. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.

16.1. Поняття права інтелектуальної власності.

Відповідно до статті 418 ЦК України право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом.

Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Згідно статті 419 ЦК України право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного.

Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ.

Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності.

16.2. Об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності.

Відповідно до статті 420 ЦК України до **об'єктів** права інтелектуальної власності, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів;

раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Перелік об'єктів права інтелектуальної власності, що вищенаведений, не є вичерпним.

Суб'єкти права інтелектуальної власності є фізичні, юридичні особи та держава (в особі державних органів) – носії прав на результати інтелектуальної творчої діяльності. Суттєвою умовою при відносинах, що виникають у сфері інтелектуальної власності, є те, що право інтелектуальної власності на результати творчої діяльності визначається за творцем чи за іншими суб'єктами лише за умови їх відповідності вимогам закону.

Відповідно до ст. 421 ЦК України передбачено, що суб'єктами права інтелектуальної власності можуть бути: 1) творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності; 2) інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності.

Суб'єктами права інтелектуальної власності можуть бути особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до ЦК України, іншого закону або договору.

Юридичні особи за ЦК України не можуть бути творцями, але вони можуть стати первинними суб'єктами права інтелектуальної власності в силу закону. У свою чергу, похідними суб'єктами права інтелектуальної власності визначаються фізичні або юридичні особи, до яких це право переходить в силу закону чи договору.

Серед суб'єктів права інтелектуальної власності особливе місце належить творцям: автору, виконавцю, винахіднику, раціоналізатору. Саме від творців – це право може передаватися іншій особі.

Суб'єктом права інтелектуальної власності може бути частково дієздатна, обмежено дієздатна або недієздатна особа, відповідно до вимог законодавства, які існують до зазначених суб'єктів. Інші особи можуть визнаватися суб'єктами права інтелектуальної власності відповідно до вимог законодавства, якщо їм належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності.

16.3. Підстави виникнення (набуття) та зміст права інтелектуальної власності.

Підставами виникнення прав інтелектуальної власності є юридичні факти, з якими пов'язано надання охорони праву інтелектуальної власності. Відповідно до статті 422 ЦК України передбачено, що право інтелектуальної власності виникає (набувається) з підстав, встановлених ЦК України, іншими законами та договорами. Для різних об'єктів інтелектуальної власності вони неоднакові.

Так, *право інтелектуальної власності на об'єкти авторського права і суміжних прав виникає* з моменту створення твору, тобто надання творам науки, літератури, мистецтва об'єктивної форми.

Право інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав виникає: на виконання - з моменту його першого здійснення; на фонограми і відеограми - з моменту їх вироблення; на передачу (програму) - з моменту її першого здійснення.

Майнові права інтелектуально власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, на компонування інтегральних мікросхем, сорти рослин і породи тварин, географічні зазначення є чинними від дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону. Виключні майнові права інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування інтегральних мікросхем виникають від дати подання заявки на зазначені об'єкти до відповідного державного органу.

Майнові права інтелектуальної власності на сорти рослин і породи тварин виникають від дати, наступної за датою їх державної реєстрації. Виключні майнові права на сорти рослин і породи тварин - зі січня року, що настає за роком державної реєстрації цих прав.

Майнові права інтелектуальної власності на географічні зазначення виникають від дати, наступної за датою їх державної реєстрації. На географічні зазначення виключні права не виникають.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого його використання та охороняється без обов'язкового подання заявки на останнє чи його реєстрації і незалежно від того, чи є комерційне найменування частиною торговельної марки.

Майнові права на торговельну марку є чинними від дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку. Щодо виключних майнових прав інтелектуальної власності на вказану марку, то вони виникають від дати подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку.

Таким чином, ЦК України уніфікував моменти виникнення права інтелектуальної власності на різні її об'єкти. Право інтелектуальної власності на її об'єкти може виникати на підставі цивільно-правових договорів. Майнові права інтелектуальної власності можуть бути передані іншій особі повністю або частково, а умови передання майнових прав інтелектуальної власності визначаються договором.

Зміст права інтелектуальної власності має два тлумачення.

По-перше, йдеться про сукупність майнових та немайнових прав, які разом становлять право інтелектуальної власності як елемент статусу приватної особи. Саме такого змісту права інтелектуальної власності стосуються ст.ст.418, 423, 424, 425 ЦК України.

Особистими немайновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;

2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

Майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути вкладом до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

По-друге, має бути оціненим зміст права інтелектуальної власності як суб'єктивного права творця та інших осіб, зазначених у законі. У цьому разі слід виходити із загальної характеристики суб'єктивного цивільного права як такого, що містить три складових: 1) можливість певної власної поведінки (здійснення права); 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) можливість вимагати захисту від суду або інших державних органів.

16.4. Захист права інтелектуальної власності.

Захист форми власності може відбуватися у двох формах: юрисдикційній та неюрисдикційній.

Неюрисдикційна форма захисту прав включає дії юридичних і фізичних осіб щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, які здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів. Переважною формою неюрисдикційного захисту є самозахист, що проявляється в активних чи пасивних діях особи, спрямованих на запобігання чи припинення порушення власного суб'єктивного права.

Юрисдикційна форма захисту прав передбачає діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених прав на об’єкти інтелектуальної власності або прав, що оспорюються. Суть її полягає у зверненні особи, права і законні інтереси якої порушено неправомірними діями, за захистом до державних або інших компетентних органів, які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

Юрисдикційна форма захисту прав поділяється на загальну і спеціальну форму здійснення передбачених законом засобів захисту. Відповідно до загальної форми захист прав на об’єкти інтелектуальної власності здійснюється у судовому порядку. Спеціальною формою захисту прав на об’єкти інтелектуальної власності є адміністративний порядок захисту цих прав. Він застосовується лише у випадках, вказаних у законодавстві.

Найефективнішою юрисдикційною формою захисту права інтелектуальної власності є судовий захист, що здійснюються судами загальної юрисдикції у порядку цивільного чи кримінального провадження, адміністративними та господарськими судами. Судовий захист здійснюється в Україні на загальних принципах судочинства.

Відповідно до статті 423 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 ЦК України.

Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:

1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об’єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

17. Авторське право та суміжні права.

17.1. Поняття та об’єкти авторського права.

Авторське право є різновидом інтелектуальної власності, яким регулюються відносини, які виникають в процесі створення та використання літературних, музичних і художніх творів, витворів кінематографії, наукових праць, серед яких необхідно виділити комп’ютерні програми та бази даних.

Авторське право – це сукупність прав, які виникають та належать автору або його правонаступникам у зв’язку із створенням або використанням твору літератури, науки, мистецтва.

Відповідно до статті 433 ЦК України та статті 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачено, що об’єктами авторського права є твори, а саме:

1) літературні та художні твори, зокрема: романи, поеми, статті та інші письмові твори;

лекції, промови, проповіді та інші усні твори;

драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори;

музичні твори (з текстом або без тексту);

аудіовізуальні твори;

твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;

фотографічні твори;

твори ужиткового мистецтва;

ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;

переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів;

збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

2) комп’ютерні програми;

3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

4) інші твори.

Твори є об’єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження.

Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі.

Комп’ютерні програми охороняються як літературні твори.

Компіляції даних (бази даних) або іншого матеріалу охороняються як такі. Ця охорона не поширюється на дані або матеріал як такі та не зачіпає авторське право на дані або матеріал, що є складовими компіляції.

Не є об’єктами авторського права:

1) акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади;

2) державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади;

3) повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації;

4) інші твори, встановлені законом (стаття 434 ЦК України).

17.2. Суб'єкти авторського права. Співавторство.

Відповідно до статті 435 ЦК України та статті 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачено, що первинним суб'єктом авторського права є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства).

Суб'єктами авторського права є також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Співавторство. Співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір.

Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить всім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення.

Відносини між співавторами визначаються угодою, укладеною між ними.

Право опублікування та іншого використання твору в цілому належить всім співавторам.

Якщо твір, створений у співавторстві, утворює одне нерозривне ціле, то жоден із співавторів не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору.

У разі порушення спільного авторського права кожен співавтор може доводити своє право в судовому порядку.

Якщо твір, створений у співавторстві, складається з частин, кожна з яких має самостійне значення, то кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину твору на власний розсуд, якщо інше не передбачено угодою між співавторами.

Співавторством є також авторське право на інтерв'ю. Співавторами інтерв'ю є особа, яка дала інтерв'ю, та особа, яка його взяла.

Опублікування запису інтерв'ю допускається лише за згодою особи, яка дала інтерв'ю.

Винагорода за використання твору належить співавторам у рівних частках, якщо в угоді між ними не передбачається інше.

17.3. Виникнення авторського права.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Особа, яка має авторське право (автор твору чи будь-яка інша особа, яка відповідно до договору або закону набула авторське майнове право на цей твір), для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права. Цей знак складається з таких елементів:

латинська літера «с», обведена колом, - (зображення знака не наводиться);

ім'я або найменування особи, яка має авторське право;

рік першої публікації твору.

Знак охорони авторського права проставляється на оригіналі і кожному примірнику твору.

Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора і має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє своє ім'я і не заявить про своє авторство.

Суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений чи не оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах.

Державна реєстрація авторського права і договорів, що стосуються права автора на твір, здійснюється Національним органом інтелектуальної власності (далі - НОІВ) відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку. НОІВ складає і періодично видає каталоги всіх державних реєстрацій.

За підготовку НОІВ до державної реєстрації авторського права і договорів, що стосуються права автора на твір, сплачуються збори, розмір яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Про реєстрацію авторського права на твір НОІВ видається свідоцтво. За видачу свідоцтва сплачується державне мито, кошти від сплати якого перераховуються до бюджетів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України. Розмір і порядок сплати державного мита за видачу свідоцтва встановлюються законодавством.

Особа, яка володіє матеріальним об'єктом, в якому втілено (виражено) твір, не може перешкоджати особі, яка має авторське право, у його реєстрації.

17.4. Особисті немайнові права автора.

Відповідно до статей 423, 438 ЦК України та статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автору належать такі особисті немайнові права:

1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

3) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

Особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам.

17.5. Майнові права інтелектуальної власності на твір, строки їх чинності.

Майновими правами інтелектуальної власності на твір є:

1) право на використання твору;

2) виключне право дозволяти використання твору;

3) право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права на твір належать його авторові, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Майнові права інтелектуальної власності на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать працівникові, який створив цей твір, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майнові права на комп'ютерні програми та (або) бази даних, створені у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник, який створив ці комп'ютерні програми та (або) бази даних, якщо інше не встановлено договором.

Юридична або фізична особа, де або у якої працює працівник, який створив твір у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), набуває майнові права інтелектуальної власності на такий твір відповідно до ЦК України або договору в момент, наступний за створенням такого твору, якщо інше не встановлено договором.

Майнові права інтелектуальної власності на твір, створений за замовленням, належать замовникові, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент програмного забезпечення), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Замовник набуває майнові права інтелектуальної власності на твір, створений за замовленням, відповідно до закону або договору в момент, наступний за створенням такого твору, якщо інше не встановлено договором.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком

смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом.

Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

17.6. Випадки правомірного використання твору без згоди автора.

У статті 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачено вичерпних перелік випадків, за яких без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається вільне використання твору:

1) використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, в тому числі цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються; вільне використання цитат у формі коротких уривків з виступів і творів, включених до фонограми (відеограми) або програми мовлення;

2) використання літературних і художніх творів в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, передачах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах навчального характеру;

3) відтворення у пресі, публічне виконання чи публічне сповіщення попередньо опублікованих у газетах або журналах статей з поточних економічних, політичних, релігійних та соціальних питань чи публічно сповіщених творів такого ж самого характеру у випадках, коли право на таке відтворення, публічне сповіщення або інше публічне повідомлення спеціально не заборонено автором;

4) відтворення з метою висвітлення поточних подій засобами фотографії або кінематографії, публічне сповіщення або інше публічне повідомлення творів, побачених або почутих під час перебігу таких подій, в обсязі, виправданому інформаційною метою;

5) відтворення у каталогах творів, виставлених на доступних публіці виставках, аукціонах, ярмарках або у колекціях для висвітлення зазначених заходів, без використання цих каталогів у комерційних цілях;

6) видання та відтворення випущених у світ творів рельєфно-крапковим шрифтом для сліпих та аудіотворів (аудіодокументів, аудіокниг) з нанесенням спеціального цифрового формату для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією, розмітки для зручної навігації з метою розповсюдження між особами з інвалідністю по зору та осіб з дислексією, а також поповнення бібліотечних фондів спеціалізованих бібліотек, бібліотек навчальних закладів та центрів реабілітації для осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю по зору, громадських організацій сліпих, підприємств, установ, організацій, де працюють особи з інвалідністю по зору, крім випадків прямого чи опосередкованого використання цих творів з комерційною метою;

7) відтворення творів для судового і адміністративного провадження в обсязі, виправданому цією метою;

8) публічне виконання музичних творів під час офіційних і релігійних церемоній, а також похоронів в обсязі, виправданому характером таких церемоній;

9) відтворення з інформаційною метою у газетах та інших періодичних виданнях, передача в ефір або інше публічне сповіщення публічно виголошених промов, звернень, доповідей та інших подібних творів у обсязі, виправданому поставленою метою;

9^{-1}) використання правомірно оприлюднених літературних, художніх, музичних та інших творів для створення на їх основі іншого твору в жанрі літературної, музичної або іншої пародії, попурі або карикатури;

10) відтворення твору в цілях і за умов, передбачених статтями 22-25 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (Стаття 22. Вільне відтворення бібліотеками та архівами примірників твору репрографічним способом, Стаття 23. Вільне відтворення примірників твору для навчання, Стаття 24. Вільне копіювання, модифікація і декомпіляція комп'ютерних програм, Стаття 25. Вільне відтворення творів у особистих цілях);

11) адаптація існуючих і створюваних аудіовізуальних творів для сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією шляхом застосування аудіодискрипції (тифлокоментування).

17.7. Поняття та об'єкти суміжних прав.

Суміжні права – це права виконавців на результати творчої діяльності, а також права виробників фонограм (відеограм), організацій мовлення щодо використання творів науки, літератури, мистецтва, які охороняються авторським правом.

Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є:

а) виконання;

б) фонограми,звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці чи магнітному диску, грамофонній платівці, компакт- диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її примірників (копій);

в) відеограми, тобто відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. Відеограма є вихідним матеріалом для виготовлення її копій;

г) програми (передачі) організацій мовлення. Організація мовлення - організація ефірного мовлення чи організація кабельного мовлення. В свою чергу:

д) організація ефірного мовлення - телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гамма-променів тощо) у будь-якому частотному діапазоні (утому числі й з використанням супутників);

е) організація кабельного мовлення-телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі на віддаль сигналу за допомогою того чи іншого виду наземного, підземного чи підводного кабелю (провідникового, оптоволоконного чи іншого виду).

17.8. Суб'єкти суміжних прав.

Суб'єкти суміжних прав подібно до суб'єктів авторського права поділяються на первинних та вторинних.

Первинними суб'єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення. За відсутності доказів іншого виконавцем, виробником фонограми, відеограми, програми (передачі) організації мовлення вважається особа, ім'я (найменування) якої зазначено відповідно у фонограмі, відеограмі, їх примірниках чи на упаковці, а також під час передачі організації мовлення.

Суб'єктами суміжних праве також інші особи, які набули таких прав відповідно до договору чи закону, зокрема:

а) спадкоємці виконавців творів та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконань;

б) спадкоємці (правонаступники) виробників фонограм та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм;

в) спадкоємці (правонаступники) виробників відеограм та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо відеограм;

г) правонаступники організацій мовлення.

Виконавці здійснюють свої права за умови дотримання ними прав авторів виконуваних творів та інших суб'єктів авторського права. Виробники фонограм, виробники відеограм повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права і виконавців. Організації мовлення повинні дотримуватися прав суб'єктів авторського права, виконавців, виробників фонограм (відеограм).

17.9. Виникнення суміжних прав.

Виникнення суміжних прав для різних об'єктів суміжних прав відбувається у різні моменти:

а) право інтелектуальної власності на виконання виникає з моменту першого його здійснення.

б) право інтелектуальної власності на фонограму чи відеограму виникає з моменту її вироблення.

в) право інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення виникає з моменту її першого здійснення. Для виникнення і здійснення суміжних прав не вимагається виконання будь-яких формальностей.

При цьому виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми для сповіщення про свої суміжні права на фонограмах, відеограмах і всіх їх примірниках, що розповсюджуються серед публіки на законних підставах, або їх упаковках можуть використовувати знак охорони суміжних прав. Цей знак складається з таких елементів:

1) латинська літера «Р», обведена колом, - (зображення знака не наводиться);

2) імена (назви) осіб, які мають щодо цих фонограм (відеограм) суміжні права;

3) рік першої публікації фонограми (відеограми).

За відсутності доказів іншого, виконавцем, виробником фонограми чи відеограми вважаються особи, імена (назви) яких зазначені на фонограмі, відеограмі та їх примірниках або на їх упаковці.

17.10. Майнові права інтелектуальної власності на об’єкт суміжних прав, строки їх чинності.

Майновими правами інтелектуальної власності на об’єкт суміжних прав є:

1) право на використання об’єкта суміжних прав;

2) виключне право дозволяти використання об’єкта суміжних прав;

3) право перешкоджати неправомірному використанню об’єкта суміжних прав, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на об’єкт суміжних прав належать відповідно виконавцеві, виробнику фонограми, виробнику відеограми чи організації мовлення, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Використанням виконання є:

1) доведення виконання до відома публіки під час його здійснення;

2) записування (фіксування) виконання під час його здійснення, якщо таке записування дає можливість сприйняття, відтворення та передачі виконання за допомогою технічних засобів;

3) пряме чи опосередковане відтворення запису виконання будь-яким способом та у будь-якій формі;

4) продаж та інше відчуження оригіналу чи примірника запису виконання;

5) оренда оригіналу чи примірника запису виконання;

6) забезпечення засобами зв’язку можливості доступу будь-якої особи до записаного виконання з місця та в час, обраних нею.

Використанням виконання є також інші дії, встановлені законом.

Використанням фонограми, відеограми є:

1) пряме або опосередковане відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі відеограми, фонограми;

2) продаж та інше відчуження оригіналу чи примірника фонограми, відеограми;

3) оренда оригіналу чи примірника фонограми, відеограми;

4) забезпечення засобами зв'язку можливості доступу будь-якої особи до фонограми, відеограми з місця та в час, обраних нею.

Використанням фонограми, відеограми є також інші дії, встановлені законом.

Використанням передачі (програми) організації мовлення є:

1) здійснення (трансляція, ретрансляція) передачі (програми) організації мовлення;

2) записування (фіксування) передачі (програми) організації мовлення, якщо таке записування дає можливість сприйняття, відтворення та здійснення її за допомогою технічних засобів;

3) відтворення запису передачі (програми) організації мовлення;

4) представлення передачі (програми) організації мовлення публіці у місці, де встановлено вхідну плату.

Використанням передачі (програми) організації мовлення є також інші дії, встановлені законом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на виконання спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, а за відсутності такого запису - з 1 січня року, наступного за роком здійснення виконання.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на фонограму, відеограму спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком її опублікування, а за відсутності такого опублікування протягом п'ятдесяти років від дати її вироблення - з 1 січня року, наступного за роком вироблення фонограми, відеограми.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком її першого здійснення.

Законом в окремих випадках можуть встановлюватися інші строки чинності суміжних прав.

17.11. Захист авторського права і суміжних прав.

Порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для захисту таких прав, у тому числі судового, є:

а) вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав, які визначені Законом України «Про авторське право і суміжні права», а також зловживання посадовими особами організації колективного управління службовим становищем, що призвело до невиплати або неналежних розподілу і виплати винагороди правовласникам;

б) піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав - опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з

митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне оприлюднення програм організацій мовлення, камкординг, кардшейрінг, а також Інтернет-піратство, тобто вчинення будь-яких дій, які відповідно до цієї статті визнаються порушенням авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет;

в) плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;

г) ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення;

д) вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав;

е) будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

є) підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

ж) розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі;

з) камкординг, кардшейрінг.

Захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

За захистом свого авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенції.

При порушеннях будь-якою особою авторського права і (або) суміжних прав, , недотриманні передбачених договором умов використання творів і (або) об'єктів суміжних прав, використанні творів і об'єктів суміжних прав з обходом технічних засобів захисту чи з підробленням інформації і (або) документів про управління правами чи створенні загрози неправомірного використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав та інших порушеннях особистих немайнових прав і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права і (або) суміжних прав мають право:

а) вимагати визнання та поновлення своїх прав, у тому числі забороняти дії, що порушують авторське право і (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;

б) звертатися до суду з позовом про поновлення порушених прав та (або) припинення дій, що порушують авторське право та (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;

в) подавати позови до суду про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

г) подавати позови до суду про відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права і (або) суміжних прав, або виплату компенсацій;

д) вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторського права і (або) суміжних прав, у тому числі призупинення митних процедур, якщо є підозра, що можуть бути пропущені на митну територію України чи з її митної території контрафактні примірники творів, фонограм, відеограм, засоби обходу технічних засобів захисту, в порядку, передбаченому Митним кодексом України;

е) брати участь в інспектуванні виробничих приміщень, складів, технологічних процесів і господарських операцій, пов'язаних з виготовленням примірників творів, фонограм і відеограм, щодо яких є підстави для підозри про порушення чи загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

є) вимагати, в тому числі у судовому порядку, публікації в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права і (або) суміжних прав та судові рішення щодо цих порушень;

ж) вимагати від осіб, які порушують авторське право і (або) суміжні права позивача, надання інформації про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів і об'єктів суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту, та про канали їх розповсюдження;

з) вимагати прийняття інших передбачених законодавством заходів, пов'язаних із захистом авторського права та суміжних прав;

и) здійснювати захист авторського права і (або) суміжних прав у порядку, визначеному статтею 52^{-1} Закону України «Про авторське право і суміжні права» (**Стаття 52^{-1}.** Порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет).

18. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

18.1. Поняття та ознаки винаходу, корисної моделі, промислового зразка.

Винахід - технічне рішення, що є новим, корисним у господарській діяльності і може бути практично застосоване;

Корисна модель — нове технічне рішення, що не випливає із існуючого рівня техніки і є промислово придатним.

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» винахід (корисна модель) - це результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в будь-якій сфері технології;

Промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, характеризується будь-яким новим видом форми, конфігурації, кольору чи сукупності цих елементів у продукті, що створює естетичне враження і є промислово придатним Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» містить дещо інше визначення: промисловий зразок – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання.

Придатність винаходу для набуття права інтелектуальної власності на нього.

Винахід вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є:

- новим;
- має винахідницький рівень;
- придатний для промислового використання.

Об’єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо), процес (спосіб). Законом можуть бути встановлені продукти та процеси, які не є придатними для набуття права інтелектуальної власності на них.

Придатність корисної моделі для набуття права інтелектуальної власності на неї.

Корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є:

- новою;
- придатною для промислового використання.

Об’єктом корисної мобел/може бути пристрій або процес (спосіб).

При цьому, відповідно до ЗУ «Про охорону прав на виходи і корисні моделі» правова охорона згідно з цим Законом не поширюється на такі об’єкти:

• сорти рослин і породи тварин;

• біологічні у своїй основі процеси відтворення рослин і тварин, що не належать до небіологічних та мікробіологічних процесів, а також продукти таких процесів;

• компонування напівпровідникових виробів;

• результати художнього конструювання;

• хірургічні чи терапевтичні способи лікування людини або тварини, способи діагностики організму людини або тварини. Дія цього положення не поширюється на продукти (речовини або композиції), що застосовуються в діагностиці або лікуванні;

• процеси кпонування людини;

• процеси змінювання через зародкову пінію генетичної ідентичності людей;

• використання людських ембріонів для промислових або комерційних цілей;

• процеси змінювання генетичної ідентичності тварин, які можуть спричинити їх страждання без будь-якої істотної медичної користі для людей або тварин, а також тварин, виведених внаслідок такого процесу;

• людський організм на різних стадіях його формування та розвитку, а також просте виявлення одного з його елементів, зокрема послідовності або частини послідовності гена. Дія цього положення не впливає на надання правової охорони винаходу, об'єктом якого є елементи людського організму лоза організмом або одержані в інший спосіб, із застосуванням технічного процесу, включаючи послідовність чи часткову послідовність гена, якщо навіть структура цього елемента ідентична структурі природного елемента;

• продукт або процес, який стосується рослини чи тварини, використання якого обмежується певним сортом рослин чи левною породою тварин;

• продукт або процес, який стосується природного біологічного матеріалу, не відокремленого від свого природного середовища, або що не є продуктом технічного процесу.

Заборона на законодавчому рівні комерційного використання певного об'єкта з інших підстав не впливає на надання йому правової охорони.

Не відповідає поняттю «винахід (корисна модель)», визначеному статтею 1 цього Закону, та не визнається винаходом (корисною моделлю) згідно з цим Законом, якщо виступає як самостійний об'єкт:

відкриття, наукова теорія, математичний метод;

схема, правила і метод проведення ігор, конкурсів, аукціонів, фізичних вправ, інтелектуальної або організаційної, зокрема господарської, діяльності (планування, фінансування, постачання, облік, кредитування, прогнозування, нормування тощо);

комп'ютерна програма;

форма представлення інформації (наприклад, у вигляді таблиць, діаграм, графіків, за допомогою акустичних сигналів, вимовляння слів, візуальних демонстрацій, зокрема на екрані комп'ютерного пристрою, аудіо- та відеодисків, умовних позначень, зокрема дорожніх знаків, схем маршрутів, кодів, шрифтів тощо, розкладів, інструкцій, проектів або схем планування споруд, будинків, територій);

зовнішній вигляд продуктів (зокрема виробів, споруд, територій), спрямований на задоволення виключно естетичних потреб.

Пріоритет, авторство і права на винахід та корисну модель засвідчуються патентом.

Придатність промислового зразка для набуття права інтелектуальної власності на нього.

Промисловий зразок вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим і має індивідуальний характер.

Промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням.

18.2. Суб'єкти права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Відповідно до статті 463 ЦК України суб'єктами права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель та промисловий зразок є:

1) винахідник, автор промислового зразка;

2) інші особи, які набули прав на винахід, корисну модель та промисловий зразок за договором чи законом.

Проте, у спеціальних Законах України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» та «Про охорону прав на промислові зразки» передбачено більш ширше коло таких суб'єктів.

Суб'єкти права на реєстрацію винаходу (корисної моделі):

1.Право винахідника

Право на реєстрацію винаходу (корисної моделі), секретного винаходу (секретної корисної моделі) має винахідник, якщо інше не передбачено Законом.

Винахідники, які спільно створили винахід (корисну модель), мають однакові права на реєстрацію винаходу (корисної моделі), секретного винаходу (секретної корисної моделі), якщо інше не передбачено угодою між ними.

У разі перегляду умов договору щодо складу винахідників НОІВ за спільним клопотанням осіб, зазначених у заявці як винахідники, а також осіб, що є винахідниками, але не зазначені у заявці як винахідники, вносить зміни до відповідних документів у порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності.

Не визнаються винахідниками фізичні особи, які не внесли особистого творчого внеску у створення винаходу (корисної моделі), а надали винахіднику (винахідникам) тільки технічну, організаційну чи матеріальну допомогу при його створенні і (або) оформленні заявки.

Винахіднику належить право авторства, яке є невід'ємним особистим правом і охороняється безстроково.

Винахідник має право на присвоєння свого імені створеному ним винаходу (корисній моделі).

2. Право роботодавця

Право на реєстрацію службового винаходу (корисної моделі) має роботодавець винахідника, якщо інше не передбачено договором.

Винахідник подає роботодавцю письмове повідомлення про створений ним службовий винахід (корисну модель) з описом, що розкриває суть винаходу (корисної моделі) достатньо ясно і повно.

Якщо право на реєстрацію службового винаходу (корисної моделі) належить роботодавцю, він повинен протягом чотирьох місяців від дати

одержання від винахідника повідомлення подати до НОІВ заявку на державну реєстрацію винаходу (корисної моделі) або передати право на таку реєстрацію іншій особі, або прийняти рішення про збереження службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації. У цей же строк роботодавець повинен укласти з винахідником письмовий договір щодо розміру та умови виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі) і (або) іншої вигоди, яка може бути одержана роботодавцем.

Якщо право на реєстрацію службового винаходу (корисної моделі) належить роботодавцю і він не виконає зазначених у частині третій цієї статті вимогу встановлений строк, то право на реєстрацію службового винаходу (корисної моделі) переходить до винахідника або його правонаступника. У цьому випадку за роботодавцем залишається переважне право на придбання ліцензії.

Строк збереження роботодавцем чи його правонаступником службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації у разі його невикористання не повинен перевищувати чотирьох років. У протилежному випадку право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника чи його правонаступника.

Спори щодо умов одержання винахідником службового винаходу (корисної моделі) винагороди та її розміру вирішуються у судовому порядку.

3. Право правонаступника

Право на одержання патенту має відповідно правонаступник винахідника або роботодавця.

4. Право першого заявника

Якщо винахід (корисну модель) створено двома чи більше винахідниками незалежно один від одного, то право на державну реєстрацію винаходу (корисної моделі) належить заявнику, заявка якого має більш ранню дату подання до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за якою не прийнято рішення про відмову у державній реєстрації винаходу (корисної моделі).

ІІ. Суб’єкти права на реєстрацію промислового зразка.

1.Право автора

Право на реєстрацію промислового зразка мас автор або його правонаступник, якщо інше не передбачено Законом.

Право на реєстрацію промислового зразка, створеного спільною працею кількох авторів, належить авторам спільно, якщо інше не передбачено укладеним між ними договором.

У разі перегляду умов угоди щодо складу авторів НОІВ за спільним клопотанням осіб, зазначених у заявці як автори, а також авторів, не зазначених у заявці як такі, вносить зміни до відповідних документів у порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності.

Автору промислового зразка належить право авторства, яке є невідчужуваним особистим правом і охороняється безстроково.

2. Право роботодавця

Право на реєстрацію промислового зразка має роботодавець автора, якщо промисловий зразок створено у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи доручення роботодавця, за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачено інше. Роботодавець повинен укласти з автором письмовий договір щодо розміру та умов виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності промислового зразка та іншої вигоди, одержаної роботодавцем від промислового зразка.

Спори щодо умов одержання винагороди та її розміру розв'язуються у судовому порядку.

Автор промислового зразка подає роботодавцю письмове повідомлення про створений ним промисловий зразок з матеріалами, що розкривають суть промислового зразка досить ясно і повно.

Якщо роботодавець протягом чотирьох місяців від дати одержання цього повідомлення не подасть заявки до НОІВ, то право на реєстрацію промислового зразка переходить до автора.

3. Право правонаступника

Право на реєстрацію промислового зразка має відповідно правонаступник автора або роботодавця.

4. Право першого заявника

Право на реєстрацію промислового зразка, створеного роздільною працею, належить заявнику, заявка якого має більш ранню дату подання до НОІВ або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за нею НОІВ не прийняте рішення про відмову у державній реєстрації промислового зразка, можливості оскарження якого вичерпані.

18.3. Засвідчення набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок підлягає державній реєстрації, якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Набуття права інтелектуальної власності на винахід і корисну модель засвідчується патентом, на промисловий зразок - свідоцтвом.

Обсяг правової охорони визначається формулою винаходу, корисної моделі, зображенням промислового зразка.

Умови та порядок державної реєстрації права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, а також умови та порядок видачі патенту, свідоцтва встановлюються законом.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» патент (патент на винахід, патент на секретний винахід, патент

на корисну модель, патент на секретну корисну модель) - охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і права на винахід (корисну модель).

18.4. Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Строки їх чинності.

Відповідно до статті 464 ЦК України майновими правами інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є:

1) право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;

2) виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок належать володільцю відповідного патенту (свідоцтва), якщо інше не встановлено договором чи законом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель,промисловий зразок:

1) майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону;

2) законом можуть бути встановлені умови тимчасової чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід до набрання ними чинності відповідно до попереднього абзацу;

3) строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через двадцять років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Цей строк може бути продовжений в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань та офіційного дозволу;

4) строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель спливає через десять років від дати подання заявки на корисну модель в установленому законом порядку;

5) строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на промисловий зразок становить п’ять років від дати подання заявки на промисловий зразок в установленому законом порядку і подовжується за клопотанням власника промислового зразка на один або більше п’ятирічних строків. Загальний строк чинності зазначених прав не може перевищувати двадцяти п’яти років від дати подання заявки.

ЦК України також передбачає право попереднього користувача на винахід, корисну модель, промисловий зразок, що полягає в наступному:

1) будь-яка особа, яка до дати подання заявки на винахід, корисну модель, промисловий зразок або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала

винахід, корисну модель, промисловий зразок в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача);

2) право попереднього користувача може передаватися або переходити до іншої особи тільки разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано винахід, корисну модель, промисловий зразок або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання.

Майнові права, що випливають із патенту на винахід (корисну модель) також передбачені у статті 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» які випливають з державної реєстрації винаходу (корисної моделі), і діють від дати, наступної за датою державної реєстрації винаходу (корисної моделі).

18.5. Припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок може бути припинено достроково за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом.

Відповідно до статті 467 ЦК України у разі припинення чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок ці об’єкти можуть вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

Якщо у зв’язку з достроковим припиненням чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок завдано збитків особі, якій було надано дозвіл на використання цих об’єктів, такі збитки відшкодовуються особою, яка надала зазначений дозвіл, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Чинність достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок може бути відновлено у порядку, встановленому законом, за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення (стаття 468 ЦК України).

Відповідно до статті 469 ЦК України права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом.

19. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування, торговельну марку.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку. Правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації і незалежно від того, є чи не є комерційне найменування частиною торговельної марки.

Відомості про комерційне найменування можуть вноситися до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом.

Особи можуть мати однакові комерційні найменування, якщо це не вводить в оману споживачів щодо товарів, які вони виробляють та (або) реалізовують, та послуг, які ними надаються.

Майновими правами інтелектуальної власності на комерційне найменування є:

1) право на використання комерційного найменування;

2) право перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати комерційне найменування, в тому числі забороняти таке використання;

3) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування передаються іншій особі лише разом з цілісним майновим комплексом особи, якій ці права належать, або його відповідною частиною.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється у разі ліквідації юридичної особи та з інших підстав, встановлених законом.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку.

Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку є фізичні та юридичні особи.

Право інтелектуальної власності на певну торговельну марку може належати одночасно кільком фізичним та (або) юридичним особам.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Умови та порядок видачі свідоцтва встановлюються законом.

Обсяг правової охорони торговельної марки визначається наведеними у свідоцтві її зображенням та переліком товарів і послуг, якщо інше не встановлено законом.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку, яка має міжнародну реєстрацію або визнана в установленому законом порядку добре відомою, не вимагає засвідчення свідоцтвом.

Майновими правами інтелектуальної власності на торговельну марку є:

1) право на використання торговельної марки;

2) виключне право дозволяти використання торговельної марки;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку належать володільцю відповідного свідоцтва, володільцю міжнародної реєстрації, особі, торговельну марку якої визнано в установленому законом порядку добре відомою, якщо інше не встановлено договором.

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку є чинними протягом десяти років з дати подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом. Зазначений строк може бути продовженим щоразу на десять років у порядку, встановленому законом.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку припиняється в установленому законом порядку достроково у зв'язку з перетворенням торговельної марки у загальновживане позначення певного виду товарів чи послуг.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку може бути припинено достроково за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом.

Якщо у зв'язку з достроковим припиненням чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку завдано збитків особі, якій було надано дозвіл на її використання, такі збитки відшкодовуються особою, яка надала зазначений дозвіл, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Чинність достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку може бути відновлено у порядку, встановленому законом, за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення.

Права інтелектуальної власності на торговельну марку визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом.

Будь-яка особа, яка до дати подання заявки на торговельну марку або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала торговельну марку в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача).

Право попереднього користувача може передаватися або переходити до іншої особи тільки разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано торговельну марку або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання.

20. Загальні положення про зобов'язання.

20.1. Поняття зобов'язання та підстави його виникнення.

Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Підставами виникнення зобов'язань є юридичні факти. Сам закон не є підставою виникнення зобов'язань, він лише зазначає, з яких юридичних фактів вони виникають. Зобов'язання можуть виникати на підставі одного юридичного факту чи декількох. Юридичні факти не лише породжують ті чи інші зобов'язання, а й є підставою їх зміни чи припинення.

Керуючись нормами чинного законодавства, можна навести такі **підстави виникнення зобов'язань:**

1) правочини (зокрема договори)які передбачені законом, так і не передбачені, але такі, що не суперечать йому;

2) створення літературних, художніх творів. Винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

3) заподіяння шкоди іншій особі, а також придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;

4) адміністративні акти (наприклад, видача ордеру держадміністрацією).

5) інші дії громадян та організацій (наприклад, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення);

6) події. З якими закон пов'язує настання цивільно-правових наслідків;

7) судове рішення.

У цивільному праві зобов'язання поділяють на види залежно від таких критеріїв, як особливості їх змісту, специфіка об'єкту, підстави виникнення.

Залежно від особливостей змісту зобов'язань, тобто наявності у сторін суб'єктивних прав та обов'язків, їх поділяють на односторонні та взаємні (двохсторонні). **Односторонніми** вважаються такі зобов'язання, в яких одній стороні належить право, а іншій - обов'язок. Таких зобов'язань у цивільному праві меншість. Якщо кожна зі сторін поруч із правами набуває ще й певних обов'язків, то зобов'язання вважається взаємним (**двостороннім**). У взаємних зобов'язаннях кожна з сторін має як права, так і обов'язки.

Залежно від ступеня визначеності предмета зобов'язання, вони поділяються на однооб'єктні, альтернативні і факультативні.

За **однооб'єктним** зобов'язанням кредитор має право вимагати від боржника виконання певної визначеної дії. Про неї зазначено в договорі і саме вона має бути виконана.

Альтернативне зобов'язання - це зобов'язання, змістом якого є право вимоги та відповідний йому обов'язок здійснити одну з кількох дій на вибір. Виконання зобов'язання при цьому передбачає здійснення однієї з кількох дій. Право вибору, якщо інше не випливає із закону чи тексту договору або із суті договору, належить боржнику. Він вирішує, які саме дії має вчинити. В силу спеціальних положень закону право вибору може бути надане і кредитору.

На відміну від альтернативних, **факультативні** зобов'язання - це такі зобов'язання, в силу яких боржник повинен виконати певну дію, але йому надається можливість замість цієї дії виконати іншу. Наприклад, боржник повинен передати кредитору майно, але замість цього, за домовленістю сторін, він може виконати певну роботу. Якщо виконання першого стає неможливим, кредитор не має права вимагати вчинення іншої, ніж визначена, дії. Виконанням зобов'язання буде або передача майна, або проведення обумовленої сторонами роботи.

Залежно від характеру змісту зобов'язань, їх поділяють на зобов'язання з позитивним змістом та зобов'язання з негативним змістом.

Зобов'язання, за яким боржник повинен виконати певну дію, а кредиторові належить право вимагати вчинення такої дії, називають зобов'язанням з **позитивним змістом**. Якщо ж кредитор має право вимагати від боржника, щоб той утримався від вчинення якої-небудь дії, а останній зобов'язаний її не вчиняти (наприклад, автор не повинен передавати рукопис іншому видавництву), то такі зобов'язання мають назву зобов'язань **з негативним змістом**.

Цивільне законодавство розрізняє також головні і додаткові (акцесорні) зобов'язання. **Додаткові (акцесорні**) зобов'язання обслуговують головне зобов'язання і носять допоміжний характер, їх юридична доля завжди залежить від юридичної долі головного зобов'язання **Додатковими** є зобов'язання, що забезпечують виконання головного зобов'язання (неустойка, завдаток, застава, гарантія, поручительство).

За підставами виникнення зобов'язання поділяють на договірні, недоговірні та односторонньо-вольові. **Договірними** називають ті зобов'язання, які виникають на підставі укладеного між сторонами договору (купівля-продаж).

Недоговірні (позадоговірні) зобов'язання - це зобов'язання, які виникають не з договору, а в силу юридичного факту, що стався, та норми закону (відшкодування шкоди).

Односторонньо-вольові зобов'язання виникають із односторонніх правочинів (довіреність, заповіт).

В залежності від кількості суб'єктів на тій або іншій (або на кожній) стороні зобов'язання розрізняють зобов'язання прості і складні (з множинністю осіб). **Простими** є зобов'язання, в яких є один боржник і один кредитор. **Складними** є зобов'язання, де на якійсь із сторін (або ж на обох сторонах) виступають декілька осіб.

20.2. Сторони та треті особи у зобов'язанні. Заміна сторін у зобов'язанні.

Сторонами у зобов'язанні є **боржник і кредитор**. Суб'єктами зобов'язання, як і будь-яких цивільних правовідносин, можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, інші соціальні утворення (АРК, територіальні громади, інші суб'єкти публічного права).

Кредитор - це особа, яка уповноважена вимагати від іншої особи (боржника) виконання певної дії (дій) або утримання від них. Кредитор виступає в ролі активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Боржник - це особа, яка зобов'язана вчинити на користь кредитора певну дію (дії) або утриматися від вчинення певної дії (дій) на вимогу кредитора. Боржник є пасивним учасником зобов'язання, тому що на нього покладено обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію, наприклад, виконати певну роботу, сплатити гроші, передати певне майно або ж утриматись від певної дії

За загальним правилом, всі права та обов'язки, що випливають із зобов'язання, виникають лише для його учасників, тому що зобов'язання є відносним правовідношенням, коло учасників якого є завжди визначеним. Так, сторонами у зобов'язанні є боржник та кредитор, які мають взаємні права та обов'язки, що становлять зміст зобов'язання. В той самий час у зобов'язаннях можуть брати участь і ті особи, які не є сторонами (суб'єктами) зобов'язання, - **треті особи**. За загальним правилом, зобов'язання не створює обов'язків для третіх осіб. Але у випадках, передбачених домовленістю сторін (договором), зобов'язання може породжувати для третіх осіб права щодо однієї чи обох сторін зобов'язання. Зобов'язання за участю третіх осіб мають внутрішню диференціацію та охоплюють: зобов'язання на користь третьої особи; зобов'язання, що виконуються третьою особою; регресні зобов'язання. Права третіх осіб щодо боржника та (або) кредитора можуть породжуватися зобов'язанням лише у випадках, передбачених у договорі.

Одним з найбільш поширених випадків зміни зобов'язання, спеціально передбачених у ЦК, є **заміна його суб'єктів**. Це може бути заміна кредитора або заміна боржника.

Підстави заміни кредитора:

1) цесія (відступлення права вимоги) - передання ним своїх прав іншій особі за правочином;

2) правонаступництво - воно може бути як універсальним (наприклад, спадкування за загальними правилами), так і сингулярним, тобто частковим (наприклад, у деяких випадках реорганізації юридичних осіб);

3) суброгація - виконання зобов'язання за боржника третьою особою зі вступом зазначеної особи у права кредитора (може мати місце у двох випадках: при виконанні обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем) та при виконанні обов'язку боржника третьою особою;

4) інші підстави, встановлені законом.

Іншим випадком заміни осіб в зобов'язанні є переведення боргу (**делегація**). На відміну від цесії, тут має місце заміна не управомоченої, а зобов'язаної сторони.

Наслідками переведення боргу є:

а) вибуття первісного боржника із зобов'язання (звільнення його від боргу);

б) вступ у зобов’язання нового боржника;

20.3. Виконання зобов’язання.

Виконання зобов’язань можливе у таких формах: в повному обсязі; частинами; покладення виконання зобов’язання на третю особу. При цьому зобов’язання повинні виконуватися належним чином і в установлений строк відповідно до вимог чинного законодавства, договору, а при відсутності таких вказівок - відповідно до вимог, що звичайно висуваються. Одностороння відмова від виконання зобов’язання, так само, як і одностороння зміна умов договору, не допускається, за винятком випадків, передбачених законом.

Кредитор вправі не приймати виконання зобов’язання частинами, якщо інше не передбачено законом, договором або не випливає з суті зобов’язання.

Виконання зобов’язання, що виникло з договору, може бути покладене в цілому або в частині на третю особу у разі, коли це передбачено встановленими правилами, а так само, якщо третя особа пов’язана з однією із сторін адміністративною підлеглістю або відповідним договором. У такому разі відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов’язання несе сторона за договором, з якого воно виникло, якщо законодавством не передбачено, що відповідальність несе безпосередній виконавець. Однак, якщо із закону, договору або суті зобов’язання не випливає обов’язок боржника виконати зобов’язання особисто, кредитор повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою.

Зобов’язання мають виконуватися якісно і в установлений строк. У разі, коли **строк** його виконання не встановлено або визначено моментом витребування, кредитор вправі вимагати виконання, а боржник — провести виконання в будь-який час. При цьому боржник повинен виконати таке зобов’язання в семиденний термін з дня пред’явлення вимоги кредитором, якщо обов’язок негайного виконання не випливає із закону, договору або змісту зобов’язання. Взаємні зобов’язання за договором мають виконуватися одночасно у разі, коли інше не передбачено законодавством, договором або змістом зобов’язання.

Місцем виконання зобов’язання повинно бути місце, зазначене в законі, договорі, на підставі якого виникло зобов’язання, або передбачено в суті зобов’язання. Якщо місце виконання зобов’язання не визначено, то виконання повинно бути проведено відповідно до чинного законодавства.

У разі альтернативного зобов’язання боржник має право вибору виконання однієї з двох або кількох дій, якщо інше не передбачено законом, договором або змістом зобов’язання.

Коли у зобов’язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, то кожний з кредиторів має право вимагати виконання, а кожний з боржників повинен виконати зобов’язання в рівній частці з іншими, якщо інше не випливає із закону або договору.

У цивільних правовідносинах між сторонами можуть виникати **солідарні зобов'язання**, а саме: солідарне зобов'язання боржників або солідарні вимоги кредиторів.

21. Забезпечення виконання зобов'язання.

21.1. Загальні положення про забезпечення виконання зобов'язання.

Засоби забезпечення виконання зобов'язань – сукупність заходів, за допомогою яких учасники договірних відносин впливають один на одного з метою належного виконання передбаченого договором завдання, дотримання визначених меж поведінки під загрозою вчинення кредитором певних дій, які обумовлюють настання негативних наслідків майнового характеру для боржника.

Відповідно до ст. 546 ЦК України до видів забезпечення виконання зобов'язання належать:

- неустойка;
- порука;
- гарантія;
- завдаток.
- застава;
- притримання;
- право довірчої власності
- інші види забезпечення виконання зобов'язання.

Мають такі спільні риси:

1. спрямованість на спонукання боржника виконати забезпечене зобов'язання належним чином під загрозою настання для нього невигідних наслідків (як правило, майнових);
2. всі засоби забезпечення виконання зобов'язань покликані попереджувати негативні наслідки для кредитора, які настають чи можуть виникнути у разі порушення забезпечених зобов'язань боржником;
3. майнові наслідки настають виключно у випадку порушення основного зобов'язання.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється **у письмовій формі**. Якщо письмова форма недодержана він є нікчемним.

Відповідно до ст. 548 ЦК недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, але недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання.

21.2. Неустойка. Правові наслідки сплати (передання) неустойки.

Неустойка - це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Особливості неустойки:

- предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно;
- якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства;
- розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі, якщо таке збільшення не заборонено законом;
- сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом;
- сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі;
- сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Види неустойки

Залежно від джерела встановлення неустойка поділяється на:

- законну, тобто встановлену в нормативному порядку - в законі або іншому правовому акті;
- договірну, яка встановлюється безпосередньо в нормах договору (угоди), укладеного між сторонами.

Залежно від можливого стягнення збитків неустойка на чотири види:

- залікова;
- штрафна;
- виключна;
- альтернативна.

Заліковою називається неустойка, що передбачає можливість стягнення як неустойки, так і збитків, але в тій частині, яка не покрита сумою неустойки.

Штрафною, або *кумулятивною*, визнається неустойка, яка підлягає сплаті понад розмір збитків, які заподіяні невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Виключна неустойка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань тільки сплатою неустойки і взагалі виключає можливість стягнення збитків.

Альтернативна неустойка передбачає можливість стягнення або неустойки, або збитків; але в цьому випадку кредитор повинен зробити вибір ще до того, як буде допущено порушення зобов'язання і встановлено розмір збитків.

21.3. Порука. Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою.

Відповідно до ст. 553 ЦК України, за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Особливості поруки:

- поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником;
- порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі;
- поручителем може бути одна особа або кілька осіб;
- у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя;
- поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки;
- особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки;
- боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, повинен негайно повідомити про це поручителя;
- поручитель, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, у зв'язку з ненаправленням йому боржником повідомлення про виконання ним свого обов'язку, має право стягнути з кредитора безпідставно одержане або пред'явити зворотну вимогу до боржника;
- поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Права та обов'язки поручителя у разі пред'явлення до нього вимоги:

- у разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову - подати клопотання про залучення боржника до участі у справі;
- якщо поручитель не повідомить боржника про вимогу кредитора і сам виконає зобов'язання, боржник має право висунути проти вимоги поручителя всі заперечення, які він мав проти вимоги кредитора;
- поручитель має право висунути проти вимоги кредитора заперечення, які міг би висунути сам боржник, за умови, що ці заперечення не пов'язані з особою боржника. Поручитель має право висунути ці заперечення також у разі, якщо боржник відмовився від них або визнав свій борг.

Права поручителя, який виконав зобов'язання*:*

- після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника;
- до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання;
- до кожного з кількох поручителів, які виконали зобов'язання, забезпечене порукою, переходять права кредитора у розмірі частини обов'язку, що виконана ним.

Відповідно до **порука припиняється** у таких випадках:

- порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;
- порука припиняється, якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;
- порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;
- порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор **протягом трьох років** з дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить позову до поручителя, якщо інше не передбачено законом. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом **трьох років** з дня укладення договору поруки, якщо інше не передбачено законом
- ліквідація боржника - юридичної особи не припиняє поруку, якщо до дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань запису про припинення боржника - юридичної особи кредитор звернувся до суду з позовом до поручителя у зв'язку з порушенням таким боржником зобов'язання.

21.4. Гарантія. Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого гарантією.

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку (ст. 560 ЦК).

Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Особливості гарантії*:*

- гарант за договором має право на оплату послуг, наданих ним боржникові;
- зобов'язання гаранта перед кредитором **не залежить** від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією:

- у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторові грошову суму відповідно до умов гарантії.
- вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії;

- у вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією;
- кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано;
- кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією;
- обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. У разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Стаття 561 ЦК врегульовує **строк дії гарантії**, а саме:

- гарантія діє протягом строку, на який вона видана;
- гарантія є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше;
- гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- сплати кредиторові суми, на яку видано гарантію;
- закінчення строку дії гарантії;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант, якому стало відомо про припинення гарантії, повинен негайно повідомити про це боржника.

21.5. Завдаток. Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком.

Відповідно до ст. 570 ЦК України - **завдатком** є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторові боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком:

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості.

Сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором.

У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

21.6. Застава: поняття, предмет, види, підстави виникнення і припинення. Правові наслідки невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

В силу **застави** кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ст. 572 ЦК України).

Підстави виникнення застави

- застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду;
- до застави, яка виникає на підставі закону, застосовуються положення Цивільного Кодексу щодо застави, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом.

Право застави припиняється у разі:

- припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- втрати предмета застави, якщо заставодавець не замінив предмет застави;
- реалізації предмета застави;
- набуття заставодержателем права власності на предмет застави;
- право застави припиняється також в інших випадках, встановлених законом.

У разі припинення права застави на нерухоме майно до державного реєстру вносяться відповідні дані.

У разі припинення права застави внаслідок виконання забезпеченого заставою зобов'язання заставодержатель, у володінні якого перебувало заставлене майно, зобов'язаний негайно повернути його заставодавцеві.

Особливості застави*:*

- заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому;
- оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом. Оцінка предмета застави здійснюється заставодавцем разом із заставодержателем відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави, якщо інший порядок оцінки предмета застави не встановлений договором або законом;
- якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню, крім випадків, установлених законом. Застава нерухомого майна підлягає державній реєстрації у випадках та в порядку, встановлених законом. Застава рухомого майна може бути зареєстрована на підставі заяви заставодержателя або заставодавця з внесенням запису до Державного реєстру обтяжень рухомого майна.
- ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом;

• якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму;

• наступна застава майна, що вже заставлене, допускається, якщо інше не встановлено попереднім договором застави або законом. Наступна застава майна не припиняє право застави попереднього заставодержателя.

Предмет застави:

• предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення;

• предметом застави може бути майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо);

• предметом застави може бути права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлено договором.

Право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором.

Предметом застави не можуть бути*:*

• культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

• пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації;

• предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом.

Предмет застави залишається у заставодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Предмет застави може бути замінений лише за згодою заставодержателя

Окремі види застави:

• **іпотека** - застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи;

• **заклад** - застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом - у володіння третій особі.

21.7. Притримання.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторові пов'язаних з нею витрат та інших збитків має **право притримати** її у себе до виконання боржником зобов'язання (ст. 594 ЦК України).

Особливості притримання:

1. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

2. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом.

Обов'язки кредитора, який притримує річ у себе:

- кредитор, який притримує річ у себе, зобов'язаний негайно повідомити про це боржника;
- кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини;
- кредитор не має права користуватися річчю, яку він притримує у себе.

Розпорядження річчю, яку притримує кредитор:

- до кредитора, який притримує у себе річ боржника, не переходить право власності на неї;
- боржник, річ якого кредитор притримує, має право розпорядитися нею, повідомивши набувача про притримання речі і права кредитора.

Вимоги кредитора, який притримує річ у себе, задовольняються з її вартості відповідно до статті 591 ЦК України (реалізація предмета застави з публічних торгів).

21.8. Довірча власність: поняття, об'єкт, підстави виникнення і припинення.

Відповідно до статті 597-1 ЦК України за договором про встановлення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики.

Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом.

З моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється.

Об'єкти довірчої власності:

- майно, яке може бути відчужено і на яке може бути звернено стягнення.

Не може бути об'єктом довірчої власності:

- цінні папери та корпоративні права, якщо законом не встановлено інше;
- режим довірчої власності не поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання об'єкта довірчої власності, якщо інше не зазначено у договорі про встановлення довірчої власності.

Довірча власність виникає на підставі договору, укладеного у письмовій формі (стаття 597-30 ЦК). Договір про встановлення довірчої власності на нерухоме майно укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Сторони договору:

- довірчий засновник. Довірчим засновником може бути боржник за основним зобов'язанням та/або інша особа, яка передає своє майно у довірчу власність з метою забезпечення виконання зобов'язань боржника.
- довірчий власник. Довірчим власником є кредитор за основним зобов'язанням.

Довірча власність на нерухоме майно **виникає** з моменту її реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Довірча власність на рухоме майно **виникає** з моменту укладення договору про встановлення довірчої власності, якщо таким договором не встановлено інше.

Об'єктом довірчої власності має право користуватися довірчий засновник. Користувачем також може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності. Якщо об'єктом довірчої власності є земельна ділянка, передача її в користування іншим особам здійснюється в порядку, визначеному Земельним кодексом України**.**

Правові наслідки порушення зобов'язання боржником: (стаття 597-60 ЦК)

- у разі прострочення виконання боржником основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності за умови, що строк прострочення перевищує 20 календарних днів. У разі прострочення боржником виконання частини основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності, якщо прострочення виконання боржником основного зобов'язання триває більше 30 календарних днів.
- договором, яким встановлена довірча власність або на підставі якого виникло основне зобов'язання, можуть бути встановлені інші підстави, з настанням яких у довірчого власника виникає право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності.
- у разі порушення боржником зобов'язань, зазначених у договорі про встановлення довірчої власності (крім основного зобов'язання), довірчий власник має право прийняти рішення про необхідність дострокового виконання основного зобов'язання та повідомити про таке рішення боржника. Якщо боржник не виконує рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання протягом 30 календарних днів з моменту отримання такого повідомлення (якщо інший строк не встановлено договором), довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності.
- у разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності довірчий власник може скористатися правами, визначеними частиною другою цієї статті, та/або вжити заходів для збереження чи страхування об'єкта довірчої власності у своїх інтересах та за власний рахунок. Користувач зобов'язаний на вимогу довірчого власника негайно відшкодувати останньому всі витрати, понесені у зв'язку із вжиттям заходів щодо збереження та страхування об'єкта довірчої власності.

Припинення довірчої власності: (стаття 597-11 ЦК)

- Протягом п’яти робочих днів з дня припинення (у тому числі у зв’язку з його повним виконанням) основного зобов’язання довірчий власник зобов’язаний передати право власності на об’єкт довірчої власності довірчому засновнику, якщо інше не визначено договором про встановлення довірчої власності.
- Передача права власності на об’єкт довірчої власності у випадку, встановленому частиною першою цієї статті, здійснюється згідно з актом приймання-передачі, який підписується довірчим власником та особою, якій передається об’єкт довірчої власності. Акт приймання-передачі нерухомого об’єкта довірчої власності підлягає нотаріальному посвідченню.
- Якщо довірчий власник ухиляється від укладення та нотаріального посвідчення акта приймання-передачі, боржник або інша особа, яка має право на отримання права власності на об’єкт довірчої власності, має право звернутися до суду з позовом про визнання свого права власності на об’єкт довірчої власності або до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису про витребування об’єкта довірчої власності у довірчого власника.
- За результатами відчуження довірчим власником об’єкта довірчої власності (внаслідок звернення стягнення на такий об’єкт або внаслідок його передачі за актом приймання-передачі довірчому засновникові чи іншій особі) у набувача виникає право власності на такий об’єкт, якщо інше не встановлено законом або договором. Право власності нового власника на нерухоме майно виникає з моменту реєстрації такого права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

22. Припинення зобов’язання.

22.1. Припинення зобов’язання виконанням. Припинення зобов’язання неможливістю його виконання.

Зобов’язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Під виконанням зобов’язань слід розуміти здійснення кредитором і боржником дій щодо реалізації прав та обов’язків, що випливають із зобов’язання. Сутність належного виконання розкривається ст. 526 ЦК.

За своїм характером це поняття включає належних кредитора і боржника, належні час, предмет, місце і спосіб виконання. Виконання зобов’язання є «ідеальною» підставою його припинення. Власне кажучи, зобов’язання для того і встановлюються (як договором, так і законом), щоб бути згодом виконаними. Причому закон встановлює, що припинення зобов’язання спричиняє не будь-яке, а лише належне його виконання.

Особливість статті 599 ЦК полягає в тому, що вона застосовна рівною мірою до виконання обов’язків не тільки боржника, але і кредиторських обов’язків.

Зобов’язання припиняється неможливістю його виконання у зв’язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає. Зобов’язання припиняється

смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов’язаним з його особою і у зв’язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Неможливість виконання, тобто здійснення дій, що складають зміст зобов’язань, може бути як фактичною, так і юридичною. Неможливість виконати зобов’язання в натурі може бути в силу різних обставин фактичного характеру, зокрема загибелі індивідуально-визначеної речі, що складає предмет зобов’язання. Неможливість виконання припиняє зобов’язання, якщо вона викликана обставинами, за які боржник не відповідає (наприклад, вина кредитора - ст. 616 ЦК). Якщо ж неможливість виконання виникла внаслідок порушення боржником зобов’язання, то воно не припиняється, а трансформується в додаткові обов’язки (відшкодувати заподіяні збитки, сплатити штраф тощо). Неможливість виконання розрізняється за часом її виникнення: вона може бути первісної, тобто існувала в момент, коли зобов’язання повинне було виникнути, і наступної, що наступила вже в період дії зобов’язання. Маємо на увазі тільки наступну неможливість виконання, оскільки при первісній зобов’язання взагалі визнається не виниклим. При відсутності своєї вини кредитор вправі вимагати повернення виконаного за договором. Таке рішення відповідає положенням Глави 83 ЦК, тому що боржник у зазначеному випадку виявляється в положенні особи, яка безпідставно збагатилася. Дія статті 607 ЦК, не поширюється на грошові зобов’язання, оскільки до них незастосовне поняття неможливості виконання в натурі.

22.2. Припинення зобов’язання переданням відступного.

Зобов’язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторові відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами

Зміст відступного полягає у наділенні боржника за згодою кредитора можливістю, зберігаючи зобов’язання, замінити первісний предмет виконання іншим. Відступне — це передача замість виконання зобов’язання певного майна, сплата певної суми грошей тощо. Зазначеній можливості протистоїть обов’язок кредитора прийняти відступне, маючи на увазі, що відхилення від прийняття виконання означає прострочення кредитора і відповідно обумовлює настання зазначених в ст. 613 ЦК наслідків. Угода про відступний, як правило, укладається вже в ході виконання зобов’язання, у тому числі і після закінчення зазначеного в зобов’язанні терміну. Перелік умов, що міститься в статті відступного, зразковий (мова йдеться про розмір, строки й порядок передання відступного). Відсутність якого-небудь з них не обумовлює визнання правочину неукладеним, якщо тільки про розмір, термін і порядок надання відступного можна зробити висновок з тексту первісного зобов’язання. Відступне не слід змішувати з новацією. Відступне припускає повне припинення юридичного зв’язку між сторонами. Тим часом при новації відбувається заміна первісного зобов’язання, що припинило свою дію.

22.3. Припинення зобов'язання зарахуванням.

Зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги.

Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін. Не допускається зарахування зустрічних вимог: про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; про стягнення аліментів; щодо довічного утримання (догляду); у разі спливу позовної давності; в інших випадках, встановлених договором або законом.

У разі заміни кредитора боржник має право пред'явити проти вимоги нового кредитора свою зустрічну вимогу до первісного кредитора. У разі заміни кредитора зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що існувала на момент одержання боржником письмового повідомлення про заміну кредитора, і строк вимоги настав до його одержання або цей строк не встановлений чи визначений моментом пред'явлення вимоги. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора, зарахування проводиться, якщо вимога виникла на підставі, що існувала на момент пред'явлення боржникові вимоги новим кредитором або, якщо боржник виконав свій обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором, - на момент його виконання

22.4. Припинення зобов'язання за домовленістю сторін. Новація. Прощення боргу.

Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація). У випадках, передбачених законом або договором, новація може здійснюватися щодо декількох первісних зобов'язань. Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом.

Новація припиняє додаткові зобов'язання, пов'язані з первісним зобов'язанням, якщо інше не встановлено договором, крім випадків, коли первісне зобов'язання змінене планом санації або реструктуризації згідно з Кодексом України з процедур банкрутства і заставодержатель проголосував проти такого плану.

Зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора.

Звільнення від боргу виражається у формі звільнення кредитором боржника від майнового обов'язку. Оскільки звільнення від боргу є різновидом припинення зобов'язання угодою сторін, то можливе воно тільки зі згоди кредитора. Боржник має право заперечувати проти зняття з нього боргу, але тільки доти, доки не настав строк виконання зобов'язання. Якщо строк виконання зобов'язання настав, то боржник або має виконати зобов'язання, або

зобов’язаний прийняти звільнення від боргу. Прощення боргу одним з контрагентів не звільняє його від виконання зустрічного обов’язку (так, прощення боргу у виді сплати квартирної плати не звільняє наймодавця від проведення в силу договору капітального ремонту). Прикладом неприпустимості прощення боргу в зв’язку з порушенням прав третіх осіб, може служити здійснення його при майбутньому визнанні кредитора неспроможним (банкрутом). Відповідні положення, покликані уникнути прощення боргу, містяться, зокрема, у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

22.5. Припинення зобов’язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі.

Зобов’язання припиняється поєднанням боржника і кредитора в одній особі.

На практиці збіг боржника з кредитором в одній особі може відбуватися на різних підставах. Найбільш розповсюджений випадок такого збігу має місце при універсальному правонаступництві. Стосовно до юридичних осіб мається на увазі їхня реорганізація у формі злиття (обоє раніше існували як юридичні особи до реорганізації були різними сторонами в тому самому зобов’язанні) або приєднання (збережене і приєднане юридичні особи виступали відповідно боржником і кредитором того самого зобов’язання). Аналогічна ситуація можлива і стосовно до громадян, коли кредитор і боржник в зобов’язанні виступали як майбутній спадкоємець і спадкодавець.

22.6. Припинення зобов’язання смертю фізичної особи, ліквідацією юридичної особи.

Зобов’язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов’язаним з його особою і у зв’язку з цим не може бути виконане іншою особою. Зобов’язання припиняється смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов’язаним з особою кредитора.

Необхідно застосування однакового принципу у випадку смерті як кредитора, так і боржника. В основі статті 608 ЦК лежить принцип неможливості передачі особистих немайнових прав і інших нематеріальних благ через те, що особисті немайнові права тісно пов’язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Дія загального правила, закріпленого в статті, у ряді випадків обмежується спеціальними нормами. Наприклад, стосовно до смерті фізичної особи — наймача закон передбачає, що договір найму припиняється, якщо інше не встановлено договором.

Згідно з частиною першою ст. 104 ЦК юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов’язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. На відміну від попередньої ситуації, передбаченою ст. 608 ЦК, де можливо правонаступництво по певних видах зобов’язань, таке припинення є загальним правилом. Ліквідація юридичної особи (боржника або

кредитора) за загальним правилом служить підставою припинення зобов'язання. Виняток складають випадки, прямо передбачені законом (наприклад, вимоги потерпілих про відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю, в порядку правонаступництва переходять до вищестоящої організації або до організації, вказаної в рішенні про ліквідацію юридичної особи).

23. Порушення зобов'язання. Цивільно-правова відповідальність.

23.1. Поняття порушення зобов'язання.

Відповідно до ст. 610 ЦК України **порушенням зобов'язання** є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Зобов'язання вважається належно виконаним, якщо воно виконано:

1) щодо належного предмету;
2) належним суб'єктом;
3) в належний спосіб;
4) в належний строк;
5) в належному місці.

Виконання зобов'язань, реалізація, зміна та припинення певних прав у договірному зобов'язанні можуть бути зумовлені вчиненням або утриманням від вчинення однією із сторін у зобов'язанні певних дій чи настанням інших обставин, передбачених договором, у тому числі обставин, які повністю залежать від волі однієї із сторін.

23.2. Правові наслідки порушення зобов'язання.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

2) зміна умов зобов'язання;

3) сплата неустойки;

4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

У разі порушення боржником негативного зобов'язання кредитор незалежно від сплати неустойки та (або) відшкодування збитків і моральної шкоди має право вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Така вимога може бути пред'явлена кредитором і в разі виникнення реальної загрози порушення такого зобов'язання.

23.3. Поняття та ознаки цивільно-правової відповідальності.

Відповідальність є одним із засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, який визначається межами дозволеної та необхідної їх поведінки. У цивільному законодавстві відсутня норма-дефініція, яка б закріплювала поняття цивільно-правової відповідальності. Це пояснюється тим, що цивільно-правова відповідальність є абстрактною науковою категорією, на якій базуються різні конструкції та інститути цивільного права.

Оскільки цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, їй притаманні загальні ознаки останньої, а саме:

1) державний примус,
2) суспільний осуд,
3) негативні наслідки для правопорушника.

Також цивільно-правова відповідальність має ряд специфічних ознак, що виділяють її у самостійний різновид відповідальності. Специфічними ознаками цивільної відповідальності є:

1) майновий характер;
2) додатковість обтяження;
3) відповідальність юридично рівних суб'єктів один перед одним;
4) компенсаційний (еквівалентний) характер.

Особливістю цивільно-правової відповідальності є ініціативний характер її застосування. Підставою її реалізації є виключно волевиявлення учасників правовідносин, зокрема, добровільне здійснення правопорушником свого обов'язку або вимоги потерпілого щодо примусового застосування мір відповідальності.

23.4. Види цивільно-правової відповідальності.

Класифікація цивільно-правової відповідальності здійснюється за різними критеріями, що мають юридичне значення:

1. За підставами виникнення цивільних прав та обов'язків розрізняють:

а) договірну;

б) недоговірну відповідальність.

2. Залежно від розміру цивільно-правова відповідальність може бути:

а) повною;

б) обмеженою;

в) кратною (збільшеною).

3. За характером розподілу відповідальності кількох осіб:

а) часткова;

б) солідарна;

в) субсидіарна (додаткова).

Окремий різновид цивільно-правової відповідальності – відповідальність у порядку регресу, яка має місце при виконанні солідарного обов'язку одним із співборжників (ст. ст. 544, 1191 ЦК України). За таких умов він набуває право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних

боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

23.5. Форми цивільно-правової відповідальності.

Форма цивільно-правової відповідальності – це засіб вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника.

Цивільне законодавство встановлює різні форми відповідальності. До них, зокрема, належать:

1) відшкодування збитків (ст. 22 ЦК);
2) відшкодування моральної шкоди (ст. 23 ЦК);
3) сплата неустойки (ст. 624 ЦК);
4) втрата завдатку (ст. 571 ЦК) та інші.

23.6. Умови цивільно-правової відповідальності.

Умовами цивільно-правової відповідальності є: 1) протиправність діяння; 2) шкода; 3) причинний зв'язок між протиправним діянням та шкодою; 4) вина заподіювача.

Протиправність як умова цивільно-правової відповідальності визначається як порушення положень актів цивільного законодавства, договору та інших актів саморегулювання (наприклад, установчих документів юридичних осіб). Протиправними в цивільному праві можуть бути як дії (активна поведінка суб'єкта), так і бездіяльність (утримання особи від дій).

Шкодою є сукупність несприятливих для особи, якій вона завдана, особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних цивільних прав фізичної або юридичної особи. **Шкода може бути:** 1) договірною та недоговірною, 2) майновою та моральною, 3) завданою особі або майну.

Причинний зв'язок. Настання цивільно-правової відповідальності має місце, якщо між протиправним діянням особи і шкодою існує зв'язок, що дає змогу визначити їх як причину та наслідок.

Вина. Відповідно до ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

23.7. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Під підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності розуміються обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення.

Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є: випадок (казус), непереборна сила, форс-мажор, вина кредитора.

Під правовим випадком (казусом) розуміється така подія або її результат (наслідки), яких могло б не бути, але які не були відвернуті відповідальною

особою тільки тому, що їх неможливо було передбачити і запобігти через раптовість їх настання. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Непереборна сила – це надзвичайна або невідворотна за даних умов подія, що позбавляє можливості запобігти негативним наслідкам її прояву.

Форс-мажором визнається обставина (дія чи подія), що спричиняє неможливість виконання договірних зобов'язань у обумовлений сторонами строк. На відміну від випадку та непереборної сили, форс-мажор є спеціальною підставою звільнення від відповідальності лише за невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань.

Вина кредитора як підстава звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання передбачена ч. 4 ст. 612 ЦК України, в якій зазначено, що прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора. Проте, в деліктних зобов'язаннях підставою звільнення боржника від відповідальності є вина кредитора у формі умислу (ч. 1 ст. 1193 ЦК України). Якщо ж мала місце груба необережність потерпілого, що сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1193 ЦК України).

24. Загальні положення про договір.

24.1. Поняття та види договору.

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Оскільки договір с різновидом правочину, на нього поширюється **загальна класифікація** правочинів на реальні і консенсуальні, відплатні та безвідплатні, абстрактні і каузальні, умовні та безумовні, строкові та безстрокові, фідуціарні та біржові.

Спеціальна класифікація договорів здійснюється з використанням таких класифікаційних критеріїв:

1. **Залежно від концентрації прав та обов'язків у сторін договору, як зобов'язання,** вони поділяються на ***односторонні та двосторонні.***

2. **За юридичною спрямованістю та послідовністю досягнення цілей** договори поділяються на ***основні і попередні***.

3. **За підставами укладення** договори поділяються на ***вільні та обов'язкові***.

4. **За способом укладення** договори поділяються на ***взаємоузгоджені договори та договори приєднання.***

5**. Залежно від того, хто може вимагати виконання договору**, поділяються на ***договори, що укладаються на користь їх учасників, та договори на користь третьої особи.***

6. **За правилами формування змісту** договори поділяються на ***іменні й безіменні***.

7. **За співвідношенням прав та обов'язків** розрізняють ***мінові та алеаторні (ризикові) договори.***

8. За правовими наслідками виділяють такі групи договорів: ***договори про передачу майна у власність; договори про передачу майна у тимчасове користування; договори про виконання робіт; договори про надання послуг; договори щодо здійснення кредитно-розрахункових операцій; договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; договори про спільну діяльність (установчий договір, договір про науково-технічне співробітництво тощо).***

24.2. Свобода договору та її межі.

Свобода договору є однією із засад цивільного законодавства. Відповідно до ст. 6 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

У договорах за участю фізичної особи-споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів.

Межі свободи договору полягають у визначенні співвідношення актів цивільного законодавства і договору, та обумовлюються такими положеннями:

1) сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства;

2) сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами;

3) сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд;

4) сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

24.3. Зміст договору.

Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті змішаного договору.

Традиційно в літературі розрізняють істотні, звичайні й випадкові умови договору. **Істотними умовами договору** є ті умови, без погодження яких

договір взагалі не вважається укладеним. **Істотними умовами** договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Звичайні умови – це умови, які традиційно, за звичаєм, включаються в договір. Вони можуть бути і відсутні безпосередньо в договорі, але розуміється, що вони підлягають виконанню.

Випадкові умови – це умови, які, як правило, не передбачаються даним видом договору, але можуть бути встановлені за погодженням сторін, або це умови, які за погодженням сторін встановлюються у відступ від положень диспозитивної сторони.

24.4. Укладення договору.

Договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна із сторін майбутнього договору. **Оферта має містити** істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

Пропозицією укласти договір є, зокрема, документи (інформація), розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, які містять істотні умови договору і пропозицію укласти договір на зазначених умовах з кожним, хто звернеться, незалежно від наявності в таких документах (інформації) електронного підпису.

Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (**акцепт**) повинна бути повною і безумовною.

Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції.

Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії.

Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення.

24.5. Зміна або розірвання договору.

Зміна або розірвання договору допускається:

1) за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом;

2) за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

3) у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом.

У разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо. У разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються.

У разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили.

Сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не випливає із звичаїв ділового обороту.

25. Договір купівлі-продажу: загальні положення.

25.1. Поняття та юридична характеристика договору купівлі-продажу, його види.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму **(ст. 655 ЦК України).**

Юридична характеристика договору:

двосторонній (взаємний) – в обох сторін виникають взаємні права та обов'язки: з укладенням такого договору продавець приймає на себе обов'язок передати покупцеві певну річ і водночас набуває права вимагати її оплати, а покупець у свою чергу зобов'язаний здійснити оплату придбаної речі і водночас набуває права вимагати від покупця її передачі;

консенсуальний – вважається укладеним з моменту, коли сторони досягли згоди щодо істотних умов договору і у них виникають взаємні права та обов'язки;

відплатний – при набутті майна у власність покупець сплачує за нього продавцеві ціну, обумовлену в договорі.

25.2. Сторони договору купівлі-продажу, їхні права та обов'язки.

Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець.

За загальним правилом, ними можуть бути юридичні та фізичні особи, в тому числі суб'єкти підприємницької діяльності. Проте, наприклад, вже ст. 698 ЦК України передбачає обов'язкову наявність статусу суб'єкта

підприємницької діяльності у продавця за договором роздрібної купівлі-продажу.

З укладенням договору купівлі-продажу у сторін виникають взаємні права та обов'язки.

Зокрема, продавець зобов'язаний: передати покупцеві товар, визначений договором; передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку; одночасно з товаром передати його приналежності та документи; попередити покупця про права третіх осіб на товар, що продається; зберігати товар до передання покупцеві, якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару; забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем.

Покупець зобов'язаний: прийняти товар; оплатити товар; повідомити продавця про порушення умов договору щодо кількості, якості тощо товару; забезпечити схоронність товару, від якого він відмовляється.

Покупець, якому передано товар неналежної якості, має право, в силу ст. 678 ЦК України: вимагати пропорційного зменшення ціни, безоплатного усунення недоліків в розумний строк, відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

25.3. Істотні умови договору купівлі-продажу. Предмет договору. Ціна товару.

Істотні умови договору купівлі-продажу: **предмет, ціна, кількість товару, асортимент товару, якість та комплектність товару, тара та упаковка.**

Предметом договору купівлі-продажу може бути:

товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому; майнові права; право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру.

Предметом договору купівлі-продажу може бути як існуючий товар, так і товар, який буде вироблено у майбутньому (при укладенні ф'ючерсних і форвардних угод).

Майновими правами визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги (ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Не можуть бути предметом договору купівлі-продажу:зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу відповідних органів), бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси; вибухові речовини й засоби вибуху; всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання для його виробництва; бойові отруйні речовини; наркотичні, психотропні, сильнодіючі

отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); протиградові установки; державні еталони одиниць фізичних величин; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Предметом договору купівлі-продажу **не можуть бути права вимоги, якщо вимога має особистий характер** - зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди, авторські права.

Ціна договору купівлі-продажу – певна грошова сума, що сплачується покупцем за отриману від продавця річ.

26. Окремі види договору купівлі-продажу.

26.1. Договір роздрібної купівлі-продажу

Згідно зі ст. 698 ЦК за договором роздрібної купівлі-продажу продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

На договір роздрібної купівлі-продажу поширюються загальні положення про договір купівлі-продажу, якщо вони не суперечать спеціальним положенням, властивим договору роздрібної купівлі-продажу.

Сторонами договору роздрібної купівлі-продажу є продавець і покупець. Продавцем може бути як юридична, так і фізична особа, проте, у продавця наявність статусу суб'єкта підприємницької діяльності є обов'язковою. Стосовно продавців - фізичних осіб діють, зокрема, загальні вимоги щодо їх права на здійснення підприємницької діяльності; стосовно юридичних осіб - вимоги щодо дотримання ними правил спеціальної дієздатності - можливість укладення договорів роздрібної купівлі-продажу повинна бути передбачена їх засновницькими документами.

ЦК виділяє декілька видів договорів роздрібної купівлі-продажу залежно від їх умов, а також способу укладення та інших ознак:

1) договір купівлі-продажу з умовою про прийняття покупцем товару в установлений договором строк, протягом якого товар не може бути проданий продавцем іншому покупцеві (ст. 701 ЦК);

2) договір купівлі-продажу товару за зразками (ст. 702 ЦК;

3) договір купівлі-продажу з використанням автоматів (ст. 703 ЦК);

4) договір з умовою про доставку товару покупцеві (ст. 704 ЦК;

5) договір найму-продажу, відповідно до якого до переходу до покупця права власності на переданий йому продавцем товар покупець є наймачем (орендарем) цього товару.

Договір роздрібної купівлі-продажу належить до консенсуальних, двосторонніх, оплатних договорів і вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма його істотними умовами.

26.2. Договір поставки.

За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму **(ст. 712 ЦК України).**

Юридична характеристика договору:

двосторонній (взаємний) - права та відповідальність, обов'язки виникають для обох контрагентів;

консенсуальний (договір вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов);

відплатний (одержану від постачальника продукцію покупець оплачує за погодженими цінами).

Основні характерні риси договору поставки: сфера застосування - підприємницька діяльність; правовий статус постачальника - суб'єкт підприємництва; мета придбання товару, не пов'язана з особистим чи іншим подібним споживанням; істотними умовами договору є предмет, ціна і строк; момент укладення договору і його виконання, як правило, не збігаються; можливість оптового продажу товарів одноразово або окремими партіями протягом тривалого періоду, у зв'язку з чим з договору поставки часто виникають довгострокові, тривалі господарські зв'язки, тощо.

Предметом договору можуть бути будь-які не вилучені із цивільного обороту речі (наділені родовими ознаками, так і індивідуально визначені), в тому числі товари народного споживання та продукція виробничо-технічного призначення.

Форма договору – **письмова.**

26.3. Договір міни (бартеру).

За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар **(ст. 715 ЦК України).**

Договір міни є консенсуальним, двостороннім, відплатним.

Сторонами договору міни є продавець і покупець – фізичні та юридичні особи, які є власниками обмінюваного майна.

Кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який він передає в обмін, і покупцем товару, який він одержує взамін.

Предметом договору міни є товари (речі, майнові права), роботи (діяльність, результати якої мають матеріальний випаз) та послуги.

Договором може бути встановлена доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості.

Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо

інше не встановлено договором або законом. Договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги). Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору міни.

До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, договір контрактації або інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті зобов'язання.

27. Договір дарування.

27.1. Поняття та юридична характеристика договору дарування, його види.

За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність **(ст. 717 ЦК України).**

Юридична характеристика договору:

односторонній – у сторін не виникають взаємні права і обов'язки (крім договору дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи чи пожертви);

реальний (консенсуальний) - може бути укладеним з моменту передачі майна обдаровуваному (реальний договір); містить зобов'язання про передачу дарунку в майбутньому (консенсуальний договір);

безвідплатний - відсутній зустрічний еквівалент у вигляді майна або грошових коштів.

27.2. Сторони договору дарування, їхні права та обов'язки.

Сторонами договору дарування є дарувальник та обдаровуваний.

Ними можуть бути: фізичні та юридичні особи; держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади.

Відповідно до ч. 2 ст. 720 ЦК України підприємницькі товариства можуть укладати між собою договір дарування лише якщо це прямо встановлено установчим документом дарувальника. Це положення не поширюється на право юридичної особи укладати договір пожертви.

Договір дарування від імені дарувальника може бути укладено представником. При цьому у дорученні на укладення договору дарування потрібно зазначити ім'я обдаровуваного, оскільки в іншому випадку, це тягне за собою недійсність договору.

На сторони договору дарування поширюються загальні вимоги щодо обсягу їх дієздатності, заборони щодо можливості надання згоди на здійснення правочину піклувальником, вимоги щодо необхідності отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення деяких правочинів.

Дарувальник має право: доручити укладення договору представнику; відмовитися від договору до вручення речі; вимагати розірвання договору у встановлених законом випадках.

Обов'язки дарувальника:

Якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров’я, майна обдаровуваного або інших осіб, він зобов’язаний повідомити про них обдаровуваного.

Дарувальник, якому було відомо про недоліки або особливі властивості подарованої речі і який не повідомив про них обдаровуваного, зобов’язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком.

Обдаровуваний зобов’язаний повернути дарунок в натурі у разі розірвання договору дарування.

27.3. Предмет договору дарування. Прийняття дарунка.

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а також нерухомі речі.

Дарунком можуть бути майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому.

Право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття. Дарувальник, який передав річ підприємству, організації транспорту, зв’язку або іншій особі для вручення її обдаровуваному, має право відмовитися від договору дарування до вручення речі обдаровуваному.

Якщо дарунок направлено обдаровуваному без його попередньої згоди, дарунок є прийнятим, якщо обдаровуваний негайно не заявить про відмову від його прийняття.

Прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, або символів речі (ключів, макетів тощо) є прийняттям дарунка.

27.4. Розірвання договору дарування.

Вимагати розірвання договору дарування дарувальник має право лише у випадку, коли на момент пред’явлення вимоги дарунок є збереженим

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо обдаровуваний умисно вчинив кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо на момент пред’явлення вимоги дарунок є збереженим.

У разі розірвання договору дарування обдаровуваний зобов'язаний повернути дарунок у натурі.

Крім дарувальника, право вимагати розірвання договору дарування мають його спадкоємці, якщо обдаровуваний вчинив умисне вбивство дарувальника.

До вимог про розірвання договору дарування застосовується позовна давність в один рік.

27.5. Договір про пожертву.

Пожертвою є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, особам, встановленим ч. 1 ст.720 ЦК України, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети (**ч.1 ст. 729 ЦК України**).

Юридична характеристика договору:

двосторонній - за договором пожертвувач має права, а особа, яка отримала пожертву, крім прав, має обов'язки використовувати річ із наперед обумовленою метою;

реальний - є укладеним з моменту прийняття пожертви;

безвідплатний.

До договору про пожертву застосовуються положення про договір дарування, якщо інше не встановлено законом.

Сторонами у договорі про пожертву можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна республіка Крим, територіальні громади.

Відмінність від дарунку вбачається в тому, що ***пожертва призначена для користування невизначеної кількості осіб і має конкретне призначення.***

При пожертвуванні майна громадянинові повинно бути обумовлене його використання за певним призначенням. При відсутності такої умови пожертвування майна громадянинові вважається звичайним даруванням.

Форма договору про пожертву:

договір про пожертву предметів особистого використання і побутового призначення може бути укладений усно;

договір про пожертву нерухомої речі укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню;

договір про пожертву з обов'язком передати подарунок в майбутньому укладається в письмовій формі;

договір про пожертву рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі;

договір про пожертву валютних цінностей на суму, що перевищує 50-ти кратний розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

28. Договори ренти та довічного утримання (догляду).

28.1. Поняття та юридична характеристика договору ренти.

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі **(ч. 1 ст. 731 ЦК України).**

Юридична характеристика договору:

односторонній – обов'язки покладаються лише на платника ренти;

реальний – вважається укладеним з моменту передачі майна у власність платника ренти;

відплатний – дії одержувача ренти щодо передачі у власність майна відповідають обов'язку платника ренти періодично виплачувати ренту.

Договір ренти може бути укладено **безстроково або на певний строк** (за домовленістю сторін)**.**

***Форма договору* – письмова.**

Договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягає нотаріальному посвідченню.

28.2. Сторони договору ренти.

Сторони договору: одержувач ренти та платник ренти.

Одержувач ренти – особа, яка передає другій стороні майно у власність за періодичну сплату ренти.

Платник ренти – особа, яка зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту взамін переданого їй у власність майна.

Сторонами в договорі можуть бути фізичні та юридичні особи (ст. 733 ЦК України).

Права одержувача ренти, а також права та обов'язки платника ренти можуть переходити до їх правонаступників. Крім того, одержувач ренти може відступити своє право вимоги до платника або обов'язки по сплаті ренти можуть перейти до іншої особи.

28.3 Передання майна під виплату ренти. Форма і розмір ренти, строк її виплати.

Договором ренти може бути встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату або безоплатно. Якщо договором ренти встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату, до відносин сторін щодо передання майна застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, а якщо майно передається безоплатно, - положення про договір дарування, якщо це не суперечить суті договору ренти.

Однією із істотних умов договору ренти є – рентна плата. Переважною формою рентних платежів виступають грошові суми, але в договорі можливо передбачити виплату ренти шляхом надання речей, виконання робіт та надання послуг, які відповідають по вартості грошовому еквіваленту ренти. Крім цього можливе встановлення змішаної форми ренти, яка включає в себе виплату грошових сум і надання утримання в натурі.

Розмір ренти встановлюється сторонами договору та залежить від розміру облікової ставки Національного банку України і змінюється відповідно до зміни її розміру.

28.4. Розірвання договору ренти.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти у разі, якщо:

1) платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік;

2) платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти;

3) платник безстрокової ренти визнаний неплатоспроможним або виникли інші обставини, які явно свідчать про неможливість виплати ним ренти у розмірі і в строки, що встановлені договором.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти також в інших випадках, встановлених договором ренти.

28.5. Поняття та юридична характеристика договору довічного утримання (догляду).

За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно **(ст. 744 ЦК України).**

Юридична характеристика договору:

односторонній – після укладення договору обов'язки виникають лише у однієї сторони – набувача;

реальний – договір вважається укладеним з моменту передачі відчужувачем майна у власність набувача;

відплатний – за отримання майна у власність набувач зобов'язується забезпечити відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Предметом договору є майно, що передається у власність набувача, а також довічне утримання та (або) догляд, якими повинен забезпечуватися відчужувач: житловий будинок або його частина;квартира або її частина;інше нерухоме майно; рухоме майно, яке має значну цінність.

Форма договору: письмова та нотаріальне посвідчення.

28.6. Сторони договору довічного утримання (догляду). Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду).

Сторони договору: відчужував і набувач.

Відчужувач – це особа, яка передає набувачеві майно у власність за забезпечення довічним утриманням та (або) доглядом себе чи третьої особи. Відчужувачем у договорі може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я (**ч. 1 ст. 746 ЦК України**). Вона обов'язково повинна бути власником майна, яке передається за договором.

Набувач – це особа, яка взамін переданого їй у власність майна зобов'язується забезпечити відчужувача чи третю особу утриманням та (або) доглядом довічно. Набувачем у договорі може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа (**ч. 2 ст. 746 ЦК України**).

За договором довічного утримання, як на стороні відчужувача, так і на стороні набувача може бути декілька осіб. Крім того, цей договір може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.

Коли набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками переданого їм майна на праві спільної сумісної власності. У такому випадку їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

28.7. Припинення договору довічного утримання (догляду).

Договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду:

1) на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини;

2) на вимогу набувача.

Договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача.

У разі розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором, відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. У цьому разі витрати, зроблені набувачем на утримання та (або) догляд відчужувача, не підлягають поверненню.

У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд може залишити за набувачем право власності на частину майна, з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором.

Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду) переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем. Якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття майна, що було передане відчужувачем, право власності на це майно може перейти до спадкоємця за законом. Якщо у набувача немає спадкоємців або вони відмовилися від прийняття майна, переданого відчужувачем, відчужувач набуває право власності на це майно. У цьому разі договір довічного утримання (догляду) припиняється.

29. Договір найму (оренди).

29.1. Поняття та юридична характеристика договору найму (оренди).

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк **(ст. 759 ЦК України).**

Договір найму (оренди) є **двостороннім** (його сторони набувають взаємних прав і обов'язків) та **відплатним** (тимчасове користування майном у формі оренди завжди здійснюється за плату). За загальним правилом, договір оренди є **консенсуальним**, тобто набирає чинності з моменту досягнення сторонами згоди за усіма істотними умовами.

Договори оренди можна класифікувати за такими підставами: за часом (із встановленим строком і без встановленого строку); за предметом (оренда речей, оренда цілісних майнових комплексів, оренда майнових прав); за правом власності на майно (оренда приватного, комунального, державного майна); за видом майна (рухомого майна, транспортного засобу, земельної ділянки тощо).

29.2. Сторони договору найму (оренди), їхні права та обов'язки.

Сторонами у договорі є наймодавець і наймач.

Наймодавцем може бути фізична або юридична особа, яка має право розпоряджатися цим майном у формі передання його у найм. Це може бути: власник майна, що передається у найм; особа, якій належать майнові права, що передаються у найм; особа, яка уповноважена або законом або договором на укладення договору найму певного майна. Щодо **наймача** закон не встановлює спеціальних вимог, тому ними може бути будь-яка фізична чи юридична особа.

До прав та обов'язків наймодавця віднесено:

гарантувати якість речі протягом всього строку договору найму; вимагати своєчасної сплати орендної плати; відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків у випадках, встановлених договором або законом;

передати майно негайно або в строк, визначений договором; передати майно у комплекті та в стані, що відповідають умовам договору; попередити про особливі властивості та недоліки речі; повідомити про всі права третіх осіб на річ; проводити за свій рахунок та в строк, встановлений договором, капітальний ремонт.

Основні права та обов'язки наймача:

вимагати зменшення плати, якщо можливість користування майно істотно зменшилась; змінювати стан речі лише за згодою наймодавця; укладати за згодою власника договір піднайму; право власності на плоди, продукцію і доходи, одержані у результаті користування ріссю; поліпшити річ за згодою наймодавця;

вносити плату за користування майном; перевірити в присутності наймодавця справність речі; укласти договір страхування у випадках, передбачених договором або законом; користуватися річчю відповідно до її призначення; проводити за свій рахунок поточний ремонт; усунути погіршення речі, які сталися з його вини; у разі припинення договору негайно повернути річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу або у стані, обумовленому в договорі.

29.3. Істотні умови договору найму (оренди). Предмет договору найму (оренди). Плата за користування майном. Строк договору найму (оренди).

Істотними умовами договору найму (оренди) є – предмет, орендна плата, строк.

Предметом договору найму може бути індивідуально визначені майно або річ, які зберігають свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ), а також майнові права. Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути предметом договору найму.

За найм (оренду) майна з наймача справляється **плата**, розмір якої встановлюється договором найму. Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення. Плата за найм (оренду) майна може вноситися за вибором сторін у грошовій або натуральній формі. Форма плати за найм (оренду) майна встановлюється договором найму. Договором або законом може бути встановлено періодичний перегляд, зміну (індексацію) розміру плати за найм (оренду) майна. Плата за найм (оренду) майна вноситься щомісячно, якщо інше не встановлено договором.

Договір найму укладається на **строк,** визначений договором. Якщо в договорі строк найму не встановлено, вважається що він укладений на невизначений строк. Кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитись від договору у будь-який час, попередивши про це у письмовій формі іншу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна - за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про припинення договору найму, укладеного на невизначений строк. Законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремого майна. У такому разі договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний строк, є укладеним на строк, що відповідає максимальному строку. Якщо до спливу встановленого законом максимального строку найму жодна із сторін не відмовилась від договору, укладеного на невизначений строк, він припиняється зі спливом максимального строку договору. Якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору, то за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором.

29.4. Припинення договору найму (оренди).

Договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи - наймача, якщо інше не встановлено договором або законом або ж у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.

Наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за найм речі протягом трьох місяців поспіль. У разі відмови наймодавця від договору найму договір є розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору.

Наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо:

1) наймач володіє та/або користується річчю всупереч договору або призначенню речі;

2) наймач без дозволу наймодавця передав річ у володіння та/або користування іншій особі;

3) наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;

4) наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов’язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

Наймач має право вимагати розірвання договору найму, якщо: 1) наймодавець передав річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі; 2) наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

У разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі. Якщо наймач не виконує обов'язку щодо повернення речі, наймодавець має право вимагати від наймача сплати неустойки у розмірі подвійної плати за найм речі за час прострочення.

30. Окремі види договору найму (оренди).

30.1. Договір прокату.

Договір прокату – це правочин, за яким наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ у користування наймачеві на певний строк і за певну плату (**ст. 787 ЦК України**).

Юридична характеристика договору: двосторонній; відплатний (наявність у сторін договору взаємних зобов'язань); реальний або консенсуальний; публічний (послуги надаються суб'єктом підприємницької діяльності на рівних для всіх умовах); є договором приєднання (умови договору визначаються виключно однією із сторін – наймодавцем, при цьому визначені ним типові умови договору прокату не можуть порушувати права наймачів, встановлених законом. У разі наявності таких умов, вони є нікчемними); короткостроковий.

Сторони договору прокату: наймач і наймодавець.

Наймач – фізична (як правило) або юридична особа.

Наймодавець – фізична або юридична особа, що здійснює підприємницьку діяльність у сфері передання речей у найм. При цьому варто звернути увагу на систематичність такої діяльності, оскільки разовий правочин про передачу в найм рухомого майна не буде регулюватися нормами про прокат (у такому випадку мова йтиме про позичку чи найм).

Істотні умови договору прокату: предмет, розмір плати за прокат та його строк.

Предметом договору прокату *є* рухома річ, яка використовується для задоволення побутових, невиробничих потреб.

Плата за договором прокату встановлюється за тарифами наймодавця (**ст. 789 ЦК України**) і, як правило, вноситься наперед за весь строк прокату.

Строк прокату встановлюється договором.

30.2. Договір найму (оренди) земельної ділянки.

Договір найму (оренди) земельної ділянки – договір, за яким наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на

встановлений договором строк у володіння та користування за плату (**ст. 792 ЦК України**).

Юридична характеристика договору: двосторонній; консенсуальний; відплатний; строковий.

Сторонами договору найму (оренди) земельної ділянки є: орендодавець (наймодавець), орендар (наймач).

Орендодавець (наймодавець) – власник земельної ділянки або уповноважена ним особа.

Орендар (наймач) – юридична або фізична особа, якій на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про оренду землі» істотними умовами договору найму (оренди) земельної ділянки є: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату.

Об'єкт оренди – земельна ділянка, яка перебуває у власності фізичної, юридичної особи, комунальній або державній власності – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування та з визначеними щодо неї правами.

Строк дії договору оренди – залежно від строків виділяють такі види найму (оренди) земельної ділянки: короткострокова (до 5 років), довгострокова (від 5 до 50 років).

Орендна плата – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі.

30.3. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди.

За договором найму будівлі або іншої капітальної споруди одна особа (наймодавець) передає або зобов'язується передати іншій особі (наймачеві) за плату в тимчасове володіння та користування будівлю чи іншу капітальну споруду.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) укладається у письмовій формі. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню, крім договору, предметом якого є майно державної або комунальної власності, який підлягає нотаріальному посвідченню у разі, якщо він укладений за результатами електронного аукціону строком більше ніж на п'ять років.

Юридична характеристика договору: двосторонній, консенсуальний (або реальний), відплатний.

Сторонами договору є наймодавець та наймач.